

АЛФОНС ДОДЕ

ФРОМОН МЛАДИ
И
РИСЛЕР СТАРИ

НАГРАДЕН ОТ ФРЕНСКАТА АКАДЕМИЯ

Преведе от оригинала
ГЕОРГИ Д. ЮРУКОВ

МОЗАИКА ОТ ЗНАМЕНИТИ СЪВРЕМЕННИ РОМАНИ
ОСНОВНАЯ ОТ СОФИЯ Д. ЮРУКОВА

АЛФОНС ДОДЕ
ФРОМОН МЛАДИ И РИСЛЕР
СТАРИ

Превод: Георги Юруков

chitanka.info

ПЪРВА КНИГА

I

СВАТБА У ВЕФУР

— Госпожо Шеб!

— Какво, мое момче?...

— Аз съм доволен...

За двадесети път през тоя ден добрият Рислер казваше, че е доволен, и все със същия умилен и спокоен вид, със същия бавен, глух и дълбок глас, с глас, който вълнението притиска и който не смее да говори много високо, от страх да не се пресече изведнъж от сълзи.

За нищо на света Рислер не би искал да плаче в тоя миг, — представяте ли си младоженец да се разнежва всред сватбената вечеря! — Все пак, искаше му се много да се разплаче. Щастието му го задушаваше, хващаше го за гърлото, пречеше на думите да излизат. Всичко, което можеше да направи, беше да шепне от време на време със слабо отваряне на устните: „Аз съм доволен... Аз съм доволен...“

Наистина, имаше защо да е доволен. Още от сутринта клетият човек се чувстваше отнесен от ония великолепни сънища, от които се боим да се събудим внезапно, със заслепени очи; но неговият сън като че никога не щеше да се свърши. Той бе започнал в пет часа сутринта, и до десет часа вечерта, точно в десет часа, според стенния часовник на Вефур, продължаваше още...

Колко неща в тоя ден, и как и най-малките подробности се запазваха в паметта му! Той си представяше как, още призори, се разхождаше надлъж и нашир из стаята си на стар ерген, с радост, смесена с нетърпение, с вчесана вече брада, с фрак, с два чифта бели ръкавици в джоба... Сега ето разкошните коли, и в първата там, оная с белите коне, с белите поводи, с подплатата от жълта дамаска, се съзира като облак накитът на младоженката... После влизането в църквата, двама по двама, все с малкото бяло облаче на чело, развяващо се, леко, ослепително... Органът, клисарят, проповедта на свещеника, свещите, осветяващи скъпоценностите, пролетните облекла... и блъскането на хората за честитки, и малкото бяло облаче, загубено, потънало, обиколено, обгърнато, докато младоженецът подава ръка на целия

висш търговски парижки свят, дошъл тук, за да му направи чест... И накрая гръмливите звуци на органа, по-тържествени поради широко отворената врата на църквата, което дава възможност на цялата улица да участва в семейното тържество, звуците, минаващи през преддверието едновременно с шествието, уличните възклицания, изречените съвсем високо думи на една работничка с лустринена престилка: „Младоженецът не е хубав, но младоженката е безподобно мила...“ Това е, което ви кара да се гордеете, когато сте младоженец...

След това обядът във фабриката, в една работилница, украсена с тапети и цветя, разходката в Булонската гора, — една отстъпка, направена на тъщата, госпожа Шеб, която, в качеството си на дребна парижка буржоазка, не би повярвала, че дъщеря ѝ е омъжена без една обиколка на езерото и без посещение на водопада... После завръщането за вечерята, докато лампите се запалваха по булеварда, дето хората се обръщаха, за да видят минаването на сватбата, една истински богата сватба, отведена от колите дори до стълбата на Вефур.

До тук бе стигнал сънят му. В тоя час, отпаднал от умора и блаженство, добрият Рислер гледеше смътно тая грамадна маса с осемдесет прибора, свършваща на двата края във вид на подкова, над която се скланяха усмихнати и познати лица, и струваше му се, че в очите на всички виждаше отразено своето щастие. Краят на вечерта приближаваше. Вълната на частните разговори се лееше по цялата маса. Имаше профили, обърнати един към друг, ръкави на черни фракове зад кошница с асклепии, засмяно детско личице над плодово ледено, и десертът, наравно с лицата, окръжаваше цялата маса с веселост, багри и светлина.

О, да, Рислер беше доволен! Освен брат му Франц, всички, които той обичаше, бяха тук. Преди всичко, срещу него, Сидони, до вчера мъничката Сидони, сега негова жена. За вечерята тя бе снела булото си: беше излязла от своето облаче. Сега от бялата и гладка копринена рокля се показваше красиво лице с по-матова и по-мека белина, и венец от коси — под другия тъй грижливо изплетен венец — с някакъв бунтарски стремеж към живота, с отблясъци на млади пера, на които се искаше само да хвъркнат. Но мъжете не виждат тия неща.

След Сидони и Франц, Рислер обичаше най-много госпожа Жорж Фромон, която наричаше „госпожа Шорш“, жена на неговия съдружник, дъщеря на покойния Фромон, неговия бивш господар и

бог. Той бе седнал до нея, и в начина, по който ѝ говореше, се чувстваше нежност и почителност. Тя беше съвсем млада жена, почти връстница на Сидони, но с по-правилна, по-спокойна красота. Тя говореше малко, чувстваше се чужда на тоя смесен свят, но се мъчеше да изглежда любезна.

От другата страна на Рислер седеше госпожа Шеб, майката на младоженката, която сияеше, блестеше в своята зелена атлазена рокля, лъскава като щит. Още от сутринта, всичките мисли на добрата жена бяха тъй бляскави, както многозначителния цвят на роклята ѝ. Всеки миг тя си казваше: „Моята дъщеря се омъжва за Фромон млади и Рислер стари от улица Вией-Одриет!...“ Защото, в нейния ум, дъщеря ѝ не се омъжваше само за Рислер стари, а за цялата фирма на търговската къща, прочута в парижкия търговски свят; и всеки път, когато установеше това славно събитие, госпожа Шеб се изправяше още повече и изпъваше копнинения си щит до изпращяване.

Каква противоположност с държанието на господин Шеб, седнал няколко стола по-далеч! В семействата изобщо едни и същи причини произвеждат съвсем различни впечатления. Тоя дребен човек с голямо чело на утопист, гладко, изпъкнало и празно като градинско стъклено кълбо, изглеждаше толкова ядосан, колкото жена му беше сияйна. Това изражение не го променяше, впрочем, защото господин Шеб се ядосваше през цялата година. Тая вечер обаче лицето му не изглеждаше както обикновено жалко и повехнало, нито беше облечен с широкото, развяващо се палто, чиито джобове се издуваха от образците от масло, от вино, трюфели и оцет, според това коя от тия стоки той предлагаше. Неговият черен, великолепен и нов фрак подходеше напълно на зелената рокля, но, за нещастие, мислите му имаха цвета на фрака... Защо не го бяха турили до младоженката, което беше негово право? Защо бяха дали мястото му на Фромон млади?... А старият Гардиноа, дядото на Фромонови, какво търсеше до Сидони?... Ах, това е то! Всичко за Фромонови и нищо за Шебови... И хората се чудят, че ставали революции!...

За щастие тоя ядосан човечец можеше да излива злобата си пред седящия до него приятел Делобел, стар актьор без работа, който го слушаше със своето спокойно и величествено изражение на лицето в такива важни дни. Макар да беше отстранен петнадесет години от театъра поради злата воля на директорите, актьорът намираще пак,

когато потрябваше, подходящо за обстоятелствата сценично държание. Така и тая вечер лицето на Делобел имаше своето изражение за сватбени дни, полусериозно, полуусмихнато, снизходително към дребните люде, едновременно свободно и тържествено. Би казал човек, че участваше, като че през цяла зала със зрители, в угощение в първото действие около картонени гозби; и тоя фантастичен Делобел изглеждаше толкова повече, че играе роля, защото, разчитайки, че ще се възползват от дарбата му през вечерята, откакто беше до масата, той прекарваше през ума си най-хубавите откъси от репертоара си, което придаваше на лицето му неясно, изкуствено и далечно изражение, оня лъжливо — внимателен вид на играещ на сцената актьор, който се преструва, че слуша онова, което му говорят, но мисли през всичкото време само за репликата си.

Чудно нещо: и младоженката имаше донейде същото изражение. По това младо и красиво лице, което щастиято оживяваше, без да го разцъфва, някаква тайна замисленост се появяваше; и навремени, като че говореше на себе си, трептенето на усмивката пробягваше в ъгъла на устните ѝ. С тая малка усмивка тя отговаряше на малко разпуснатите шеги на дядо Гардиноа, който седеше от дясната ѝ страна:

— Тая Сидони, все пак!... — казваше старецът, усмихнат, — ... Като си помисля, че няма два месеца, откак казваше, че ще постъпи в манастир... Знаем ние манастирите на тия момичета!... Както казват по нас: „В манастира Свети Йосиф има четири дървени обувки под леглото!“...

И всички на масата се смееха доверчиво на селските шеги на тоя стар берийски селянин, чието грамадно богатство заместваше в живота му сърцето, образованието и добротата, но не и ума; защото тоя хитрец имаше много повече ум, отколкото всички тия граждани взети заедно. Всред малкото хора, които му внушаваха известна симпатия, тая малка Шеб, която той познаваше още като малко момиченце, му се нравеше особено; а тя, разбогатяла от много скоро, не можеше да не уважава богатството, та говореше на съседа си отдясно с доста забележима отсянка на почит и кокетство.

Колкото до съседа отляво, Жорж Фромон, съдружник на мъжа ѝ, тя се отнасяше с него, напротив, съвсем сдържано. Техният разговор се ограничаваше в трапезни учтивости, и дори между тях се чувстваше

прекалено равнодушие. Изведнъж между гостите стана малко шумолене, което показва, че ще стават, шум от коприна, столове, последни думи на разговорите, завършване на смехове, и в това полумълчание, госпожа Шеб, станала общителна, казваше много високо на един свой братовчед от провинцията, който се възхищаваше от сдържания и тъй спокоен вид на младоженката, изправена в тоя миг под ръка с господин Гардиноа:

— Виждате ли, братовчедке, това дете... Никой никога не е могъл да знае какво мисли.

Тогава всички станаха и преминаха в големия салон. Докато поканените за бала идваха на тълпи, за да се смесят с поканените за вечеря, докато оркестрантите настройваха инструментите си, докато танцувачите с монокли се въртяха пред белите рокли на малките нетърпеливи госпожици, младоженецът, изплашен от всичките тия люде, се бе отделил със своя приятел Планус — Сигизмунд Планус, касиер на фирмата Фромон от тридесет години — в малката галерия, украсена с цветя и облепена с тапети, изобразяващи горичка от пълзящи растения и представляващи нещо като фон от зеленина в позлатените салони на Вефур. Там поне те бяха сами и можеха да си поговорят.

— Сигизмунде, драги мой... аз съм доволен...

И Сигизмунд също беше доволен, но Рислер не му даде време да го каже. Сега, когато не се боеше вече, че ще се разплаче пред хората, всичката радост на сърцето му преливаше навън.

— Помисли си само, приятелю мой!... Тъй необикновено е, че едно момиче като нея е благоволило да ме пожелае. Защото, най-после, аз не съм хубав. Нямахше нужда оная дръзка жена да ми го каже тази сутрин, за да го зная. После, аз съм на четиридесет и две години... А тя е тъй мъничка!... Имаше толкова други, които тя можеше да избере, по-знатни, по-високопоставени, без да говоря за моя клет Франц, който я обичаше толкова... Но не, тя пожела своя стар Рислер!... И това стана тъй чудно... Отдавна забелязвах, че беше тъжна, че съвсем се беше променила. Мислех наистина, че причината е някаква любовна скръб... Търсехме, блъскахме си главите с майка й, за да узнаем кой би могъл да бъде тоя... Ето че един ден госпожа Шеб влиза в стаята ми и ми казва с плач: „Вас обича, клетки ми приятелю!“... Мене... мене самия... Е? Кой би подозрял някога подобно нещо? И като си помисля,

че в една година достигнах такова двойно щастие: съдружник на фирмата Фромон и съпруг на Сидони... О!...

В тоя миг, в такта на въртящия се и провлачен валс, една двойка танцувачи влезе, въртяща се, в малкия салон. Бяха младоженката и съдружникът на Рислер, Жорж Фромон. И двамата еднакво млади и изящни, те говореха полугласно, затваряйки думите си в тесните кръгове на валса.

— Лъжете... — казваше Сидони, малко бледна, все със слабата си усмивка.

А другият, още по-бледен от нея, отговаряше:

— Не лъжа. Чичо ми поиска тоя брак. Той умираше... вие бяхте заминала... Не посмях да му откажа...

Рислер им се възхищаваше отдалеч:

— Колко е красива! Колко хубаво танцуват!...

Но като го забелязаха, танцувачите се разделиха и Сидони се приближи живо до него:

— Как! Вие сте тук? Какво правите?... Търсят ви навсякъде. Защо не сте там?...

Докато говореше, тя поправяше с красивото движение на нетърпелива жена връзката му. Това възхищаваше Рислер, който се усмихваше на Сигизмунд с крайчеца на окото си, тъй щастлив, като чувстваше по шията си докосването на тая малка ръчица в ръкавица, че не забелязваше как всичките ѝ пръсти трепереха.

— Хванете ме под ръка, — му каза тя и те влязоха заедно в салоните. Дългата рокля с бяла опашка правеше да изглежда още по-неподялан зле скроеният и зле облечен черен фрак; но един фрак не се поправя като връзка, трябваше да се приеме такъв, какъвто беше... Докато те поздравяваха, минавайки, всичките тия хора, които бързаха да им се усмихнат, Сидони почувства за миг гордост и удовлетворено тщеславие. За съжаление, това не трая дълго. В ъгъла на салона имаше една млада и красива жена, която никога не канеше и която гледеше танците със спокойни очи, светещи с радостта на първото майчинство. Щом я забеляза, Рислер отиде право към нея и принуди Сидони да седне до нея. Излишно е да кажем, че това беше госпожа „Шорш“. На коя друга той би говорил с такава почтителна нежност? В коя друга ръка, освен в нейната, той би могъл да постави ръката на своята мила

Сидони и да каже: „Нали ще я обичате? Вие сте тъй добра... Тя има такава нужда от вашите съвети, от вашето познаване на хората...“

— Но, добри ми Рислер, — отговори госпожа Жорж, — Сидони и аз сме стари приятелки... Ние имаме всичките основания да се обичаме още...

И нейните спокойни очи напразно търсеха погледа на бившата приятелка... Съвършено непознаващ жените и привикнал да се отнася със Сидони като с дете, Рислер продължи със същия глас:

— Вземай пример от нея, миличка... Няма друга на света като госпожа Шорш... Има сърцето на клетия си баща... Една истинска Фромон!...

Сидони, с наведени очи, се поклони, без да отговори нещо, с неуловимо потреперване, което пробягна от върха на атлазената ѝ обувка до последното портокалово цветче на сватбения и венец. Но добрият Рислер не забелязваше нищо. Вълнението, балът, музиката, всичките тия цветя, всичките тия лампи... Той бе опиянен, той бе обезумял. Струваше му се, че всички други дишаха като него тая атмосфера на щастие, която го заобикаляше. Той не чувстваше съперничествата, дребните омрази, които се кръстосваха над всичките тия нажитени чела.

Той не виждаше облакътлия се на камината Делобел, уморен от своето вечно превзето държание, с ръка в жилетката, с шапка върху бедрото, докато часовете течаха, без някой да помисли да използва дарбите му. Той не виждаше господин Шеб, който висеше мрачно между двете врати, повече от всякога разярен против Фромонови... О, тия Фромонови!... Какво място заемаха те в тая сватба! Те бяха тук всички с жените си, с децата си, с приятелите си, с приятелите на приятелите си... Би казал човек, че някой от тях се жени... Споменаваха ли някой за Рислерови или за Шебови?... Не го дори представиха, него, бащата!... Но онова, което удвояваше яростта на тоя дребен човечец, беше държанието на госпожа Шеб, усмихваща се на всички в своята рокля с бръмбарски отблясъци.

Впрочем тук, както на почти всички сватби, имаше две различни течения, които се докосваха, без да се смесват. Скоро едното отстъпи на другото. Фромонови, които дразнеха толкова господин Шеб и които съставяха аристокрацията на бала, председателят на търговската камара, синдикът, един знаменит търговец на шоколад, депутат в

законодателното тяло, старият милионер Гардиноа, всички си отидоха малко след полунощ. След тях Жорж Фромон и жена му си заминаха със своето купе. Останаха само по-близките на Рислер и Шеб, и веднага празникът, като промени вида си, стана по-шумен.

Знаменитият Делобел, уморен от това, че никой не иска нищо от него, реши да поиска нещо от себе си, та започна с гръмлив глас, като гонг, монолога на Рюи-Бласа: „Добра охота, господа!“, докато гостите се трупаха в бюфета пред шоколадите и чашите с пунш. Скромните евтини облекла се излагаха по столовете, щастливи, че могат, най-после, да направят впечатление, и тук-там дребни млади търговчета, измъчени от навиците на глупави контета, решиха, най-после, да се поразвлекат с кадрила. Отдавна вече младоженката искаше да си отиде. Най-после тя изчезна с Рислер и госпожа Шеб. Колкото до господин Шеб, придобил отново всичкото си значение, беше невъзможно да го отведат. Трябваше някой да бъде домакин, дявол да го вземе!... И мога да ви уверя, че тоя човечец изпълняваше отлично тая длъжност! Той беше червен, разпален, лъснал, буен, почти размирен. Отдолу се чуваше, как той говореше за политика с домоуправителя на Вефур и употребяваше дръзки изрази...

... Сватбената каляска, чийто отежнял кочияш държеше малко хлабаво белите поводи, се движеше тежко към Маре по пустите улици.

Госпожа Шеб говореше много, изброяваше всичките великолепия на тоя паметен ден, възхищаваше се най-вече от вечерята, чието обикновено разписание на ястията беше за нея най-високото изражение на разкоша. Сидони мечтаеше в тъмнината на каляската, а Рислер, макар да не казваше вече: „Аз съм доволен...“, мислеше го в себе си от цялото си сърце. Един път той се опита да хване малката бяла ръчичка, която се опираше на вдигнатото стъкло, но тя се отдръпна бързо, и той продължи да стои неподвижно, прехласнат в нямо обожание.

Минаха покрития пазар и улица Рамбюто, изпълнена с колите на градинарите; после, в края на улица Фран-Буржоа, завиха край ъгъла на Архивите и влязоха в улица Брак. Тук те спряха за пръв път и госпожа Шеб слезе пред вратата си, много тясна за великолепната ѝ рокля от зелен копринен плат, която изчезна в прохода с роптаещ шум и шепнейки с всичките си волани... След няколко минути, една голяма тежка врата на улица Вией-Одриет, с щита на старинната фирма, а под

полуизчезналия герб — надпис със сини букви: „*Taneti*“, отвори двете си крила, за да пропусне празничната каляска.

Тоя път младоженката, неподвижна и като че заспала, сякаш се събуди внезапно, и ако всичките лампи не бяха угасени в грамадните здания, работилници или дюкяни, наредени в двора, Рислер би могъл да види как една тържествуваща усмивка осветли изведнъж това красиво, загадъчно лице. Колелетата смекчаваха шума си по ситния пясък и скоро спряха пред вътрешната стълба на една двуетажна къща. Тук живееше младото семейство Фромонови, и старият Рислер с жена си щеше да се настани над тях. Къщата изглеждаше величествена. Тук богатите търговци биваха отплатени за черната улица и затънтения квартал. Стълбата до техния етаж бе постлана с килим, в преддверието имаше цветя, навсякъде мраморна белота, отблясъци на огледала и на лъскави медни изделия.

Докато Рислер разнасяше радостта си из всичките стаи на новото жилище, Сидони остана сама в стаята си. При светлината на малката синя лампа, окачена на тавана, тя хвърли преди всичко поглед на огледалото, което я отразяваше от главата до петите, на всичкия тоя свеж разкош, тъй нов за нея; после, вместо да си легне, тя отвори прозореца и остана облакътена на балкона.

Нощта беше светла и топла. Тя виждаше ясно цялата фабрика, нейните безчислени прозорци без капаци, нейните лъскави и високи стъкла, високия ѝ комин, губещ се в дълбокото небе, и по-наблизо, малката разкошна градина, облеганата на старата стена на старинната къща. Навсякъде наоколо тъжни и бедни покриви, черни, черни улици... Внезапно тя потрепера. Там, в най-мрачната, в най-грозната от всичките тия тавански стаи, които се притискаха, подпиреха се едни други, като че много натежали от нищетата, един прозорец на петия етаж се отвори широко, изпълнен с мрак. Тя го позна веднага. Това беше прозорецът на площадката, на която живееха родителите ѝ.

Прозорецът на площадката!... Колко неща ѝ напомняха тия думи! Колко часове, колко дни тя бе прекарала там, наведена над тоя влажен ръб, без ограда и без балкон, загледана към фабриката! И сега още ѝ се струваше, че вижда горе неправилното, но приятно лице на малката Шеб, и в рамката на тоя бедняшки прозорец — целият ѝ детски живот, тъжната ѝ младост на парижко момиче минаваше пред очите ѝ.

II

ИСТОРИЯТА НА МАЛКАТА ШЕБ. ТРИ СЕМЕЙСТВА НА ЕДНА ПЛОЩАДКА

В Париж, за бедните семейства, поради теснотията на много малките им жилищни отделения, общата площадка е като една стая повече, или разширение на жилището. Оттам лете влиза малко въздух отвън, там жените разговарят, а децата играят.

Когато малката Шеб вдигаше голям шум в къщи, майка ѝ казваше: „Слушай! Отегчаваш ме... Иди си играй на площадката.“ И детето изтичваше много бързо там. Тая площадка, на най-горния етаж на старата къща, където не се бяха скъпили за мястото, представляваше като че голям коридор, с висок таван, заграден откъм стълбата с желязна ограда, осветен от широк прозорец, от който се виждаха покриви, дворове, други прозорци, и по-далеч — градината на фабриката Фромон, показваща се като зелен кът в междината на двете исполински стени.

Всичко това не беше много весело, но детето се развличаше там много по-добре, отколкото у дома си. У тях беше много тъжно, особено когато валеше и когато Фердинанд не излизаше.

В главата на Фердинанд Шеб витаеха винаги нови замисли, които, за нещастие, не се осъществяваха никога; той беше от ония мързеливи и пълни с кроежи буржоа, каквито има толкова много в Париж. Жена му, която той отначало бе заслепил, скоро бе забелязала неговата незначителност и накрая бе започнала да понася търпеливо и равнодушно както неговите вечни мечти за богатство, тъй и незабавно настъпилите след това разочарования.

От осемдесетте хиляди франка, донесени като зестра и разпилени от него в глупави предприятия, им бе останал само един малък доход, който им придаваше известно значение в очите на съседите, както и шалът на госпожа Шеб, спасен от всички корабокрушения, нейните сватбени дантели и две много малки и много скромни брилянтени копчета, които Сидони молеше понякога майка си да ѝ ги покаже в дъното на чекмеджето на скрина, в една старинна

кутийка от бяло кадифе, дето отбелязаното преди тридесет години име на златаря се бе заличило. Това бе едничкият разкош на това бедно жилище.

Отдавна, много отдавна господин Шеб търсеше място, което да му позволи да прибави нещо към скромния им доход. Но това място той търсеше само в областта на онова, което наричаше *търговия на крак*, тъй като здравето му не допускаше никакви седящи занятия.

Изглежда наистина, че в първите години след женитбата му, когато се занимаваше с големи работи и имаше свой кон и лек кабриолет за обиколките на фирмата, той човечец бе паднал много зле един ден от кабриолета си. Това падане, за което той говореше при всякакъв повод, служеше за извинение на леността му.

Не можеше да остане човек дори пет минути с господин Шеб, и той да не му каже с поверителен глас:

— Знаете ли какво се е случило с Орлеанския херцог?...

И прибавяше, като тупаше голата си глава:

— Същото се случи и с мене на младини.

След това знаменито падане, всяка седяща работа му причиняваше замайване и той се видя неминуемо тласнат към търговията на крак. Така, едно след друго, се бе занимавал с посредничество в търговията с вина, с книги, с трюфели, с часовници и с още много други неща. За нещастие, той се уморяваше скоро, никога не намираще положението си достатъчно добро за един бивш търговец, който е имал кабриолет, и постепенно, като свикна да смята всяко по-ниско занятие за по-ниско от себе си, той остаря, стана неспособен, истински безделник, празен човек със склонност към скитане, зяпльо.

Много са бивали укорявани артистите за техните чудатости, за природните им прищевки, за ужаса им от приличието, който ги тласка в странични пътеки; но кой може да изброи някога всичките глупави чудноватости, с които един празен буржоа запълва празнотата на живота си? Господин Шеб бе превърнал в закон своите излизания и разходки. През всичкото време, докато се строеше булевард „Севастопол“, той ходеше по два пъти на ден да гледа дали „работата напредва“.

Никой не познаваше по-добре от него известните и специални дюкяни; и много често госпожа Шеб, когато ѝ омръзнеше да гледа

глупавата глава на мъжа си, прилепена в прозорците, докато тя изкърпваше усърдно къщното бельо, се отърваваше от него, като го изпращаше там...

— Знаеш, там, на ъгъла на еди-коя-си улица, продават такива хубави банички... Те ще бъдат хубаво сладко за обед.

И мъжът ѝ излизаше, поемаше булеварда, скиташе по дюкянните, чакаше омнибуса, прекарваше половината от деня навън за две банички по петнадесет сантима, които донасяше тържествено, бършейки челото си.

Господин Шеб обожаваше лятото, неделите, дългите разходки пеша по праха на „Кламар“ и „Роменвил“, празничните шумове, тълпата. Той беше от ония, които цяла седмица преди Света Богородица ходеха да съзерцават черните кандилца, пирамидалните подставки, приготвленията. И жена му не се оплакваше от това. Така поне тя се освобождаваше от този вечен мърморко, който бродеше по цели дни около стола ѝ с кроежи за исполински предприятия, за предварително пропаднали сделки, за връщания към миналото с яд, че не печели пари.

Клетата жена също не ги печелеше, но умееше тъй добре да ги пази, нейната чудесна спестовност така допълваше всичко, че никога нищетата, близка на голямата им оскъдица, не би могла да влезе в тия три винаги чисти стаи, да разруши грижливо закърпените неща, завитите в калъфи мебели.

Срещу вратата на Шебови, чиято медна дръжка лъщеше буржоазно на площадката, имаше две други, по-малки врати.

На първата имаше визитна картичка, закована с четири гвоздейчета, според обичая на занаятчийските художници, с надпис: „Рислер, фабричен художник“. На другата имаше малка кожена табелка със следния надпис:

ГОСПОЖА ДЕЛОБЕЛ

ПТИЦИ И МУХИ ЗА МОДНИ НАКИТИ

Вратата на Делобелови биваше често отворена и през нея се виждаше една голяма стая, постлана с плочи, в която две жени, майката и дъщерята, почти дете, еднакво бледи и уморени и двете, се занимаваха с един от хилядите фантастични занаяти, които съставят тъй наречената парижка стока.

По това време бе прието да се украсяват шапките и балните рокли с красиви птички и насекоми от Южна Америка, с цветовете на скъпоценностите, с отблясъците на скъпоценните камъни. Госпожа Делобел и дъщеря ѝ имаха тая специалност.

Един магазин на едро, чиито стоки пристигаха направо от Антилските острови, им изпращаше, без да ги отваря, дълги, леки сандъчета, чиито капаци, щом се извадеха, издаваха блудкава миризма, пущаха арсеников прах, в който блестяха натрупани предварително прободени мухи, притиснати една до друга птички, с превързани посредством ивица тънка хартия криле. Всичко това трябваше да се нагласи, да се накарат мухите да трептят върху тел, да се разчорлят перата на колибрите, да се излъскат, да се завърже с копринен конец някое счупено коралово краче, да се сложат две бляскави камъчета на мястото на угасналите очи, да се придаде присъщата изящност и живот на насекомото или на птичката.

Майката работеше под ръководството на дъщеря си; защото Дезире, още от ранни младини, имаше превъзходен вкус, приказна изобретателност: никой не умееше като нея да сложи двете бисерни очи на малките птичи глави, да разгъне техните вцепенени криле.

Окуцяла от детство вследствие на един нещастен случай, който не бе накърнил с нищо изящността на правилното ѝ и нежно лице, Дезире Делобел дължеше на своята почти принудена неподвижност, на своето нежелание да излиза, известен аристократичен цвят на лицето, както и белотата на ръцете си. Винаги гиздаво вчесана, тя прекарваше по цели дни в едно голямо кресло пред масата си, претрупана с малки рисунки, с разноцветни птички, и намираше в своенравната и светска изящност на своя занаят забрава за собствената си неволя и като че отплата за своя онеправдан живот.

Тя мислеше, че всичките тия крилца ще изхвъркнат от нейната неподвижна маса, за да предприемат истински пътешествия из парижкия свят, за да блестят по празненствата, под полилеите; и само по начина, по който настаняваше мухите и птичките, би могло да се

отгатне посоката на мислите ѝ. В дни на обезсърчение, на тъга, тънките човки се протягаха напред, крилете се разтваряха широко, сякаш искаха да се понесат бясно надалеч, много далеч от жилището на петия етаж, от чугунените печки, от лишенията, от нищетата. Друг път, когато тя беше доволна, тия птички като че бяха очаровани от живота и имаха смелия и немирнен вид на модна прищявка...

Щастлива или нещастна, Дезире работеше винаги с еднакво усърдие. От зори до късна нощ масата ѝ биваше отрупана с работа. При последните лъчи на деня, когато звънците на фабриките звънях навсякъде наоколо из съседните дворове, госпожа Делобел запалваше лампата и, след една повече от лека вечеря, започваха пак да работят.

Тя неуморими жени имаха една цел, една неуклонна мисъл, която им пречеше да чувстват тежестта на пресилените бдения. Това беше драматичната слава на знаменития Делобел.

Откак бе напуснал провинциалните театри, за да дойде да играе на парижката сцена, Делобел чакаше някой умен директор, някой идеален, пратен от Провидението директор, който открива гениите, да дойде да го потърси, за да му предложи достойна за него роля. Може би, особено в началото, той би могъл да получи някое посредствено място в третостепенен театър, но Делобел не искаше да си разваля доброто име.

Той предпочиташе да чака, да се бори, както сам казваше!... И ето как разбираше борбата.

Сутрин, в стаята си, често дори в леглото си, той преповтаряше роли от своя бивш репертоар, а жена му и дъщеря му трепереха, като чуваха зад стената еченето на тиради от *Антоний* или от *Детски лекар*, декламирани с хъркащ глас, който се смесваше с хилядите занаятчийски шумове на големия парижки кошер. След обета актьорът излизаше до мръкване, движеше се по „своя булевард“, тоест разхождаше се с дребни стъпки между Шато д'О и Мадлената, със зъбочистка в ъгъла на устата си, с малко накривена шапка, винаги с ръкавици, изчеткан, блестящ.

Въпросът за външността имаше голямо значение за него. Той бе едно от главните условия за успеха му, примамка за директора, за тоя знаменит, умен директор, който никога не би помислил да наеме един изтъркан, зле облечен актьор.

Затова жена му и дъщеря му следяха нищо да не му липсва; и помислете си колко птички и мухи бяха нужни, за да се облече един такъв широкоплещест здравеняк! Актьорът намираше това много естествено.

В неговото въображение, усилията и лишенията на жена му и дъщеря му не се отнасяха направо за него, а за оня тайнствен и непознат гений, на който той се смяташе до известна степен носител.

Между положенията на семействата Шеб и Делобел съществуваше известна прилика. Само че у Делобелови не бе тъй тъжно. Другите чувстваха своя живот на дребни рентиери закован около тях, без хоризонт, винаги еднакъв; докато в семейството на актьора надеждата и самоизмамата откриваха от всички страни великолепни изгледи.

Шебови напомняха хора, които живеят в задънена улица. Делобелови пък живееха в мръсна и черна улица без светлина и без въздух, дете скоро трябваше да мине голям булевард. Освен това, госпожа Шеб не вярваше вече в мъжа си, докато нейната съседка, поради обаянието на едничката дума „изкуство“ никога не бе се усъмнила в своя.

А между това, от много, много години Делобел пиеше безполезно вермута си с драматичните агенти, абсента с началството на клакъорите, битера с водевилистите, с драматурзите и със знаменитите автори на много знаменитите неща. Ангажиментите все не идеха. Така че, без да бе играл нито веднъж на сцената, клетникът бе преминал постепенно от ролите на пръв любовник към силно драматичните, после към финансиските, после към благородните бащи, после към хапльовците.

Той беше настойчив! Два — три пъти в ръцете му попадаха средства да изкарва прехраната си, като му се откриваше възможност да постъпи като управител на клуб или кафене, надзирател в големи магазини, в *Бастилските фарове* или *Родоския колос*. За това беше достатъчно да има хубави обноски, а такива не му липсваха, велики богове!... Но при все това, на всяко предложение тоя велик човек отговаряше с героичен отказ.

— Нямам право да се отказвам от театъра!... — казваше той.

В устата на тоя клетник, който от много години на бе излизал на сцената, това изречение беше неотразимо смешно. Но човек загубваше

желание да се смее, когато видеше как жена му и дъщеря му гълтаха арсениковия прах и ги чуеше да повтарят високо, чупейки иглите си в телата на малките птички:

— Не! Не, господин Делобел няма право да се отказва от театъра.

Щастлив човек! Неговите изпъкнали, винаги усмихнати някак снизходително очи, привичката му да царува в драмите му бяха извоювали за цял живот изключителното положение на разглезено царче, от което всички се възхищават. Когато излизаше от дома си, бакалите на улица Фран-Буржоа го поздравяваха почтително, благодарение на предпочитанието на парижаните към всичко, което се отнася до театъра. Той биваше винаги така хубаво облечен! И при това тъй добър и тъй любезен!... Като си помисли човек, че всяка събота вечер той, Рюи Блас, Антони, Рафаел от *Мраморни девойки*, Андрес от *Савански пирати* отиваше, с кутия под мишница, да занесе работата на жена си и дъщеря си в един цветарски магазин на улица Сен-Дени...

Е, добре! Дори изпълнявайки подобна поръчка, тоя дяволски човек излъчваше толкова благородство, толкова естествено достойнство, че продавачката, натоварена да провери сметката на Делобел, се стесняваше много да заплати скромната заплата за цялата трудова седмица.

Но в тия вечери актьорът не се връщаше да вечеря у дома си. Жена му и дъщеря му знаеха това. Той срещаше винаги на булеварда някой стар другар, несретник като него, — те са толкова много в тая свещена професия, — когото гощаваше в гостилницата и кафенето... После най-добросъвестно, което много се ценеше, той донасяше останалите пари в къщи, понякога китка за жена си, малък подарък за Дезире, нищо и никаква дреболия. Какво да се прави? Това са театрални привички. В мелодрамите бе тъй лесно да се хвърля шепа злато през прозореца: „Не, говедо, вземи тая кесия и кажи на господарката си, че я чакам!“.

Затова, въпреки голямото им юначество и доста доходния им занаят, жената и дъщерята на Делобел често се намираха в стеснено положение, особено през време на мъртвия сезон за изящната парижка стока. За щастие, при тях беше добрият Рислер, винаги готов да помогне на приятелите си.

* * *

Гийом Рислер, третият квартирант на площадката, живееше с брат си Франц, петнадесет години по-млад от него. Двамата високи, руси, силни и червенобузести швейцарци донасяха в задушливия въздух на мрачната работническа къща запас от селско здраве. По-големият беше художник във фабриката на Фромон и плащаше училищните такси на брат си, който следваше курсовете на Шаптал, преди да постъпи в Техническото училище.

Когато пристигна в Париж, затруднен при настаняването на своето малко домакинство, Гийом използва съветите и сведенията на съседките си Шеб и Делобел, които се оказаха необходимата помощ за тоя простодушен, боязлив, малко неповратлив момък, стеснен от чуждестранното си произношение и изглед. Живеейки като съседи и поради взаимни услуги, двамата братя станаха членове на двете семейства.

В празници те се хранеха винаги в едно от тия семейства, и двамата чужденци бяха много доволни, че намираха в тия колкото и бедни и скромни да бяха семейства, кът топлота и семеен живот. Заплатата на художника, много способен в занаята си, му позволяваше да помага на Делобелови в крайни случаи, да се явява у Шебови като чичо, винаги натоварен с изненади, с подаръци, така че малката, щом го зърнеше, тичаше да претършува джобовете му и да се покатери върху коленете му.

В неделя той водеше всички на театър; и почти всяка вечер ходеше с господин Шеб и господин Делобел в една пивница на улица Блондел, дето ги угощаваше с пиво и солени *прахтели*. Пивото и *прахтелите* бяха неговата слабост. За него нямаше по-голямо щастие, отколкото да седи пред чаша бира между двамата си приятели и да слуша думите им, намесвайки се само с висок смях и поклащане на глава в техните разговори, представляващи обикновено дълъг поток от оплаквания от обществото.

Детската плахост и германизмите, запазени всред поглъщащата го работа, го стесняваха много при изразяване на мислите му. Освен това, тия приятели му внушаваха почит. В тях той виждаше грамадното превъзходство на човека, който не прави нищо, над оня,

който работи; господин Шеб, не тъй великодушен като Делобел, не се стесняваше да го накара да чувства това. Господин Шеб гледаше на него много отвисоко! Според него, един човек, който работи като Рислер по десет часа дневно, е неспособен, след всичката тая работа, да изрази едно разумно мнение. Понякога художникът, завърнал се съсипан от фабриката, се готвеше да прекара нощта в бърза работа. Трябваше да видите какво възмущение изразяваше лицето на господин Шеб!

— Мене не бихте заставили да се занимавам с такава работа! — казваше той, като се надуваше; и прибавяше, гледайки Рислер право в лицето с изпитателния поглед на доктор, който преглежда болен: — Кога да е ще припаднете от работа...

Делобел не бе толкова свиреп, но го гледаше още от по-високо:
Кедърът не вижда розата в подножието си.

Делобел не виждаше Рислер в краката си.

Когато случайно великият човек благоволи да забележи присъствието му, той се навеждаше някак особено към него, за да го слуша, да се усмихва на думите му, като че слушаше дете; или се забавляваше да го заслепява с разни актриси, даваше му уроци по държание, адреси на шивачи, и не разбираше, как един човек, който печели толкова пари, все още се облича като надзорник от първоначалното училище. Добрият Рислер, убеден в своето по-ниско равнище, се мъчеше да се извини с множество любезности, с дребни услуги, задължен да се отнася извънредно нежно, защото нали той беше вечният благодетел?

Между трите семейства, живеещи на една и съща площадка, малката Шеб служеше за съединително звено с постоянните си ходения ту у едните, ту у другите.

През всяко време на деня тя се вмъкваше в работилницата на Делобелови, занимаваше се с тяхната работа, гледаше всичките тия птички и насекоми, и ако, по време на пътуването, някоя муха бе загубила едното си крило или колибрито своята пухкава грива, малкото момиче, което вече предпочиташе кокетството пред играта, се мъчеше да си направи накит от тия остатъци, да затъкне тая ярка багра в къдриците на своите изящни коси. Дезире и майка ѝ се смееха, когато я виждаха да се изправя на пръсти, с кълчения и потрепервания, пред вехтото, потъмняло огледало. Когато му омръзнеше да се възхищава от

себе си, детето, с всички сили на малките си пръсти, отваряше вратата и важно, с изправена глава, от страх да не развали прическата си, почукваше на вратата на Рислерови.

Денем там биваше само ученикът Франц, наведен над учебниците си, изпълнявайки упражненията си най-разумно. Но щом Сидони влезеше, сбогом, учене! Трябваше да остави всичко, за да приеме тая хубава госпожа с колибри в косите, представляваща княгиня, която ще отиде да го посети в училището Шаптал, за да поиска позволение от директора да се омъжи за него. Странно бе, наистина, да виждате това голямо момче, израсло много бързо, да играе с едно осемгодишно момиченце, да се смаява според прищевките му, да го обожава, отстъпвайки му във всичко, до толкова, че по-късно, когато той съвсем са влюби в нея, никой не би могъл да каже кога е започнала любовта му.

Колкото и да я глезеха в двете семейства, все пак имаше минути, когато малката Шеб прибягваше до прозореца на площадката. Там тя намираше и главното си развлечение, един постоянно открит хоризонт, нещо като видение към бъдещето, към което тя се навеждаше любопитно и без страх, тъй като на децата не им се завива свят. Между покритите с плочи покриви, наведени един към друг, голямата стена на фабриката, върховете на яворите в градината и стъклените работилници, — всичко това ѝ се представяше като обетована земя, някаква мечтана страна. Предприятието на Фромон беше за нея върха на богатството.

Мястото, което тя заемаше в целия Маре, обвит в известни часове от дима и шума на фабриката, възторгът на Рислер, неговите баснословни разкази за богатството, добротата и умението на господаря му, всичко това бе възбудило любопитството на детето; всичко, което можеше да се види от жилищните постройки: тънките дървени капаци на прозорците, кръглата външна площадка, пред която бе наредена градинска покъщнина, голямата бяла клетка, която блестеше на слънцето, пронизана от златни нишки, синьото купе с впрегнати коне в двора, също така бяха предмет на постоянното ѝ възхищение.

Тя знаеше всичките привички на къщата: часа, в който биеха камбаната, излизането на работниците, съботното изплащане, поради което лампата на касиера гореше до късно вечерта и, в дългите

неделни следобеди, затворените работилници, угасналия комин, дълбокото мълчание, което приближаваше до нея игрите на госпожица Клер, тичаща из градината с братовчед си Жорж. Подробностите тя научаваше от Рислер.

— Покажи ми прозорците на гостната, — му казваше тя, — ... а стаята на Клер?

Рислер, възхитен от тая необикновена симпатия към неговата мила фабрика, обясняваше на детето, там отгоре, разположението на постройките, показваше му работилниците за печатане, за позлатяване, за боядисване, рисувалното помещение, дето той работеше, помещението на парните машини, откъдето се издигаше грамадният комин, който почерняше всичките околни стени с непрестанния си дим, и не подозираше, разбира се, че един малък живот, скрит под един съседен покрив, смесваше най-съкровения си мисли с мощното дихание на тая неуморима фабрика.

Най-после, един ден Сидони влезе в тоя съзиран рай. Госпожа Фромон, на която Рислер говореше често за миловидността и ума на малката си съседка, го помоли да я доведе на детския бал, който тя подготвяше за Коледа. Отначало господин Шеб отговори с доста рязък отказ. По онова време вече тия Фромонови, чието име беше постоянно в устата на Рислер, го дразнеха и унижаваха със своето богатство. При това, ставаше въпрос за костюмиран бал, а господин Шеб, — който не продаваше тапети! — нямаше средства да облече дъщеря си като скокла. Но Рислер настоя, заяви, че ще се погрижи за всичко, и веднага се зае с рисунката на една носия.

Тази вечер бе паметна. В стаята на госпожа Шеб, задръстена от платове, карфици и дребни тоалетни предмети, Дезире Делобел ръководеше гизденето на Сидони. Момиченцето, което изглеждаше по-високо поради късата си пола от червена фланела с черни резки, стоеше право и неподвижно пред огледалото, блестяйки със своя накит. То беше прекрасно. Корсажът с кръстосани кадифени връзки, стегнати върху бял нагръдник, великолепните, дълги плитки от кестеняви коси, спускащи се изпод сламената шапка, всичките тия малко просташки подробности на нейната швейцарска носия се изкупваха от умното лице на детето и неговата обучена изящност, подходяща за ярките цветове на тоя театрален накит.

Надошлите съседи викаха от възторг. Докато отидоха да търсят Делобел, малката куца Дезире подреждаше гънките на полата, връзките на обувките, хвърляше последен поглед на работата си, без да оставя иглата си, оживена и тя, клетата, от вълнуващото опиянение на това празненство, на което не можеше да отиде. Великият човек дойде. Той накара Сидони да повтори два — три хубави поклона, на които я бе научил, както и начина да ходи, да сяда и да се усмихва, отваряйки устата си кръгло, точно колкото да влезе малкият ѝ пръст. Наистина, смешно беше да се гледа с каква точност детето вършеше всичко това.

— В жилите ѝ тече актьорска кръв!... — казваше възторжено старият актьор и, без да знае защо, на големия хапльо Франц му се искаше да заплаче.

Година след тая щастлива вечер, Сидони би могла да каже с какви цветя е било украсено преддверието, цвета на мебелите, какъв танц са играели, когато е влизала в салона, — толкова дълбоко бе впечатлението ѝ от това удоволствие. Тя не забрави нищо, нито облеклата, които се въртяха около нея, нито детските смехове, нито всичките тия малки стъпки, които бързаха по плъзгавия паркет. Седнала за миг на края на едно голямо канапе от червена коприна, докато вземаше от сложения пред нея поднос първия сироп в живота ѝ, тя помисли изведнъж за черната стълба и за малкото, без въздух жилище на родителите си, и ѝ се стори, че то е някаква далечна страна, завинаги напусната от нея.

Впрочем, всички я намериха прелестна, възхищаваха се от нея и я глезеха. Клер Фромон, напомняща потънала в дантели Кошоарова миниатюра, я представи на братовчед си Жорж, великолепен хусар, който се обръщаше на всяка крачка, за да види впечатлението, което произвеждаше сабята му.

— Знаеш, Жорж, тя е моя приятелка... Тя ще дойде да играе с нас в неделя... Мама ми позволи това.

И с простодушното излияние на щастливо дете тя целуна малката Шеб от все сърце. Но, трябваше да си отиде... Дълго време още, по тъмната улица, дето снегът се топеше, по стълбата с угасналите лампи, в заспалата стая, дето майка ѝ я чакаше, бляскавата светлина на салоните блестеше пред заслепените ѝ очи.

— Хубаво ли беше?... Весели ли се добре? — я питаше тихичко госпожа Шеб, разкопчавайки едно по едно копчетата на бляскавата ѝ

носия.

Сидони, капнала от умора, заспиваше права, без да отговори, като започваше един хубав сън, който трябваше да продължава през цялата ѝ младост и да ѝ струва много сълзи. Клер Фромон удържа на думата си. Сидони отиваше често да играе в прекрасната градина, посипана с пясък, и можеше да вижда отблизо изрязаните капаци на прозорците и клетката със златните нишки. Тя изучи всички ъгли и скрити кътчета на грамадната фабрика, игра на криеница между масите за печатане, в самотните неделни следобеди. В празнични дни тя обядваше заедно с децата.

Всички я обичаха, без тя да показваше голяма привързаност към някого. Докато се намираще всред тоя разкош, тя се чувстваше нежна, щастлива, като че разхубавяла, но щом се завърнеше при родителите си, когато видеше фабриката през мътните стъкла на прозореца на площадката, обхващаше я съжаление и необясним гняв.

И при все това Клер Фромон се отнасяше с нея като с приятелка. Понякога я завеждаха в Булонската гора, в Тюйлери или на село, със знаменитото синьо купе, за да прекара цяла седмица в замъка на дядо Гардиноа, в Савиньи на Орж. Благодарение на подаръците на Рислер, който се гордееше много с успехите на своето момиченце, тя беше винаги мило и прилично облечена. Госпожа Шеб влагаше всичкото си самолюбие в това, а красивата Дезире туряше винаги на разположение на своята малка приятелка всичкото си съкровище от неизползвано кокетство.

Господин Шеб, винаги враждебно настроен към Фромонови, гледаше с лошо око на това растящо сближаване. Истинската причина беше, че не го канеха, но той изтъкваше друга причина и казваше на жена си:

— Нима не виждаш, че дъщеря ти тъжи, когато си идва от там и по часове мечтае на прозореца?

Но клетата госпожа Шеб, тъй нещастна в брака си, бе станала недалновидна. Тя казваше, че човек трябва да използва настоящето от страх за бъдещето, да улавя минаващото край него щастие, тъй като често ще намира опора и утеха само в спомените от щастливото детство.

Но, като никога, тоя път господин Шеб имаше право.

III

ИСТОРИЯТА НА МАЛКАТА ШЕБ. ИЗКУСТВЕНИТЕ БИСЕРИ

След две — три годишна дружба и общи игри, през които години Сидони навикна с разкоша и възприе изящното държание на богатите деца, приятелството се прекъсна внезапно.

Отдавна вече братовчедът Жорж, на когото господин Фромон беше опекун, бе постъпил в лицей. Клер, на свой ред, с прикята на малка царица, замина за манастирски пансион, и тъкмо по това време се заговори у Шебови да настанят Сидони да учи занаят. Приятелите си обещаха да се обичат винаги, да се виждат два пъти в месеца, в неделните отпуски.

Наистина, малката Шеб слизаше пак понякога да играе с приятелите си, но колкото повече растеше, толкова по-добре разбираше разстоянието, което ги делеше, и нейните рокли започнаха да ѝ се виждат много прости за гостната стая на госпожа Фромон.

Когато бяха само тримата, детското приятелство, което ги правеше равни, не позволяваше никакво стеснение помежду им, но идваха гости, приятелки от пансиона, между другите и едно високо, винаги богато облечено момиче, което прислужницата на майка му довеждаше в неделни дни да поиграе с малките Фромонови.

Щом я видеше да се изкачва по външната стълба, наконтена и презрителна, Сидони чувстваше желание да си отиде веднага. Момичето я затрудняваше с несръчни въпроси... Къде живеела? Какво правели родителите ѝ? Имала ли кола?

Като ги чуваше да говорят за манастира, за техните приятелки, Сидони чувстваше, че те живеят в особен свят, на хиляди километри далеч от нейния, и смъртна тъга я обхващаше, особено когато, след като се върнеше в къщи, майка ѝ ѝ заговаряше да постъпи като чирачка у някоя си госпожица Льо Мир, приятелка на Делобелови, която имаше на улица Роа-Доре голям магазин за изкуствени бисери.

Рислер много напираше на мисълта малката да се изучи. „Нека да научи някой занаят“, — казваше тоя добряк, — „... По-късно аз ще

се погрижа да ѝ наредя един дюкян“.

Тъкмо тая госпожица Льо Мир възнамеряваше да се оттегли от търговията след няколко години. Това беше удобен случай.

В една тъжна ноемврийска сутрин баща ѝ я заведе на улица Роа-Доре, на четвъртия етаж на една стара къща, още по-стара, още по-черна от нейната. Долу, на ъгъла, при входа, висяха много плочки със златни букви: *Фабрика за несесери, Позлатени верижки, Детски играчки, Стъклени инструменти, Китки за булки и шаферки, Изкуствени полски цветя*, и, най-отгоре, една малка прашна витрина, дето пожълтели бисерни огърлици, стъклени гроздове и черешки обикаляха превзетото име на Анжелина Льо Мир.

Ужасна къща! Тук нямаше дори широката площадка на Шебови, потъмняла от старост, но развеселявана от прозореца ѝ и от широкия изглед към фабриката... Тясна стълба, тясна врата, редица постлани с плочи стаи, много малки и студени, и в последната една стара госпожица с къдрици, с черни плетени ръкавици без пръсти, четеше един изцапан брой от *Списание за всички* и изглеждаше много недоволна, че са попречили на четенето ѝ.

Госпожица Льо Мир (с две думи) прие бащата и дъщерята без да стане, говори дълго за изгубеното си положение, за баща си, стар благородник от Руерг, — просто невероятно е, колко стари благородници е създал тоя Руерг! — и за един неверен управител, който обрал цялото ѝ богатство. Тя веднага внуши симпатия на господин Шеб, за когото всички несретници имаха неотразима прелест, и човечецът си отиде очарован, като обеща на дъщеря си да дойде да я вземе вечерта, в седем часа, съгласно договорните условия.

Ученичката бе въведена веднага в празната още работилница. Госпожица Льо Мир я настани пред едно голямо чекмедже, пълно с бисери, с игли и шила, разбъркани с евтини романи на брошури.

Сидони трябваше да отбира бисерите, да ги нанизва в еднакво дълги огърлици, които свързваха заедно, за да ги продават на търговците на дребно. Впрочем, другите момичета щяха да дойдат скоро и щяха да ѝ покажат точно какво трябваше да прави, защото госпожица Льо Мир (с две думи) не се месеше в нищо и наблюдаваше търговията си много отдалеч, от дъното на оная тъмна стая, в която прекарваше живота си в четене на романи — фейлетони.

В девет часа работничките дойдоха, пет високи, бледи, повяхнали момичета, жалко облечени, но вчесани добре с изящността на бедни работнички, които ходят без шапка по парижките улици. Две — три се прозяваха, търкаха очите си и казваха, че умирали за сън. Кой знае как бяха прекарвали нощта!...

Най-после се заловиха за работа, като насядаха около една дълга маса, дето всяка имаше свое чекмедже и свои сечива. Току-що бяха получили поръчка за траурни украшения, та трябваше да бързат. Сидони, която *главната* майсторка, с глас на безкрайно превъзходство, научи какво трябва да прави, започна да отбира множество черни бисери, зърна от черно френско грозде и класове от креп.

Другите, без да се занимават с момичето, приказваха помежду си, докато работеха. Говореха за великолепната сватба, която щеше да стане в същия ден, в Сен-Жерве.

— Да отидем ли? — каза едно дебело, червенокосо момиче, което наричаха Малвина, — ... Тя ще стане на обед... Ще имаме време да отидем и да се върнем набързо.

Наистина, когато дойде време за обяд, цялата дружина се втурна по стълбата, като прескачаше по няколко стъпала.

Сидони, като малка ученичка, бе донесла яденето си в една малка кошничка; със свито от тъга сърце, тя седна на края на масата и яде съвсем сама за пръв път... Боже! Колко жалък и тъжен ѝ се стори животът, и как страшно се готвеше тя да си отплати по-късно за тия тъги!...

В един часа работничките се завърнаха шумно и много оживени.

— Видяхте ли роклята от бяла коприна?... Ами булото от английска дантела?... Ето една щастливка!

Тогава, в работилничката, те заповтаряха същите забележки, които бяха направили шепнешком в черквата, облакътени на оградата, през всичкото време на венчалния обред. Въпросът за богатата сватба и за хубавите накити ги занимава през целия ден, но това не пречеше на работата, напротив.

Тия дребни парижки занаяти, които изработват най-малките подробности на тоалета, поставят работничките в течение на модата и съсредоточават вниманието им върху разкоша и изящността. За бедните момичета, които работеха на малкия четвърти етаж, в работилницата на госпожица Льо Мир, черните стени и тясната улица

не съществуваха. През всичкото време те мислеха за други неща и прекарваха живота си, като се питаха една друга:

— Слушай, Малвина, ако беше богата, какво би направила? Аз бих живяла в Елисейските полета.

И големите дървета на кръглия площад и колите, които завиваха там гиздаво и бавно, им се явяваха като мигновено, прелестно и освежително явление.

Малката Шеб слушаше мълчешком в своя кът, като нижеше грижливо своите кичури черно грозде с преждевременната сръчност и вкус, които бе придобила от съседството си с Дезире. Затова вечерта, когато господин Шеб дойде да вземе дъщеря си, за нея се изказаха най-ласкаво. От тогава всичките ѝ дни бяха еднакви. На другия ден, вместо черни бисери, тя низа бели, червени зърна от изкуствен корал, защото у госпожица Льо Мир се работеха само изкуствени, подправени неща, и тук малката Шеб трябваше да получи първоначалната подготовка за живота си.

Известно време новата ученичка, по-млада и по-добре възпитана от другите, се почувства усамотена сред тях. По-късно, като порастваше, тя споделяше тяхната дружба и техните изповеди, без някога да участва в техните удоволствия. Тя бе много горда, та не можеше да ходи по обед да гледа сватбите, и когато чуеше да говорят за някой нощен бал в *Во-Хол* или в *Делис дю Маре*, за някоя изящна вечеря у *Бонвале* или у *Четиримата Ларошелски сержанти*, тя слушаше с най-голямо презрение.

Ние мерехме малко по-високо, нали, малка Шеб?

Впрочем, баща ѝ идваше да я взема всяка вечер. Понякога, обаче, към Нова година, тя беше принудена да работи нощем с другите, за да довършат бързите поръчки. Каква тъжна гледка представляваха тия бедни парижанки, които нижеха, на газовата светлина, белите бисери, със също такава болезнена и матова белота, като самите тях! Те имаха същия изкуствен блясък, същата чупливост на неистинските скъпоценности. И говореха само за маскирани балове и за театри.

— Видя ли Адела Паж в *Тримата мускетари*?... Ами Меленг?... Ами Лоран?... О, Мари Лоран!

Старовремските дрехи на актьорите и везаните рокли на цариците от мелодрамите им се привиждаха в белия отблясък на огърлиците, които те превръщаха между пръстите си.

Лете работата не беше тъй усилена. Тогава бе мъртвото време за занаята. През големите горещини, когато зад затворените капаци се чуваха виковете на уличните продавачи на дребни и едри джанки, работничките заспиваха дълбоко с глава върху масата. Или пък Малвина отиваше в далечната стая да иска от госпожица Льо Мир един брой от *Списание за всички* и четеше гласно на другите.

Но малката Шеб не обичаше романите. В главата си тя имаше свой роман, много по-занимателен от всички други. Защото нищо не можеше да я накара да забрави фабриката. Като тръгваше сутрин под ръка с баща си, тя винаги хвърляше поглед в тая посока. По това време фабриката се пробуждаше. Коминът изхвърляше високо първия стълб от черен дим. На минаване Сидони чуваше виковете на работниците, силните, глухи удари на печатните станове, мощното, ритмично дишане на машините и всичките тия трудови шумове, смесени в паметта ѝ със спомените за празниците и за сините купета, я преследваха упорито.

Техният глас бе по-силен от гърма на омнибусите, от уличните викове и от шума на водопадите; и дори в работилницата, когато нижеше изкуствените бисери, дори вечер при родителите си, когато отиваше след вечеря да подиша чист въздух на прозореца на площадката и да погледа в тъмнината угасналата и запустяла фабрика, все същият деен шепот бръмчеше в ушите ѝ, сякаш съставяше постоянен съпровод на мислите ѝ:

— Малката се отегчава, госпожо Шеб... Трябва да я поразвлечем... Идната неделя ще ви заведе всички на село.

Тия неделни разходки, които добрият Рислер уреждаше, за да не се отегчава Сидони, я караха да тъжи още повече. В тия дни трябваше да стават в четири часа сутринта; защото бедните заплащат всичките си удоволствия: все имаше да се изглади нещо в последната минута, или да се прибави някаква украса, за да се поднови вечната лилава рокля на белите резки, която госпожа Шеб удължаваше добросъвестно всяка година.

Тръгваха всички заедно: Шебови, Рислерови и знаменитият Делобел. Само Дезире и майка ѝ не участваха в разходката. Клетото недъгаво момиче се срамуваше от недостатъка си и не мърдаше никога от креслото си, а майка ѝ оставаше за другарка. Впрочем, нито едната, нито другата имаха достатъчно прилично облекло, за да се покажат

навън редом с техния велик човек; това би значело да развалят цялото впечатление, което неговата външност произвеждаше.

На тръгване Сидони се развеселяваше малко. Париж, в розовата мъгла на юлските утрини, гарата, пълна със светли облекла, полето, което се откриваше от прозорците на вагона, после движението, голямото окъпване в чистия въздух, овлажнен от водите на Сена, оживен от едно кътче гора, ухаещ на цветни ливади и на изкласили жита, всичко това я замайваше за малко. Но скоро простацината на тия недели възбуждаше нейното отвращение...

Винаги биваше едно и също. Спираха се пред една кръчмичка с пържени закуски, близо до селския събор, дето бе много шумно и многолюдно, защото публиката бе нужна на Делобел, който ходеше, люшкан от химерата си, облечен в сиво, със сиви гетри, с малка накривена над ухото шапка, със светло пардесю на ръката, и си въобразяваше, че сцената представлява село в околностите на Париж и че той играе ролята на летуващ парижанин.

Колкото до господин Шеб, който се хвалеше, че обичал природата като покойния Жан-Жак Русо, той я разбираше само със стрелба в цел, с дървени кончета, с тичане в чувал, много прах и детски свирки, което и за госпожа Шеб беше идеалът за селския живот.

Сидони имаше друг идеал; и тия парижки недели, прекарвани шумно из селските улици, ѝ причиняваха необикновена тъга. Единственото ѝ удоволствие в тия бърканици беше съзнанието, че я гледат. Възхищението на който и да е груб селянин, изразено високо и простодушно до нея, я караше да се усмихва през целия ден, защото тя беше от ония, които не презират никакви ласкателства.

Понякога, като оставяше Шебови и Делобел, Рислер отиваше през полята с брат си и „малката“ да потърси цветя, образци за своите тапети. Франц навеждаше с дългите си ръце високите глогови клони или се покатерваше по стените на парка, за да откъсне нежните листца, забелязвани от другата страна. Но най-богата плячка те събираха по брега на реката.

Там те намираха ония гъвкави растения с дълги, превити стебла, които изглеждаха тъй хубаво на тапетите: високи, прави тръстики и чадърчета, чиито цветове, отваряйки се изведнъж в прищевна рисунка, приличат на живи лица, които ви гледат от прелестния неопределен храсталак. Рислер събираше тия китки, разполагаше ги художествено,

като се вдъхновяваше от самата природа на растенията, като се мъчеше да разбере добре техния жизнен строеж, неуловим след едnodневно увяхване.

След като китката се завършеше, свързана с широка трева като лента, туряха я на гърба на Франц, и на път! Винаги зает със своето изкуство, Рислер, като вървеше, търсеше образци и съчетания:

— Погледни, миличка... това стръкче момина сълза, със своите бели звънчета, всред тия шипки... А, как ти се струва?... Върху водно — зелена основа, или вълнено — сива, нали ще бъде хубавичко?

Но Сидони не обичаше нито момината сълза, нито шипката, Полските цветя й правеха впечатление на цветя за бедните, нещо подобно на лилавата й рокля.

Тя си спомняше, че бе виждала други цветя у господин Гардиноа, в замъка в Савиньи, в топлилниците, по оградите, навсякъде из двора, постлан с пясък и обиколен с големи вази. Ето кои цветя обичаше тя; ето как разбираше селото!

Споменът за Савиньи я навестяваше на всяка крачка. Когато минаваха край някоя желязна ограда на парка, тя се спираше, гледаше правата, гладка алея, която водеше навярно към външната стълба... Моравите, които високите дървета засенчваха правилно, спокойните тераси на брега на реката й напомняха други тераси и други морави. Тия видения на разкоша, смесени със спомените, правеха неделите й още по-печални. Но връщането, съкрушаваше най-много.

В тия вечери гарите в парижките околности са тъй задръстени и задушни! Колко радости, колко глупави смехове, колко пресилени песни, пети с изнурени, едва държащи гласове, които нямаха вече сила да реват!... Тук господин Шеб беше в стихията си...

Той можеше да се блъска около гишето, да негодува от закъснението на влака, да вика против началника на гарата, против управата на железниците и правителството, да каже високо на Делобел така, че да го чуят съседите:

— А? Ако подобно нещо се случеше в Америка!... — И благодарение на изразителната мимика на знаменития актьор и на оня вид на превъзходство, с който той отговаряше: — Представям си! — това караше околните да предполагат, че тия господа знаеха точно какво щеше да стане в Америка в такъв случай. Разбира се, нито

единият, нито другият имаха някаква представа за това, но то им придаваше важност пред тълпата.

Седнала до Франц, с половината от китката му на коленете си, Сидони седеше тук като сломена всред тоя шум, в дългото очакване на вечерния влак. От гарата, осветена с една единствена лампа, тя виждаше вън гъсталаци, потънали в мрак, пронизани тук-там от последните празнични осветления, една тъмна селска улица, прииждащи хора и един фенер на пустото крайбрежие.

От време на време, зад стъклените врати, един влак минаваше, без да спре, с искри от горящи въглища и изпусната пара. Тогава на гарата избухваше буря от викове и тропане с крака, над която се разнасяше пронизителното сопрано на господин Шеб, който викаше със своя птичи глас:

— Разбийте вратите! Разбийте вратите!

Но тоя човечец би се въздържал да направи това сам, защото се боеше ужасно от стражарите. След миг бурята утихваше. Уморените жени, разчорлени от открития въздух, заспиваха на пейките. Имаше измачкани рокли, разкъсани вещи, отворени около врата бели рокли, пълни с прах.

Тук главно се дишаше праха! Той падаше от всички дрехи, вдигаше се на всяка стъпка, затъмняваше лампата, размътваше очите, носеше се като облак над уморените лица. Вагоните, в които се качваха най-послед, след цели часове очакване, биваха също пълни с прах... Сидони отваряше прозорците, гледаше навън тъмните полета, една безкрайна тъмна черта. После, като безчислени звезди, около крепостната ограда се показваха първите фенери на крайните булеварди.

Тогава вече ужасният ден на почивка за всички тия бедни хора се свършваше. Видът на Париж караше всекиго да мисли за утрешната работа. Колкото и тъжна да бе неделата за Сидони, тя започваше да съжалява за нея. Мислеше за богатите, за които всеки ден в живота е ден за почивка; и смътно, като на сън ѝ се представяха дългите алеи на парка, съзрени през деня, пълни с тия щастливци, разхождащи се по дребния пясък, а в същото време там, край желязната ограда, в пътния прах, минаваше с широки крачки неделата на бедняците, която едва имаше време да се спре за миг, да погледа и да завиди.

Такъв бе животът на малката Шеб от тринадесетата до седемнадесетата ѝ година. Годините течеха, без да донесат ни най-малката промяна. Шалът на госпожа Шеб се бе изтъркал малко повечко, малката лилава рокля бе претърпяла още няколко изменения, и това бе всичко. Само че, докато Сидони растеше, Франц, станал вече момък, започна да ѝ хвърля мълчаливи погледи и да я обкръжава с явно за всички любовно внимание, което само младото момиче не забелязваше.

Впрочем, нищо не интересуваше малката Шеб. В работилницата тя вършеше работата си точно и мълчаливо, без всякаква мисъл за бъдеще или за охолство. Всичко, което вършеше, имаше вид на нещо временно.

Франц, напротив, работеше от някое време с особена жар, с устрема на ония, които мерят някаква цел в края на усилията си, така че на двадесет и четвъртата си година той излезе втори от Техническото училище, със звание инженер.

Тая вечер Рислер заведе семейството Шеб в театър Жимназ и цялата вечер госпожа Шеб и той си даваха множество знаци и си смигаха с очи зад гърба на младите хора. После, на излизане, госпожа Шеб тури ръката на Сидони под тая на Франц като че казваше на влюбения:

„Сега разправяйте се... Това е ваша работа...“

Тогава клетият влюбен се опита да се разправи. Пътят от Жимназ до Маре е дълъг. Едва направиш няколко крачки, и великолепието на булеварда изчезва, плочниците стават все по-тъмни, минувачите все по-редки. Франц започна, като заговори за пиесата... Той обичал комедиите, в които имало чувство.

— А вие, Сидони?

— О, знаете, Франц, че за мене главното нещо са облеклата!

И наистина, в театъра тя не се занимаваше с друго нещо. Не беше от ония сантиментални жени, като госпожа Бовари, които се връщат от театър с готови любовни изречения и условен идеал. Не! Театърът ѝ внушаваше само безумни желаниа за разкош и изящност; оттам тя си донасяше само образци за прически и кройки за рокли... Новите, прекалено натруфени облекла на артистите, походката им, дори техните подправено — светски гласове, които ѝ се струваха върха на изтънчеността, заедно с просташкия блясък на позлатите, на

светлините, блестящата обява на вратата, стоящите коли, всичкият тоя малко нездравословен шум, който се създава около една модна пиеса: ето кое обичаше тя, кое я пленяваше. Влюбеният продължи:

— Колко хубаво изиграха любовната сцена! — и като каза думата „любовна“, той се наведе нежно над хубавата главичка, обвита в бяла вълнена качулка, под която се подаваха къдрави коси. Сидони въздъхна:

— О, да, любовната сцена!... Актрисата имаше много хубави диаманти!

Настъпи минутно мълчание. Клетият Франц никак не можеше да се обясни. Думите, които търсеше, не идеха, при това го обхвана и страх. Определяше си граници, дето ще се изкаже:

„След като минем вратата Сен Дени... След като напуснем булеварда.“

Но там Сидони започваше да говори за толкова безлични неща, че обяснението замираще на устните му, или те биваха спирани от някой файтон, което даваше време на родителите да ги настигнат.

Най-последно, в Маре, той се реши изведнъж:

— Слушайте, Сидони... Аз ви обичам...

* * *

Тая нощ Делобелови стояха до късно. Тия юначни жени имаха навика да удължават работния ден колкото е възможно повече, да работят толкова късно вечер, че тяхната лампа угасваше последна в тихата улица Брак. За да си легнат, те чакаха завръщането на великия артист, за когото пазеха добре затоплена в пепелта на огнището малка подкрепителна вечеря.

Това имаше смисъл във времето, когато той играеше: актьорите, принудени да вечерят рано и много леко, излизат от театъра страшно гладни и ядат като се завърнат у дома. Делобел не играеше вече отдавна, но тъй като нямаше правото, както той казваше, да се отказва от сцената, поддържаше лудината си с множество актьорски привички, към които се числеше вечерята след завръщането му, а то ставаше всеки ден след угасването на последната лампа на всички булевардни театри. Да легне без вечеря в часа, когато всички лягат, би значело да

се предаде, да се откаже от борбата. А той, дявол да го вземе, не искаше да се откаже!...

През нощта, за която говорим, актьорът не беше се още завърнал и двете жени го чакаха, като разговаряха и работеха, много оживени, въпреки напредналия час. През цялата вечер те говореха само за Франц, за неговия успех, за бъдещето, което се откриваше пред него.

— Сега, — казваше майката, — му липсва само добра, мила жена.

Това бе мнението и на Дезире. За щастието на Франц липсваше само добра, мила жена, дейна, юначна, свикнала да работи и която би забравила себе си заради него. И ако Дезире говореше за това с такава увереност, то бе защото тя познаваше много добре жената, която подхождаше отлично на Франц Рислер... Тя беше само една година по-млада от него, тъкмо колкото трябва да бъде по-млада от мъжа си и същевременно да му служи като майка.

„Красива?“ Не точно такава, а по-скоро миловидна, отколкото грозна, въпреки недъгавостта си, защото клетото момиче куцаше!... Освен това, изтънчена, будна и тъй любяща! Никой друг, освен Дезире, не знаеше до каква степен тая малка жена обичаше Франц и как мислеше за него денем и нощем, от години насам. Самият той не бе забелязал това и като че обръщаше внимание само на Сидони, която беше още малко момиченце. Но това не е нищо! Мълчаливата любов е тъй красноречива, в съдържаните чувства се крие толкова голяма сила... Кой знае? Може би някой ден...

И куцото момиче, наведено над работата си, се отправяше към едно от ония големи пътешествия в страната на химерите, които вече толкова пъти бе извършвало, седейки в болничното си кресло, с крака, опрени в неподвижно столче: едно от ония чудни пътешествия, от които тя се връщаше винаги щастлива и усмихната, облегната на ръката на Франц, с пълното доверие на любяща съпруга. Пръстите ѝ следваха мечтата на сърцето ѝ, малката птичка, която тя държеше в този миг, оправяйки смачканите ѝ криле, като че също се тъкмеше да вземе участие в това пътешествие, да отлети далеч — далеч, весело и леко като нея. И изведнъж вратата се отвори.

— Не ви ли безпокоя? — каза един тържествуващ глас.

Майката, която бе позадрямала, вдигна глава бързо:

— А, господин Франц!... Влезте де, господин Франц... Виждате, чакаме бащата... Тия безделници, артистите, се връщат винаги тъй късно... Седнете... ще вечеряте с него...

— О, не, благодаря, — отговори Франц, чиито устни бяха още бледни от възлението, което току-що бе изпитал, — благодаря, няма да се бавя!... Видях светлина през вратата и влязох само, за да ви кажа... за да ви съобщя една голяма новина, която ще ви направи голямо удоволствие, защото зная, че ме обичате...

— Е, какво има, Боже мой?

— Има обещание за годещ между Франц Рислер и госпожица Сидони!...

— Туй то! Нали ви казах, че му липсва само една добра, мила жена, — каза госпожа Делобел, като стана и се хвърли на врата му.

Дезире не м̀а сила да изрече една дума. Тя се наведе още повече над работата си, и понеже Франц бе втренчил очи само в своето щастие, понеже госпожа Делобел гледаше само стенния часовник, за да види дали нейният велик човек ще се върне скоро, никой не забеляза възлението на куцото момиче, бледността му, нито силното треперене на малката птичка, неподвижна в ръцете ѝ, с обронена глава, като смъртно ранена птица.

IV

ИСТОРИЯТА НА МАЛКАТА ШЕБ. СВЕТУЛКИТЕ НА САВИНЬИ

„Савиньи на Орж“

„Мила ми Сидони,

«Вчера седяхме край масата в познатата на тебе голяма стая с широко отворена врата към покритата с цветя външна стълба. Беше ми малко отегчително. Дядо беше в лошо настроение през цялата сутрин, а клетата ми майка не смееше да каже нито дума, ужасена от сбръчканите му вежди, които винаги са били за нея закон. Мислех колко наистина е жалко, че съм тъй сама, лете, в една тъй хубава местност, и колко бих била щастлива сега, след излизането ми от манастира и като трябва да прекарам цялото лято на село, да имах, както някога, някой, с когото да мога да тичам из гората и шубраците.»

«Жорж идва наистина от време на време, но пристига винаги много късно, едва за вечеря, и заминава отново на другия ден с баща ми, преди да се събудя. Освен това, Жорж сега е сериозен човек. Той работи във фабриката, и грижите за вървежа на работите често набръчкват и неговото чело.»

«... Тъкмо бях стигнала до тук в мислите си, дядо се обърна към мене и каза: „Ами какво стана с твоята малка Сидони?... Би ми било приятно да я видя тук за някое време.“ Можеш да си представиш колко се зарадвах! Какво щастие да се срещнем пак, да възобновим хубавото си приятелство, прекъснато по-скоро поради изискванията на живота, отколкото по наша вина! Колко неща има да си разкажем! Тъй като само ти обладаваш дарбата да развеселяваш тоя ужасен дядо, ще ни донесеш веселост, а, уверявам те, че ние имаме нужда от нея.»

«Каква пустиня е това хубаво Савиньи! Представи си, че сутрин понякога ми се поисква да бъда изящна. Обличам се, разхубавявам се, правя си прическа с къдрици, обличам хубава рокля, разхождам се по всички алеи и изведнъж забелязвам, че съм се гиздила за лебедите, за патките, за кучето ми Кис и за кравите, които не се обръщат дори, когато минавам край ливадата. Тогава, от яд, се завръщам много бързо у дома, обличам платнената си рокля и започвам да работя в стопанството, в килера, по малко навсякъде. И, Бога ми, започвам да вярвам, че отегчението ми е принесло полза и че ще стана превъзходна домакиня...»

«За щастие, скоро ще настъпи времето за лова, и разчитам на него, за да се поразвлека малко. Преди всичко Жорж и баща ми ще идват по-често, защото и двамата са страстни ловци. После ти ще бъдеш тук... Защото ти ще ми отговориш веднага, че пристигащ, нали? Господин Рислер казваше напоследък, че си била болна. Въздухът на Савиньи ще ти подейства много добре.»

«Тук всички те чакат, а аз просто умирам от нетърпение.»

Клер“

Като написа това писмо, Клер Фромон тури сламената си шапка, защото първите августовски дни бяха топли и великолепни, и слезе сама, за да го пусне в малката кутия, откъдето раздавачът всяка сутрин, минавайки, вземаше пощата на замъка.

То бе в края на парка, на завоя на пътя. Тя се спря за миг, за да погледа дърветата по пътя, околните ливади, заспали и пълни със слънце. Там жетварите събираха последните снопи. Малко по-далеч оряха. Но всичката тъга на мълчаливата работа бе изчезнала за младото момиче, обхванато от радостта, че ще види пак приятелката си. Никакво подухване не се долавяше по високите хълмове на хоризонта, никакъв глас не идваше от върховете на дърветата, за да я предупреди с едно предчувствие, да ѝ попречи да изпрати това

съдбоносно писмо. И веднага след завръщането си, тя се зае да приготви за Сидони една хубава стая до нейната.

Писмото не се загуби по пътя. От малката зелена врата на замъка, обиколена от глицинии и орлови нокти, то замина за Париж и пристигна същата вечер, с печата на Савиньи, ухаещо на село, на петия етаж на улица Брак.

Какво събитие бе то! Препрочетоха го три пъти и, в продължение на една седмица, до заминаването, то стоя върху камината, до светините на госпожа Шеб: часовника под стъкло и вазите в стил ампир. За Сидони то бе като роман, пълен с очарования и обещания, който тя четеше, без да го отваря, само като гледаше белия плик, върху който изпъкваше като везан, вензелът на Клер Фромон.

Сега не биваше да мисли за женитба. Главното бе да знае какво ще облече, за да отиде в замъка. Трябваше да се заеме с това: да крои, да съчетава, да премерва рокли, шапки... Злочестият Франц! Колко тежки бяха за него всичките тия приготовления! Това заминаване за Савиньи, на което той напразно се бе помъчил да се противопостави, би забавило още повече тяхната сватба, която, без той да знае защо, Сидони отдалечаваше все повече и повече. Той не ще може да отива да я вижда, а веднъж там, обиколена от празници и удоволствия, кой можеше да каже колко време ще остане?...

Отчаяният влюбен винаги споделяше тъгата си с госпожа и госпожица Делобел, без нито веднъж да забележи как живо ставаше Дезире, когато той влизаше, за да му направи място до себе си при работната маса, как тя седеше после, цяла изчервена, с блестящи очи.

От няколко дни майката и дъщерята не работеха над *птиците и мухите за модни украшения*: те поръбваха розовите волани, предназначени за роклята на Сидони, и никога куцото момиче не бе шило с по-голямо удоволствие.

То бе защото не напразно малката Дезире бе дъщеря на Делобел. От баща си тя бе наследила способността да вярва и да се надява докрай и въпреки всичко.

Докато Франц ѝ разказваше своите любовни мъки, Дезире мислеше, че щом Сидони замине, той ще идва всеки ден, ако ще би само за да говори за отсъстващата; че той ще бъде при нея, че заедно ще бъдат в очакване на „бащата“, и че може би някоя вечер, като я

гледа, той ще долови разликата между жената, която го обича и оная, която позволява да я обича.

Тогава мисълта, че всеки бод на роклята ще ускори тъй нетърпеливо очакваното заминаване, придаваше на ръцете ѝ необикновена дейност, а клетият влюбен гледаше с ужас воланите и рюшовете, които се трупаха бързо около нея, като малки вълни.

Когато розовата рокля бе готова, госпожица Шеб замина за Савиньи. Замъкът на господин Гардиноа бе построен в долината на Орж, на брега на тая малка, тъй прищивно красива река, с нейните острови, канали и големи морави на парка, които се спущаха до бреговете ѝ.

Къщата — старо здание в стил Людовик XV, ниско, с много висок покрив, — имаше тъжен вид и особения характер на аристократична старина: широки външни стълби, балкони от ръждясало желязо, стари вази, разядени от дъжда, в които свежите цветя изпъкваха живо върху жълто — червения камък. Стените се простираха додето очите виждаха, изтрити и наклонени, спущащи се по лек наклон до самата река. Замъкът се издигаше над тях със своите големи плочни покриви, както и стопанството със своите червени керемиди, и чудесния парк със своите липи, ясени, тополи и кестени, които се преплитаха в кичеста и тъмна редица, прекъсвана тук-там от сводовете на алеите.

Но главната прелест на старото имение беше водата, водата, която оживяваше неговото мълчание и придаваше тържественост на вида му. Освен реката, в Савиньи имаше извори, водоскоци и езера, дето слънцето залязваше с всичкия си блясък; и това подхождаше на старинния дом — мъхнат, позеленял, малко прояден като камък на брега на ручей.

За нещастие, в Савиньи, както в повечето от тия прекрасни летни парижки дворци, станали плячка на разбогатели търговци и спекуланти, обитателите не подхождаха на своето жилище. Откак бе купил тоя замък, старият Гардиноа се занимаваше само с развалянето на онова, което случаят му бе доставил в такъв хубав вид: той сечеше дърветата за „изглед“, набучваше парка си с безобразни огради за пазене от крадци и полагаше всичките си грижи за една великолепна зеленчукова градина, която, като му донасяше множество плодове и зеленчуци, му се струваше, че е повече негова собственост и че е селска земя.

Колкото до големите салони, чиито нарисувани стени бледнееха при есенните мъгли, колкото до езерата, обрасли с водни лилии, до пещерите и каменистите мостове, той ги пазеше само заради възхищението на посетителите и защото всичко това представляваше толкова ласкателното за суетността му на бивш търговец на добитък: замък!

Гардиноа беше вече стар и, понеже не можеше нито да ходи на лов, нито да лови риба, прекарваше времето си в надзираване на дребните подробности на това грамадно имение. Храната, която даваше на кокошките, току-що получената печалба, числото на сламените снопи, натрупани в една великолепа, кръгла житница, му доставяха причини за мърморене през целия ден; и, разбира се, когато гледаха отдалеч хубавия Савиньи, замъка насред склона, течащата пред него река, като огледало, високите тераси, потъмнели от бръшлян, каменните стълбове, поддържащи парка върху величествения наклон на земята, — никой не би могъл да се представи колко дребнав и оскъден беше умът на владетеля.

Бездеен поради богатството си, господин Гардиноа се отегчаваше в Париж и живееше през цялата година на село, а през лятото Фромонови му правеха дружина. Госпожа Фромон беше кротка и необразована жена, която грубият деспотизъм на баща ѝ я бе приучил отрано на равнодушно и постоянно послушание. Тя държеше същото поведение и спрямо мъжа си, чиято доброта и постоянно снизхождение не можеха да променят природата на тая унижена, мълчалива, равнодушна към всичко и като че невменяема жена. Като живееше винаги настрана от търговските дела, тя бе забогатяла без да забележи това и без ни най-малкото желание да го използва. Нейното хубаво жилище в Париж и великолепия замък на баща ѝ я стесняваха. Навсякъде тя се стараяше да заеме колкото е възможно по-малко място и изпълваше живота си само с една страст: любов към реда, чудовищен, фантастичен ред, който се състоеше в четкане, триене, тупане и непрекъснато лъскане на огледалата, позлатите и вратите.

Когато нямаше какво да чисти, тая странна жена се залавяше за пръстените си, за верижката на часовника си, за карфичките си, измиваше камъните и бисерите и от търкане на своето име и името на мъжа си върху годежния си пръстен, бе заличила всичките му букви. В Савиньи тя продължаваше това занятие. Събираше сухите клонки в

алеите, стържеше мъха от пейките с върха на омбрелата си, би обърсала и праха от листата, би очистила стеблата на старите дървета; и много често, минавайки с влака, тя завиждаше на малките летни къщи, наредени край пътя, бели и чистички, с лъщящи медни брави, с топки от английски метал и ония малки продълговати градинки, които приличаха на чекмеджета на скрин. Това беше нейния любим тип на селска къща.

Господин Фромон, който идваше само мимоходом и винаги бе зает с работите си, също не се радваше на Савиньи. Само Клер се чувстваше у дома си в тоя хубав парк. Тя познаваше неговите най-малки горички. Принудена да се задоволява сама, като всички самотни деца, тя намираще радост в някои разходки, наблюдаваше цветята и имаше своя алея, свое дърво, своя любима пейка за четене. Обедният звънец я заварваше винаги в дъното на имението. Тя пристигаше на трапезата запъхтяна, доволна, освежена от чистия въздух. Сянката на дърветата, плъзгайки се по това младо лице, оставяше върху него като че някаква тъжна кротост, а дълбоката зеленина на водите, пронизани от слънчевите лъчи, се отразяваше в големите ѝ очи.

Това хубаво летовище я бе действително запазило от простацината и низостта на нейната среда. Господин Гардиноа можеше да се оплаква по часове пред нея от покварата на доставчиците и слугите, да пресмята какво са му откраднали в течение на месеца, седмицата, деня и минутата; госпожа Фромон можеше да изброява всичките си щети от мишките, молците, праха и влагата, които унищожаваша вещите ѝ и нападаха долапите ѝ, — нито сричка от тия глупави разговори не се задържаше в ума на Клер. Една разходка по моравата, или четене на брега на езерото веднага възвръщаха спокойствието на тая благородна и жизнена душа.

Дядо ѝ гледаше на нея като на чудновато същество, съвсем не на място в тяхното семейство. Още като дете тя го стесняваше с големите си сини очи, със своя здрав разум, а също и затова, че не намираще в нея своята покорна и равнодушна дъщеря.

— Тя ще бъде горда и особена като баща си, — казваше той в дни, когато беше в лошо настроение.

Колко повече му се нравеше малката Шеб, която идваше от време на време да играе в двора на Савиньи! В нея поне той чувстваше една простионародна природа, като своята, със зародиш на честолюбие и

завист, която и тогава се проявяваше вече по една малка усмивка в ъгъла на устните ѝ. Освен това момиченцето изразяваше простодушни учудвания и възхищения от богатството му, а това ласкаеше гордостта му на случайно издигнат човек; понякога, когато той я раздразнеше, тя му отговаряше със забавни думи, свойствени на парижките деца, и с доста изрази от покрайнините, подчертани от нейното хубавичко, тънко и бледо лице, която простолюдност съхраняваше известна изтънченост. Ето защо старецът не я забравяше никога.

Особено тоя път, когато, след дълго отсъствие, Сидони пристигна в Савиньи със своите бухнати коси, със стройната си снага, със своето будно и подвижно лице, всичко това украсено с изкуствената изящност на продавачка в магазин, тя има там голям успех. Старият Гардиноа, много учуден, че вижда една голяма млада мома вместо детето, което очакваше, я намери по-красива и главно много по-добре облечена от Клер.

Истината е, че като слезе от влака и седна в голямата каляска, изпратена то замъка, госпожица Шеб нямаше много лош изглед, но ѝ липсваше онова, което съставяше красотата и чара на приятелката ѝ: навика, държанието, презрението към превземките и главно спокойствието на духа. Прелестта ѝ приличаше донякъде на роклите ѝ: от евтини платове, но ушити по вкуса на времето, от парцали, ако щете, но парцали, на които модата, тая глупава и очарователна фея, бе дала отсянка, украса и образец. За такива тоалети в Париж има особени лица, на които лесно подхождат шапки и рокли, тъкмо защото нямат тип, и лицето на госпожица Шеб беше от тях.

Какво възхищение изпита тя, когато колата се отправи по дългия път, покрит със зелено кадифе, ограден със столетни брястове, в края на който Савиньи я чакаше, широко отворил желязната си врата. От тоя ден започна за нея оня чаровен живот, за който бе мечтала тъй отдавна. Разкошът ѝ се представяше с всичките си облици, като се почне от великолепието на салоните и грамадната височина на стаите, от богатствата на цветарниците и оборите, та се свърши с ония малки подробности, в които той като че се съдържаше цял, като превъзходните парфюми, от които една само капка е достатъчна, за да благоухае цяла стая; той се забелязваше в цветята, пръснати по масата, в студения глас на слугите, в печалното и отегчително „кажете да впрегнат“ на госпожа Фромон...

И как добре се чувстваше тя всред всичките тия изтънчености на богатите! Как ѝ подхождаше тоя живот! Струваше ѝ се, че никога не е живяла друг. Изведнъж, всред упоението ѝ, дойде писмо от Франц, което я възвърна към действителния живот, към нейното жалко положение на бъдеща чиновническа жена и насила я туряше в някакво малко и мръсно жилище, което тя би заемала един ден на върха на някоя тъмна къща, чийто тежък, бедняшки въздух ѝ се струваше, че диша вече.

Да развали сватбата? Разбира се, тя можеше да направи това, защото не бе дала друг облог, освен думата си. Но щом той се махне, кой знае дали не би съжалявала за него?

В тая малка, обезумяла от честолюбие глава, се блъскаха най-странни мисли. Понякога, когато дядо Гардиноа, който бе съблякъл в нейна чест старите си ловджийски дрехи и вълнени жилетки, се шегуваше с нея и се забавляваше да ѝ противоречи, за да получи някой дързък отговор, тя го гледаше, без да отговори, втренчено, студено, до дъното на очите му. Ах, да беше той поне десет години по-млад!... Но мисълта да стане госпожа Гардиноа не я занимава дълго. Нова личност, нова надежда току-що се появи в живота ѝ.

От пристигането на Сидони, Жорж Фромон, който отиваше в Савиньи само в неделя, привикна да вечеря там почти всяка вечер. Той беше висок, слаб, бледен момък с изящен вид. Кръгъл сирак, възпитан от чичо си, господин Фромон, той бе определен да го наследи в търговията му, и вероятно да се ожени за Клер. Той се отнасяше доста студено към това готово бъдеще. Преди всичко, търговията го отегчаваше. Колкото се отнася до братовчедка му, между тях съществуваха добродушната задушевност на съвместното им възпитание, едно привично доверие, но нищо повече, поне от негова страна.

Със Сидони напротив, той се почувства веднага стеснен, свенлив и същевременно, като искаше да ѝ направи впечатление, съвсем променен. Нейната красота беше тъкмо подправена, малко просташка, която трябваше да се понрави на това глупаво конте, и тя скоро забеляза впечатлението, което му произвеждаше.

Когато двете млади момичета се разхождаха в дъното на парка, Сидони винаги си спомняше за часа на влака. Те отиваха заедно при решетъчната ограда да чакат пътниците и първият поглед на Жорж

беше винаги за госпожица Шеб, застанала малко зад приятелката си, но с оная стойка и с она изглед, които се хвърлят в очи. Тая игра помежду им трая известно време. Не си говореха за любов, но всички думи, всички усмивки, които си разменяха, бяха пълни с признания и премълчавания.

В една облачна и душна лятна вечер, когато двете приятелки бяха излезли от трапезарията веднага след обяда и се разхождаха под дългия свод на габърите, Жорж ги настигна. И тримата разговаряха равнодушно, скърцайки по пясъка с бавните си стъпки, когато гласът на госпожа Фромон повика Клер откъм замъка. Жорж и Сидони останаха сами. Те продължаваха да вървят по алеята, водени от смътната белота на пясъка, без да продумат и без да се приближават един към друг.

Топъл вятър клатеше листата на габърите. Развълнуваната вода биеше леко вълните си в подпорите на малкия мост, а акациите и липите, чиито откъснати цветове хвърчеха във вихрушка, изпълваха с благоухание наелектризирания въздух... Те чувстваха наоколо си буреносния, трептящ и пронизателен въздух. В самата глъбина на техните смутени очи се мяркаха големи, горещи светкавици, подобни на ония, които се подпалваха на хоризонта.

— О, какви хубави светулки!... — каза девойката, смутена от това мълчание, прекосявано от толкова тайнствени шумове.

На края на моравата, малки, зелени, блещукащи светлилки осветяваха тревата. Тя се наведе, за да вземе една от тях върху ръкавицата си. Той коленичи до нея и, наведени до самата трева, докосвайки косите и бузите си, те се гледаха един миг при светлината на светулките. Колко странна и прекрасна му се стори тя при зеления отблясък, който се издигаше към нейното наклонено лице и се пръскаше по тънката мрежа на къдравите ѝ коси!... Той обхвана с ръка снагата ѝ и изведнъж, като почувства, че тя не се съпротивлява, притисна я дълго и безумно в прегръдките си.

— Какво търсите там? — попита Клер, изправена в тъмнината зад тях.

Смаян, със стиснато гърло, Жорж трепереше тъй силно, че не можа да отговори. Сидони, напротив, стана най-спокойно и каза, оправяйки полата си:

— Това са светулки... виж колко много има тая вечер, и колко блестят.

Очите ѝ също блестяха с необикновен блясък.

— Ще има буря навярно..., — прошепна Жорж, още цял треперещ.

Наистина бурята приближаваше. От време на време големи вихрушки от листа и прах пробягваха от единия край на алеята до другия. Те пристъпиха още няколко крачки, после и тримата се завърнаха в гостната. Младите момичета взеха ръкоделията си, Жорж се опита да чете вестник, докато госпожа Фромон излъскваше пръстените си, а господин Гардиноа играеше на билиард със зет си в съседната стая.

Колко дълга се стори на Сидони тая вечер! Тя имаше само едно желание: да остане сама, свободна с мислите си. Но на какви кроежи, на каква безумна радост се отдаде тя всред тишината на малката си стая, след като угаси лампата, която стеснява мечтите, осветявайки много живо действителността! Жорж я обичаше, Жорж Фромон, наследникът на фабриката! Те ще се оженят; тя ще бъде богата... Защото в тая дребна, продажна душа първата любовна целувка бе пробудила само мисли за суета и разкош.

За да се увери, че влюбеният в нея беше искрен, тя се мъчеше да си спомни най-малките подробности на сцената под габъровия свод, изражението на очите му, горещината на прегръдката му, клетвените слова, мълвени уста в уста в тая смътна светлина на светулките, завинаги внедрени в сърцето ѝ от тая тържествена минута.

О! Светулките в Савиньи! През цялата нощ те блещукаха като звезди пред затворените ѝ очи. Паркът беше пълен с тях, дори в дъното на най-тъмните му пътеки. Те блестяха като фенери по моравите, върху дърветата, из лехите... Дребният пясък на пътеките, вълните на водите — всичко сияеше със зелени искри, и всичките тия микроскопични блясъци съставяха като че празнично осветление, с което Савиньи сякаш бе озарен в нейна чест, за да поздрави годежа на Жорж и Сидони...

Когато на другия ден стана от сън, нейният план беше готов. Жорж я обичаше, това бе положително. Мислеше ли той да се ожени за нея?... Това будно момиче прекрасно разбираше, че не! Но това не я плашеше. Тя се чувстваше достатъчно силна, за да овладее тая детска

душа, едновременно слаба и страдна. Стигаше само да се съпротивлява, и тя направи това.

Няколко дни тя бе студена, невнимателна, съзнателно сляпа и безпаметна. Той искаше да ѝ говори, да възобнови блажената минута, но тя го избягваше, като туряше винаги някого между себе си и него. Тогава той започна да ѝ пише. Занасяше сам писмата си в една дупка на скалата, близо до един бистър извор, наречен „Призрак“, заслонен от сламен покрив в дъното на парка.

Сидони намираще това чудесно. Вечер тя трябваше да лъже, да измисля някакъв предлог, за да отиде при „Призрака“ съвсем сама. Сянката на дърветата по пътеките, строгата нощ, тичането, вълнението караха сърцето ѝ да бие сладостно. Тя намираще писмото, намокрено от росата и от влагата на извора и тъй бяло на лунната светлина, че го скриваше много бързо от страх да не бъде изненадана.

После, когато оставаше сама, с каква радост го отваряше, прочиташе вълшебните му слова, любовните изречения, чиито думи блещукаха, обиколени от сини, жълти, ослепителни кръгове, като че тя четеше писмото при блясъка на яркото слънце. „Обичам ви... Обичайте ме...“, пишеше Жорж във всички тонове.

Отначало тя не отговаряше, но когато почувства, че той е хванат, че е напълно във властта ѝ, отчаян от студенината ѝ, тя заяви ясно:

— Аз ще обичам само мъжа си.

О, тая малка Шеб беше вече истинска жена!...

V

КАК ЗАВЪРШИ ИСТОРИЯТА НА МАЛКАТА ШЕБ

Между това септември приближаваше. Ловът бе събрал многобройна, шумна и просташка дружина. Започнаха дълги обеда, които тия богати буржоа протакаха, със селска бавност, умора и сънливост. Дамите излизаха с файтони да посрещат ловците по пътищата, изстинали вече в есенния здрач. От пожънатите ниви се издигаше мъгла и, докато слисаният дивеч летеше над браздите с уплашени викове, нощта като че излизаше от всичките тия гори, чиито тъмни грамади се увеличаваха, разстилайки се над равнината.

Запалваха фенерите на файтоните и, загъвайки краката си с топлите покривки, се завръщаха бързо, духани в лицето от свежия вятър. Великолепно осветената зала се изпълваше с шум и смях.

Клер Фромон, стресната от това грубо общество, не говореше никак. Сидони сияеше с всичкия си блясък. Движението бе оживило бледните ѝ бузи и парижките ѝ очи. Тя умееше да се смее, разбираше може би малко повече и за всичките тия хора като че беше единствената присъстваща жена. Нейният успех окончателно опияняваше Жорж, но колкото повече той се увличаше, толкова тя ставаше по-сдържана. От тогава той реши, че тя ще бъде негова жена. И се закле в това пред себе си с преувеличената решителност на слабите хора, които като че предварително се борят с препятствията, пред които знаят, че ще отстъпят един ден...

Това бе най-хубавият миг в живота на малката Шеб. Дори във всяка честолюбива цел, нейната кокетна и скрита природа намираще чуден чар в тая любовна интрига, тайнствено провеждана сред гощавки и празненства.

Около тях никой не подозираше нищо. Клер се намираще в оня здрав и чаровен период на младостта, в който полуотвореният ум се привързва със сляпо доверие към познатите неща, в пълно неведение за измените и лъжата. Господин Фромон мислеше само за търговията си. Жена му чистеше яростно скъпоценностите си. Само от господин Гардиноа и от неговите остри очички можеше да се боят, но Сидони го

забавляваше, та дори да бе забелязал нещо, той не беше човек, който би попречил на бъдещето ѝ.

Тя тържествуваше, когато внезапна и непредвидена злополука унищожи всичките ѝ надежди. В едно неделно утро, връщайки се от една хайка, донесоха господин Фромон смъртно ранен. Един пушечен куршум, отправен срещу една дива коза, го бе ударил близо до сляпото око. Всички в замъка се развълнуваха. Всички ловци, в това число и незнайният убиец, заминаха бързо за Париж. Клер, обезумяла от скръб, влезе в стаята на умиращия си баща, за да не излезе до самия му край, а Рислер, предизвестен за злополуката, дойде бързо да вземе Сидони.

В навечерието на заминаването си тя има последно свиждане с Жорж при „Призрака“, прощално, мъчително, бегло и тържествено поради близостта на смъртта. Заклеха се, все пак, да се обичат вечно: уговориха едно място, дето биха могли да си пишат. И се разделиха.

Печално връщане. Изведнъж тя се завърна към всекидневния си живот, придружена от отчаянието на Рислер, за когото смъртта на скъпия му господар беше непоправима загуба. Пристигнала у дома си, тя трябваше да разказва до най-малките подробности, да говори за обитателите на замъка, за гостите, за празненствата, за гощавките, за зловещия край. Какво наказание бе това за нея, която, всецяло отдадена на винаги една и съща мисъл, имаше толкова нужда от тишина и самота. Но все пак това не бе най-ужасното.

Още от първия ден Франц се бе възвърнал на предишното си място; и погледите му, които я търсеха, думите, които отправяше само към нея, ѝ се струаха нетърпимо взискателни.

Въпреки всичката си свенливост и неувереност, клетият момък се смяташе в правото си на приет и нетърпелив годеник, и малката Шеб бе принудена да се раздели с мечтите си, за да отговаря на тоя кредитор и винаги да отдалечава все повече разплащането.

Дойде ден обаче, в който колебанието не бе вече възможно. Тя бе обещала да се омъжи за Франц, когато той достигне добро положение; и ето че му предлагаха едно интересно инженерско място в Южна Франция, във високите пеци на Гран-Комб. Това бе достатъчно за едно скромно домакинство. Нямаше никаква възможност за отстъпление. Трябваше да се предаде, или да намери някакъв предлог. Но какъв?

Неминуемата опасност я накара да си спомни за Дезире. Макар че куцото момиче не бе ѝ се изповядвало никога, тя бе отгатнала

голямата ѝ любов към Франц. Отначало тя бе доловила това със своите очи на кокетно момиче, които, подобно на светли и променливи огледала, отразяваха всичките мисли на другите, без да позволяваха да се видят нейните. Може би дори мисълта, че друга жена обичаше нейния годеник, правеше отначало любовта на Франц по-поносима за нея и, както турят статуи върху гробовете, за да ги направят по-малко тъжни, красивото бледо лице на Дезире на прага на тъй тъмното бъдеще правеше вида му не тъй зловец.

Сега това даваше в ръцете ѝ почтен и лесен предлог да се освободи от обещанието си.

— Не, мамо, — каза тя един ден на госпожа Шеб, — никога няма да се съглася да причиня нещастие на такава приятелка. Бих изпитвала много угризения на съвестта си... Клетата Дезире! Ти не си забелязала колко лошо изглежда лицето ѝ, откак се завърнах, колко умолително ме гледа... Не, аз не ще ѝ причиня тая мъка, няма да ѝ отнема Франц.

Макар да се възхищаваше от великодушното сърце на дъщеря си, госпожа Шеб намери тая жертва прекалена и ѝ възрази:

— Внимавай, мило дете, ние не сме богати... Мъж като Франц не се намира всеки ден...

— Толкова по-зле! Аз няма да се омъжа... — заяви ясно Сидони и, намирайки предлога си добър, тя се залови за него здраво. Нищо не можа да я накара да промени решението си: нито сълзите на Франц, който се раздражни извънредно от този отказ, обиколен от неясни причини, които не искаха да му обяснят, нито настойчивите молби на Рислер, на когото госпожа Шеб бе пошепнала под най-голяма тайна доводите на дъщеря си, и който, въпреки всичко, не можеше да не се възхищава от подобна жертва.

— Не я обвинявай, моля ти се!... Тя е ангел!... — казваше той на брат си, мъчейки се да го успокои.

— О, да, тя е ангел, — прибавяше госпожа Шеб, въздишайки така, че клетият изнервен годеник нямаше дори правото да се оплаква. В отчаянието си той реше да напусна Париж, но в яростното си желание да избяга, Гран-Комб му се стори много близо, и затова поиска и получи надзирателско място в Измаилия, по работите на Суецкия канал. Той замина, без да узнае нищо, или да поиска да знае за любовта на Дезире; но когато отиде да се сбогува с нея, клетото

куцо момиче го изгледа със своите красиви, свенливи очи, в които бе написано много отчетливо: „Аз ви обичам, ако тя не ви обича...“

Но Франц Рислер не умееше да чете написаното в тия очи.

За щастие, свикналите да страдат души обладават безкрайно търпение. След заминаването на приятеля ѝ, куцото момиче, със своята мила склонност към самоизмама, която бе наследила от баща си, изтънчена от женската ѝ природа, се залови мъжествено за работа, като си каза: „Ще го чакам“.

От тогава тя разтвори широко крилете на своите птички, като че всички заминаваха една след друга за Исмаилия, в Египет... А то бе далеч!

Преди да отпътува с парахода от Марсилия, младият Рислер написа на Сидони последно писма, едновременно смешно и трогателно, в което, като смесваше чисто технически подробности с най-сърцераздиращи сбогувания, нещастният инженер заявяваше, че заминава с разбито сърце, със *Саиб*, „смесен параход с хиляда и петстотин конски сили“, сякаш се надяваше, че едно тъй значително число конски сили ще направи впечатление на неблагодарната и ще ѝ причини вечни угризения на съвестта.

Тя започваше да се безпокои за мълчанието на Жорж. След заминаването си от Савиньи бе получила от него само едно писмо, нищо повече. Всичките ѝ писма оставаха без отговор. Наистина, тя знаеше от Рислер, че Жорж е много зает и че след смъртта на чичо му той се бе нагърбил с управлението на фабриката и поел отговорност върх силите си... Но да не пише нито една дума!

От прозореца на площадката, дето тя бе възобновила мълчаливите си престои, защото беше решила да не се връща вече у госпожица Льо Мир, малката Шиб се мъчеше да съзре своя любим, следеше неговите отивания и връщания по дворовете и постройките, а вечер, в часа на влака за Савиньи, го гледаше как се качва в колата, за да отиде при стрина си и братовчедка си, които прекарваха първите жалејни месеци при дядото, на село.

Всичко това я вълнуваше, плашеше и, особено близостта на фабриката правеше отдалечението на Жорж още по-чувствително. Като си помислеше, че ако го извикаше малко по-високо, тя би могла да го накара да се обърне към нея! Като си помислеше, че само една

стена ги делеше! И при все това, в тоя час те бяха много далеч един от друг.

Спомняш ли си, госпожице Шеб, оная тъжна зимна вечер, в която добрият Рислер влезе при родителите ти с необикновено изражение на лицето и каза: „Важни новини“.

Важни новини, наистина! Жорж Фромон току-що му беше съобщил, че съгласно последната воля на чичо му, той щял да се ожени за братовчеда си Клер, и тъй като не можел по никакъв начин да управлява сам фабриката, решил да го вземе за съдружник, като даде на фирмата общото име: *Фромон млади и Рислер стари*.

Как можеше, мъничка Шеб, да запазиш хладнокръвие, като научи, че си загубила фабриката и че друга жена е заела мястото ти? Каква зловеща вечер!... Госпожа Шеб кърпеше нещо при масата, господин Шеб сушеше пред огъня дрехите си, измокрени от дългото ходене под дъжда. О, жалка обстановка, пълна с тъга и отегчение! Лампата светеше лошо. Бързо приготвеното ядене оставяше в стаята миризма на бедна кухня. А тоя Рислер, пиян от радост, се бе разбъбрил, оживил и кроеше планове!

Всичко това притискаше сърцето ти, и измяната ти се виждаше още по-ужасна от сравнението между богатството, което бягаше от протегнатата ти ръка, и тая проклета бедност, в която беше осъдена да живееш...

Вследствие на това ти се разболя сериозно и продължително. Когато стъклата на прозорците трепереха зад завесите, нещастната лежеше в леглото и й се струваше, че сватбените коли на Жорж вървяха долу по улицата, та я обхващаха нервни припадъци, мълчаливи и необясними като гневната треска, която я разяждаше.

Най-после времето, младостта, грижите на майка й и главно на Дезире, която знаеше сега жертвата, която бяха направили за нея, надвиха болестта. Но Сидони остана дълго време много слаба, сломена от смъртна тъга и от желанието да плаче, което я разтърсваше нервно.

Понякога говореше, че ще тръгне да пътешества, че ще напусне Париж. Друг път искаше да отиде в манастир. Всички около нея се огорчаваха, търсеха причината за това особено състояние, още по-обезпокоително от болестта, когато изведнъж тя призна на майка си тайната на тъгата си.

Тя обичала Рислер стари... Никога не посмяла да каже това, но него обичала винаги, а не Франц. Тая новина изненада всички, Рислер повече от всички други, но малката Шеб беше тъй красива, тя го гледаше с тъй нежни очи, че добрият момък се влюби веднага в нея, като говедо. А може би, без да съзнава, че тая любов съществуваше отдавна в дъното на сърцето му...

* * *

И ето как се случи, че вечерта на сватбата си, младата госпожа Рислер, цяла бяла във венчалното си облекло, гледаше с тържествуваща усмивка прозореца на площадката, съставяща тясната рамка на десет години от нейния живот. Тая горда усмивка, в която се рисуваше и дълбоко съжаление, и малко презрение, които една новозабогатяла може да изпитва по отношение на своето жалко встъпване в живота, се отнасяше очевидно към клетото, болезнено дете, което ѝ се струваше, че вижда там горе, срещу нея, в дълбочината на миналото и на нощта, и като че му казваше, сочейки фабриката:

— Какво ще кажеш, мъничка Шеб?... Виждаш, аз съм тук сега...

ВТОРА КНИГА

I

ПРИЕМНИЯТ ДЕН НА ЖЕНА МИ

Пладне. Целият Маре обядва.

Към тежкия звън на камбаните на Сен-Пол, на Сен-Жермен и на Сен-Дени дьо Сакреман се примесва, възнасящ се от дворовете, крехкият звън на фабричните камбани. Всеки камбанен звън има своята ясна отсянка. Има тъжни и весели, живи и заспали. Има богати, щастливи камбани, звънящи за стотици работници; има бедни, свенливи, които като че се крият зад другите и се снишават, сякаш се боят да не ги чуе разрухата. Има и лъжливи, дръзки, те пък звънят за вън, за улицата, за да накарат всички да мислят, че принадлежат на голяма къща и служат на много хора.

Слава Богу, камбаната на фабриката Фромон не е от тях. Тя е добра, стара камбана, малко пукната, позната в Маре от четиридесет години и не е работила само в неделните и смутните дни.

По нейния глас цели тълпи от работници минават под вратата на старата къща и навлизат в околните кръчми. Чираците сядат на края на плочниците заедно със зидарите. За да имат време да поиграят половин час, те обядват за пет минути с всичко, което се разнося из Париж за минувачите и бедняците: кестени, орехи, ябълки; и редом с тях зидарите разчупват големите късове хляб, цял побелял от брашно и вар. Жените бързат и си отиват тичешком. Всяка от тях има дете за гледане у дома или в приюта, стар роднина или домакинство. Задушени от въздуха на работилниците, с подпухнали клепки, с коси, потъмнели от праха на кадифените тапети, ситен прах, който причинява кашлица, те бързат с кошница в ръка по задръстената улица, дето омнибусите едва се движат всред голямото струпване на народа.

Близо до вратата, седнал на каменното стълбче, което служеше някога за стъпване на конниците, Рислер, усмихвайки се, гледа излизащите от фабриката работници. За него е винаги голямо щастие уважението на всички добри люде, които познава от времето, когато и той е бил дребен и беден като тях. Техният поздрав „Добър ден, господин Рислер“, казан с толкова различни и винаги с любезни

гласове, стопля сърцето му. Децата го приближават без страх, художниците с големи бради, полуработници, полуартисти, стискат, минавайки, ръката му и му говорят на „ти“. Може би във всичко това има прекалена близост, тъй като тоя добър човек още не е разбрал обаянието на властта на новото си положение, но познавам едного, който намира, че такова свободно обръщение е доста унижително. Но тоя някой не може да го види в тоя миг, и господарят се възползва от това, за да потупа по рамото стария книговодител Сигизмунд, който излиза последен от всички, прав, червен, с огромна яка и гологлав, каквото и да е времето, от страх да не получи апоплектичен удар.

Рислер и тоя са съотечественици. Те хранят един към друг дълбоко уважение, започнало при постъпването им във фабриката, от онова далечно време, когато обядваха заедно в малката млекарница на ъгъла на улицата, с която Сигизмунд Планус влиза сега сам и си избира ястие по окаченото на стената разписание.

Но чакай! Ето колата на Фромон млади, която пристига под свода. Той е в движение още от сутринта, и двамата съдружници, вървейки към гиздавата къща, в която живеят, в дъното на градината, разговарят приятелски за работите си.

— Ходих у Прошасонови, — каза Фромон млади. — Те ми показаха нови образци, много красиви, Бога ми!... Трябва да внимаваме. Те са сериозни съперници.

Рислер не се обезпокои. Той чувства силата на дарбата си, на опитността си; и после... но това е строго поверително... той е по следите на едно чудесно откритие, един усъвършенстван печатен стан, нещо... най-после ще видят. Разговаряйки, те влизат в градината, гледана като площадна градинка, с кръгли акации почти на възрастта на къщата, и с великолепни бръшляни, които закриват високите черни стени.

Редом с Фромон млади, Рислер стари изглежда като служащ, който дава отчет на господаря си. На всяка крачка той се спира, за да говори, защото ръкомаханията му са тежки, мислите му — бавни и думите дохождат мъчно на устата му. О, да можеше да види той там, горе, зад стъклото на втория етаж, малкото розово лице, което наблюдава внимателно всичко това!...

Госпожа Рислер чака мъжа си за обяд и става нетърпелива поради бавността, свойствена на добряка. Тя му прави знак с ръка:

„Хайде де!“ Но Рислер не го забелязва. Той е всецяло зает с малката Фромон, дъщерята на Жорж и Клер, която се пече на слънцето, цъфтяща в своите дантели, върху ръцете на дойката си. Колко е красива!

— Цяла на вас прилича, госпожо Шорш.

— Така ли намирате, добри ми Рислер? А пък всички казват, че прилича на баща си.

— Да, малко... Но все пак...

И всички заедно: бащата, майката, Рислер и дойката търсят важно прилика в тая малка човешка скица, която ги гледа с мътните си очички, заслепени от живота и от светлината. Сидони се навежда над полуотворения си прозорец, за да види какво правят и защо мъжът ѝ не се качва.

В тоя миг Рислер е взел бебето в ръцете си, цялата тая красива купчинка от бели платове и светли панделки, и се мъчи да го разсмее и разгугука с любезностите на дядо. Клетият човек, колко стар изглежда! Голямото му тяло, което той се мъчи да смали пред детето, дебелият му глас, който той заглушава, за да го смекчи, са тъй недодялани и смешни!

Горе жена му тупа с крак и шепне:

— Глупак!...

Най-после, уморена да чака, тя изпраца да предупредят господаря, че обядът е готов; но детето тъй добре се забавлява, че господарят не знае как да си отиде, как да спре тоя изблик на радост и на слаби птичи цвъркания. Той успява все пак да предаде детето на дойката му и избягва по стълбата, смеейки се от все сърце. Той се смее още, когато влиза в трапезарията, но погледът на жена му го спира рязко.

Сидони седи до масата пред сложеното ястие. В стойката ѝ се чувства преднамерено лошо настроение.

— Дойдохте... Най-после.

Рислер сяда, малко засрамен.

— Виждаш ли, миличка, това дете е тъй...

— Помолих ви вече да не ми говорите на ти. Това не е прието между нас.

— Ами когато сме сами?

— Ах, вие никога няма да се приспособите към нашето ново положение!... Затова, какво става? Никой не ме уважава тук. Чичо Ашил едва ме поздравява, когато минавам покрай вратарската му стая... Наистина, аз не съм от рода на Фромонови и нямам кола.

— Хайде, миличка, ти... тоест вие знаете добре, че ти... че вие можете да си служите с колата на госпожа Шорш. Тя винаги я оставя на ваше разположение.

— Колко пъти трябва да ви повтарям, че не искам да поемам никакво задължение към тая жена?

— О, Сидони!

— Е, да, зная... госпожа Фромон е Господ Бог. Забранено е да се докосва. А аз трябва да се помирят да съм нищо в къщи, да ме унижават, да ме тъпчат с крака...

— Хайде, хайде...

Клетият Рислер се опитва да възрази, да каже една дума в полза на милата си госпожа Шорш. Но той е несръчен. Това е най-лошият начин за помирение; и изведнъж Сидони избухва:

— Аз пък ви казвам, че въпреки спокойния си изглед, тая жена е горда и зла... Преди всичко, тя ме мрази, зная това... Докато бях бедната малка Сидони, на която подхвърляха счупени играчки и стари рокли, беше добре; но сега, когато съм също господарка, това я дразни и унижава. Тая госпожа ми дава съвети от високо, критикува всичките ми действия... Сгрешила съм, като съм си взела тайна прислужница... Разбира се. Не съм ли била свикнала да си служа сама?... Тя постоянно търси случай да ме оскърби. Когато отивам у нея всяка сряда, трябва да чуete с какъв глас ме пита пред всички, как е със здравето си госпожа Шеб... Е, добре, да, аз съм Шеб, а тя е Фромон. Мисля, че едното струва колкото другото. Моят дядо беше аптекар. А нейният какъв е? Разбогатял от лихварство селянин... О, аз ще ѝ кажа това един ден, ако много се възгордее, а също, че момиченцето им, макар и да не забелязват, прилича на стария Гардиноа, а Бог знае, че той не е хубав!

— О! — казва Рислер, който не намира дума да отговори.

— Да, да! Съветвам ви да се възхищавате от тяхното дете. То е все болно. Плаче цяла нощ като малко коте. И ми пречи да спя... А после, денем, трябва да слушам свирнята на пиано на майката и руладите ѝ... тра ла ла ла ла... Поне музиката да бе весела!

Рислер взема най-доброто решение. Той не казва нито дума; и след малко, като вижда, че тя започва да утихва, успокоява я окончателно с ласкателни изрази:

— Колко е мила тя днес! Навярно на гости ще ходим?

За да избегне мъчнотията да не ѝ говори на ти, той си служи с неопределена и безлична форма.

— Не, няма да ходя на гости, — отговаря Сидони гордо, — напротив, приемам гости. Днес е моят ден...

И като вижда учуденото и смутено изражение на лицето на мъжа си, тя подема:

— Да, да, днес е моят ден!... Госпожа Фромон има приемен ден; мисля, че и аз мога да имам такъв.

— Разбира се, разбира се, — казва добрият Рислер, който гледа наоколо си с известно безпокойство, — ... Значи, затова видях толкова цветя навсякъде, на площадката, в гостната.

— Да, тая сутрин прислужницата ходи в градината... Сгрешила ли съм? О, вие не казвате, но съм уверена, че смятате това за грешка!... Боже мой, мислех, че цветята в градината са и наши, както и техни!

— Разбира се... само че ти... вие... би трябвало може би...

— Да попитам?... Туйто... да се унижавам за някакви лоши хризантеми и за два — три стръка зеленина. Преди всичко, не бера скришом тия цветя, и когато тя дойде след малко...

— Нима ще дойде? Ах, колко мило от нейна страна!

Сидони скача възмутена:

— Как! Мило ли?... Само това би липсвало, да не дойде. А аз като се отегчавам у нея всяка сряда с куп превзети и изкълчени жени!

Тя не казва, че тия среди у госпожа Фромон ѝ са много полезни, че са за нея като седмичен моден журнал, едно от ония малки, сложни издания, в които се говори как се влиза, излиза, поздравява, как се нареждат цветята върху цветарник и цигари в пушалнята, без да се говори за рисунките и шествието на всичко, което се носи, и името на добрите шивачки. Сидони не казва също, че всичките тия приятелки на Клер, за които тя говори тъй презрително, тя е помолила да я посетят на нейния приемен ден, и че тоя ден е избран от самите тях.

Ще дойдат ли? Нима жената на Фромон млади ще обиди жената на Рислер стари, като не дойде на нейния пръв петък? Тя е трескава от безпокойство...

— Та побързайте, де! — казва Сидони всеки миг. — ... Колко дълго обяждате, Боже мой!

Истината е, че една от слабостите на добрия Рислер е да яде бавно и да пуши лулата си на трапезата, пиейки на малки глътки кафето си. Днес той трябва да се откаже от любимите си привички, да остави лулата в кутийката ѝ, за да не задимява, и веднага след последната хапка да отиде да се облече набързо, защото жена му иска той да се качи след обяд да поздрави гостенките ѝ.

Какво събитие е за фабриката, когато виждат Рислер стари да слиза в делник в черен редингот и празнична вратовръзка!

— Да не отиваш на сватба? — му вика касиерът Сигизмунд зад решетката си.

И Рислер отговаря не без известна гордост:

— Днес е приемният ден на жена ми!

Скоро всички в къщи научават, че днес е приемният ден на Сидони; и дори чичо Ашил, който гледа градината, е недоволен, защото са счупили клони от зимните лаврови дръвчета при входа.

Седнал пред дъската, на която рисува под ярката светлина на високите прозорци, Рислер е съблякъл стесняващия го нов редингот и е запретнал съвсем чистите си ръкавели; но мисълта, че жена му чака гости, го занимава, безпокои го и от време на време той се облича отново и се качва у дома си.

— Никой ли не е дошъл? — пита той свенливо.

— Не, господарю, никой.

В хубавата червена гостна, — защото те имат гостна от червена дамаска, с масичка между прозорците и красива маса всред килим със светли цветя, — Сидони седи като госпожа, която приема, с кръг от кресла и столове около нея. Тук — там книги, списания, малка кошничка с ръкоделие във вид на торбичка, изплетена с копринени пискюлчета, китка от теменуги в кристална ваза и зелени растения в големи цветарници. Всичко това е наредено точно както у Фромонови, на долния етаж; само че вкусът, тая невидима нишка, която отделя благородното от просташкото, не е още изпредена. Би могло да се каже, че това е посредствено копие на хубава жанрова картина. Самата домакиня е облечена в съвсем нова рокля и изглежда като да е на гости, а не у дома си. Според Рислер, всичко е великолепно, безукорно;

той се готви да каже това, влизайки в гостната, но клетият мъж се спира уплашено пред ядосания поглед на жена си.

— Вижте, часът е вече четири, — му казва тя, като сочи сърдите стенния часовник. — ... Никой няма да дойде... Но най-много ме е яд на Клер, задето не се качва. Тя е у дома си... уверена съм... чувам я.

Наистина, още от обед Сидони се вслушва в най-малкия шум на долния етаж, във виковете на детето, в затварянето на вратите. Рислер би искал да слезе отново, да избегне подновяването на обедния разговор, но жена му не позволява това. Нека поне той стои при нея, щом всички са я изоставили, и той остава там, неподвижен, закован на мястото си, като хората, които не смеят да мръднат по време на буря от страх да не привлекат мълнията. Сидони се вълнува, ходи насам — натам из гостната, размества някой стол, оглежда се, минавайки, в огледалото, звъни на прислужницата, за да ѝ каже да отиде да попита чичо Ашил не е ли идвал някой за у нея. Тоя чичо Ашил е тъй лош! Може би, когато идват, той казва, че е излязла.

Но не! Вратарят не е виждал още никого.

Мълчание и отчаяние. Сидони стои права при левия прозорец, Рислер — при десния. От там те виждат малката градина, над която започва да се спуска нощния мрак, и черния дим, който високият комин изпуска под ниското небе. Прозорецът на Сигизмунд светва пръв в приземния етаж; касиерът приготвя сам грижливо лампата си, и голямата му сянка се разхожда пред пламъка, превива се на две до решетъчната врата. Тия познати подробности разсейват за миг гнева на Сидони.

Изведнъж едно купе влиза в градината и се спира пред вратата. Най-последно, ето някой. По красивата вихрушка от коприна, от цветя, от мъниста, панделки и кожи, която живо изкачва външната стълба, Сидони познава една от най-изящните посетителки на Фромоновата гостна, жената на един богат търговец на бронзови изделия. Какво щастие е да приемеш подобна гостенка! Бързо, бързо, домакините заемат подходящи места: господинът при камината, госпожата в едно кресло, прелиства небрежно едно списание. Напразен труд! Хубавата посетителка не дойде у Сидони, а се спря на долния етаж.

О, ако госпожа Жорж можеше да чуе какво говореше съседката ѝ за нея и за приятелките ѝ!...

В тоя миг вратата се отваря и възвестяват:

— Госпожица Планус.

Това е сестрата на касиера, бедна стара мома, която е счела за дълг да посети жената на господаря на брат ѝ и като че остава поразена от горещия прием, който ѝ оказват. Окръжават я, любезничат с нея.

— Колко любезно от ваша страна!... Приближете се до огъня.

Какво внимание, какъв интерес към всяка нейна дума! Добрият Рислер се усмихва тъй сърдечно, като да ѝ благодари! Самата Сидони е извънредно любезна, щастлива, че може да се покаже във всичката си слава пред една равна на нея по-рано и при мисълта, че оная долу чува, че са ѝ дошли гости. Затова правят колкото може повече шум, като движат креслата и тласкат масата; и когато старата мома си отива заслепена, очарована и смутена, изпровождат я до стълбата, с голямо шумолене на копринената рокля и ѝ извикват много силно, навеждайки се над парапета, че са у дома си всеки петък... Чувате ли, всеки петък...

* * *

Стъмни се вече. Двете големи лампи в гостната са запалени. Чува се как в съседната стая прислужницата нарежда масата. Свърши се. Съпругата на Фромон млади няма да дойде.

Сидони е побесняла от яд.

— Виждате ли, че тая надута жена не може да изкачи дори осемнадесет стъпала... Госпожата намира, навярно, че ние сме много дребни хорица за нея... О, но аз ще си отмъстя!

Докато тя излива гнева си в несправедливи думи, гласът ѝ става просташки, добива отсянката на предградието, народния изговор, който издава бившата ученичка в магазина на госпожица Льо Мир.

Рислер има нещастieto да каже няколко думи:

— Кой знае? Може би детето е болно.

Разярена, тя се обръща към него, като че иска да го ухапе.

— Ще ме оставите ли на мира с това дете? Преди всичко, вие сте виновен за това, което ми се случи... Вие не умеете да ги заставите да ме уважават.

И докато вратата на стаята ѝ се затваря тъй буйно, че лампените кълба и всички изящни дреболии по полиците потреперват, Рислер,

останал сам, неподвижен всред гостната, гледа с отчаян вид снежнобелите си ръкавици, големите си крака в лачени обувки и шепне несъзнателно:

— Приемният ден на жена ми!

II

ИСТИНСКИЯТ БИСЕР И НЕИСТИНСКИЯТ БИСЕР

„Какво ѝ е?... Какво съм ѝ направила?“, се питаше често Клер Фромон, мислейки за Сидони. Тя не знаеше съвсем нищо за онова, което бе станало някога между приятелката ѝ и Жорж в Савиньи. Със своя праведен живот и спокойна душа, ѝ беше невъзможно да отгатне какво ревниво и ниско честолюбие бе порасло до нея от петнадесет години насам. Но загадъчният поглед, който ѝ се усмихваше студено на това красиво лице, се смущаваше, без да може да разбере защо. Престорената вежливост, чудна за приятелки от детство, се заместваше изведнъж от зле прикрит гняв, от сух и рязък глас, които смайваха Клер като неразбираема задача. Понякога към това безпокойство се присъединяваше едно странно предчувствие, смътно предугаждане на голямо нещастие; защото всички жени са *ясновидки*, и дори у най-невинните дълбокото непознаване на злото се осветява от чудно ясни и внезапни видения.

От време на време, след някой дълъг разговор, след една от тия неочаквани срещи, при които изненаданите лица издават истинските си мисли, госпожа Фромон се размисляше сериозно над тая чудновата Сидони, но дейният, бързащ живот, със своите всепоглъщащи привързаности и грижи, не ѝ даваше време да се спира на тия дреболии.

Наистина, в живота на жените настъпва време, когато той прави такива внезапни завой, че всичките им кръгозори се променят и всичките им гледища се преобразяват.

Ако бе още мома, Клер би се натъжила дълбоко, загдето това приятелство ѝ се изплъзваше късче по късче, като че разкъсвано от зла ръка. Но тя бе загубила баща си, най-голямата и единствена любов на младостта ѝ; после се бе омъжила. Яви се детето със своите мили всекиминутни изисквания. Освен това, при нея живееше нейната почти вдетинена майка, оглупяла още повече поради трагичната смърт на мъжа ѝ. При такъв пълен с грижи живот прищевките на Сидони заемаха малко място; и дори мисъл не бе минала през ума на Клер

Фромон да се учудва на брака ѝ с Рислер. Очевидно, той бе много стар за нея; но какво от това, щом се обичат?

Но да се чувства кръвно обидена, че малката Шеб бе достигнала до такова високо положение, станала почти нейна равна, нейната възвишена природа не бе способна за такава дребнавост. Тя бе искала от все сърце, напротив, да види щастлива и почитана тая млада жена, която живееше редом с нея и, тъй да се каже, с нейния живот и бе нейна другарка от детство. Тя се опита много любезно да я поучи, да я въведе в обществото, както постъпват с многообещаващите провинциалистки, на които липсва много малко, за да станат прекрасни.

Красивите и млади жени не приемат лесно съвети една от друга. Когато госпожа Фромон, в дни на големи гощавки, завеждаше госпожа Рислер в стаята си и казваше, усмихвайки се в лицето ѝ, за да не я обиди: „Много скъпоценности, миличка... И после, знаеш ли, при затворени рокли не се носят цветя в косите...“, Сидони се изчервяваше, благодареше на приятелката си, но в дъното на душата си затаяваше една обида повече против нея.

Приеха я доста студено в обществото на Клер.

Предградието Сен-Жермен има своите изисквания; но мислите ли, че и Маре няма своите?

Тия жени и дъщери на индустриалци и на богати фабриканти знаеха историята на малката Шеб, бяха я отгатнали само по начина, по който тя се представяше, съществуваше между тях.

Сидони се стараяше напразно. Тя си оставяше служаща в магазин. Малко пресилените ѝ любезности, прекалено смирени понякога, дразнеха като престорения глас на търговските служаци; а презрителното ѝ държание напомняше изражения на лицата на главните продавачки в модните магазини, които се гиздят с черни копринени рокли, но преди да си отидат вечер, ги оставят в дрешника, и гледат важно, от височината на къдравите си прически, бедните хора, които си позволяват да се пазарят.

Тя чувстваше, че я гледат, критикуват, и свенливостта ѝ бе принудена да се въоръжи като на война. Изречените пред нея имена, удоволствията, празненствата, книгите, за които говореха, ѝ бяха непознати. Клер, до колкото можеше, я посвещаваше във всичко, държеше я на висотата, с винаги протегнатата приятелска ръка; но много

от тия госпожи намираха Сидони за красива. Това беше достатъчно, за да не им се понрави нейното влизане в техния кръг. Други, горди с положението на мъжете си, на богатството си, проявяваха крайно безочливи мълчания и снизходителна вежливост, за да унизят случайно забогатялата.

Сидони смесваше всички в една дума. Приятелките на Клер са нейни неприятелки... Но тя беше сериозно недоволна само от една.

Двамата съдружници не подозираха какво ставаше между техните жени.

Старият Рислер, вечно вдълбочен в изнамерването на печатната машина, седеше понякога до сред нощ пред рисувалната маса. Фромон млади прекарваше дните си навън, обядваше в клуба и не се намираше почти никога във фабриката. Той имаше своите причини за това.

Съседството на Сидони го смущаваше. Любовната прищявка, която бе изпитал към нея, пожертваната любов за последната воля на чичо му, прекосяваха много често паметта му с всичкото съжаление за непоправимото и, чувствайки се слаб, той я избягваше. Неговата природа беше мека, без пружини, достатъчно умна, за да се познава, много слаба, за да се управлява. Във вечерта на Рислеровата сватба, той самият оженен едва от няколко месеца, той изпита близо до тая жена всичкото вълнение на бурните вечери в Савиньи. От тогава, без да съзнава, той избягваше да я вижда и да говори за нея. За нещастие, тъй като живееха в една и съща къща и жените се посещаваха по десет пъти на ден, случаят често неочаквано ги събираше, и стана това особено нещо, че в желанието си да остане честен, той избягваше съвършено семейството си и търсеше външни развлечения.

Клер не се учудваше на това. Баща ѝ я бе свикнал с вечните отлъчки „на открито“ в търговския живот: и през време на тия отсъствия, тя изпълняваше усърдно дълга си на жена и майка, измисляше си безкрайни задължения, всевъзможни разходки с детето, продължителни и спокойни престоявания на слънце, от които се връщаше възхитена от успехите на момиченцето, проникната от радостите и смеховете на съвсем малките деца на чист въздух, с частички от тяхното сияние в гълбините на своите сериозни очи.

Сидони също излизаше много. Често, надвечер, минаващата под свода кола на Жорж караше госпожа Рислер да се отстранява бързо от пътя, облечена великолепно, завръщаща се от дългите си разходки из

Париж. Булевардите, изложбите на магазините, дълго избраните покупки, за да изпита по-сладостно новото удоволствие да купува я задържаха много дълго във от къщи. Разменяха си поздрав и студен поглед на завоя на стълбата; и Жорж влизаше бързо у дома си като в убежище, и прикриваше под поток от милувки към детето, което му подаваха, внезапно обхваналото го смущение.

Сидони като че не си спомняше нищо и бе запазила само презрение към тая подла и мека личност. Впрочем, тя имаше много други занятия.

В тяхната червена гостна, между двата прозореца, мъжът ѝ токущо бе наредил да настанят едно пиано.

След дълги колебания, тя бе решила да учи пеене, мислейки, че беше малко късно да започне пиано; и два пъти седмично, госпожа Добсон, една красива, сантиментална, русокоса американка, идваше да ѝ дава уроци от дванадесет до един часа. В тишината на околните дворове, нейните провлачени а... а..., о... о..., повтаряни настойчиво по десет пъти наред, при отворени прозорци, придаваха на фабриката вид на пансион.

И наистина, тя беше упражняваща се ученичка, една юношеска неопитна и колеблива душа, пълна със скрити желания, която имаше нужда всичко да научи и познае, за да стане истинска жена. Но честолюбието ѝ докосваше само повърхността на нещата: „Клер Фромон свири на пиано, а аз пък ще пея... Тя минава за изящна и умна жена, аз искам да казват същото и за мене“.

Без да помисли нито за миг да се образова, тя прекарваше живота си в тичане по дюкяните и доставчиците. „Какво ще се носи тая зима?“ Тя посещаваше разкошните изложби на магазините, всичко, което се хвърля в очите на минувачите.

У нея бе останало нещо от ония неистински бисери, с които бе работила тъй дълго, малко от техния изкуствен седеф, от тяхната куха чупливост и повърхностен блясък. Самата тя беше наистина един неистински кръгъл, бляскав и добре обкован бисер, в който простотията можеше да се излъже; но Клер Фромон беше истински бисер, с богат и скромнен блясък едновременно, и когато ги виждаха заедно, тая разлика се чувстваше. Ясно виждаха, че едната е била винаги бисер, едно съвсем малко бисерче още от детство, расло със съставките на изящност и благородство, които бяха направили от нея

рядка и скъпоценна личност. Другата, напротив, беше истинска творба на Париж, тоя златар на подправени предмети, който разполага с хиляди прекрасни дреболии, бляскави, но нездрави, зле подбрани и зле свързани: истинско произведение на оная дребна търговия, в която тя бе участвала по-рано.

Но най-голяма завист възбуждаше у Сидони детето на Клер, това красиво, пълничко детенце, потънало цяло в панделки, като се почне от завесите на люлката, та се свърши с шапчицата на дойката му. Тя не мислеше за нежните длъжности, пълни с нетърпение и самоотричане, за продължителните люлеения преди мъчните заспивания, за веселите пробуждания, блестящи от светлата вода. Не! В детето тя виждаше разходката... Колко е красиво това кичене с развяващи се колани и дълги пера, които съпровождат младите майки във вихъра на улицата!

Нея можеха да придружават само родителите ѝ или мъжът ѝ. Тя предпочиташе да излиза сама. Тоя добър Рислер тъй смешно обичаше: той си играеше с жена си като с кукла, щипеше я за брадичката и за бузите и дебнеше около нея, викайки: „Уау! Уау!“, или я гледаше с големите си умилни очи като любящо и признателно куче. Тя се срамуваше от тая глупава любов, която правеше от нея играчка или порцеланово украшение. Колкото до родителите ѝ, те я стесняваха в онова общество, което тя искаше да види, та скоро след сватбата тя се освободи малко от тях, като им нае една къщичка в Монруж. Това пресече изведнъж честите нахлувания на господин Шеб, облечен в дългия редингот, и безкрайните посещения на добрата госпожа Шеб, у която възвърналото се благополучие оживяваше старите привички към клюки и празен живот.

Същевременно Сидони би искала много да отдалечи и Делобелови, чието съседство и тежеше. Но Маре беше средище за стария актьор поради близостта на булевардните театри; освен това Дезире, като всички, живеещи седящ живот, държеше на познатия кръгзор, и нейният тъжен двор, който потъмняваше зиме от четири часа, ѝ се струваше приятел, познато лице, което слънцето осветяваше понякога като че с усмивка, отнасяща се за нея. Като не можеше да се освободи от тях, Сидони реши да не ги спохожда вече.

Изобщо, животът ѝ би бил самотен и доста тъжен, ако не бяха някои развлечения, които Клер Фромон ѝ доставяше. Всеки път то я разгневяваше. Тя мислеше:

„Та няма всичко ще ми идва от нея?“

И когато, по време на вечеря, ѝ изпращаха от долния етаж билет за ложа в театър или покана за вечерта, обличайки се, възхитена, че ще може да се покаже, тя мислеше само как да затъмни съперницата си. Тия случаи, впрочем, ставаха редки, тъй като Клер все повече и повече се занимаваше с детето си. Обаче, когато дядо Гардиноа дойдеше в Париж, никога не пропускаше да събере двете семейства. Веселостта на този стар селяк се проявяваше само в присъствието на малката Сидони, която не се боеше от неговите шеги. Той поканваше и четиримата на вечеря у Филипа, неговата любима гостилница, на която познаваше господарите, прислужниците и домакина, разходваше много пари, и от там ги завеждаше в наетата предварително ложа в Опера-Комик или в Пале-Роял.

В театъра той се смееше високо, разговаряше свойски с разпоредителките, както с прислужниците у Филипа, искаше високи столчета за краката на жените, а при излизането искаше да получи преди всички палтата и кожените принадлежности, като че там той бе единственият новобогаташ с три милиона.

За тия малко просташки развлечения, които мъжът ѝ избягваше в повечето случаи, Клер, със свойствения си такт, се обличаше просто, за да не я забелязват. Сидони, напротив, се натруфваше прекомерно и, като се разполагаше отпред в ложата, смееше се от все сърце на разказите на дядото, щастлива, че е слязла от ложите на третия и втория балкон, дето седеше някога, на тия хубави места до сцената, украсени с огледала, чиито кадифени ръкохватки ѝ се струваха направени нарочно за нейните светли ръкавици, за бинокъла ѝ от слонова кост и за разкошното ѝ ветрило. Блудкавостта на обществените места, червеният и златен цвят на тапетите бяха истински разкош за нея. Там тя се разцъфтяваше като красиво книжно цвете в разкошна ваза.

Една вечер, на една модна пиеса в Пале-Роял, между присъстващите жени, нарисувани знаменитости с микроскопични шапки и грамадни ветрила, боядисаните глави на които се виждаха в сянката на партерните ложи над дълбоко откритите им вратове, като неясно оживени портрети, държанието на Сидони, облеклото ѝ, начинът, по който се смееше и гледаше, бяха доста забелязани. Всичките бинокли в залата, движени от магнетичното течение, тъй

силно действащо под полилея, се насочваха малко по малко към ложата, която тя заемаше. Клер най-после се почувства неловко и полека накара да седне на мястото ѝ мъжът ѝ, който, за нещастие, ги придружаваше тая вечер.

Жорж, млад и изящен, наред със Сидони, изглеждаше неин естествен другар; докато зад тях Рислер стари, винаги тъй спокоен и заличен, изглеждаше съвсем на мястото си до Клер Фромон, която, в своето малко тъмно облекло, като че пазеше инкогнитото на честна жена в оперетен бал.

На излизане всеки от двамата съдружници взе под ръка съседката си. Разпоредителката каза на Сидони, говорейки за Жорж „Вашият мъж...“ и младата жена засия от удоволствие.

Вашият мъж!

Тя тъй прости думи бяха достатъчни, за да я потресат и да раздвижат в дълбочината на душата ѝ множество лоши мисли. Докато минаваха по коридорите на фойето, тя гледаше Рислер и госпожа „Шорш“, които вървяха пред тях. Изящността на Клер сякаш бе смазана, опростачена от тежката походка на Рислер. Тя си казваше: „Колко трябва да ме загрозява, когато вървим заедно!...“ И сърцето ѝ тупаше при мисълта за прекрасната, щастлива и възхитителна двойка, която биха представлявали тя и Жорж Фромон, чиято ръка трепереше под нейната.

И когато синьото купе дойде до вратата на театъра, за да вземе Фромонови, за пръв път в живота си тя помисли, че тая жена е откраднала нейното място и че тя ще бъде в правото си, ако се опита да го заеме отново.

III

ПИВНИЦАТА НА УЛИЦА БЛОНДЕЛ

Откак се ожени, Рислер престана да ходи в пивницата. Сидони би била доволна, ако той прекарваше вечерите в някой изящен клуб, в средата на богати и добре облечени хора; но мисълта, че той ще седи всред дима и ще се върне при някогашните си приятели, Сигизмунд, Делобел и баща ѝ, я унижаваше и правеше нещастна. Затова той вече не отиваше там, и това му струваше не малко. Тая пивница, намираща се в един забравен кът на стария Париж, беше за него едва ли не възпоменание за родния му край. Рядко минаващите коли, приземните етажи с високи решетести прозорци, пресните миризми на дрогерски и аптекарски токи придаваха на малката улица „Блондел“ смътна прилика с някои улици на Базел или на Цюрих. Съдържател на пивницата беше един швейцарец и тя бе натъпкана с негови съотечественици. Когато вратата се отваряше, през тютюневия дим и тежката атмосфера на северния говор се виждаше едно грамадно ниско помещение с висящи по тавана пушени свински бутове, с наредени бирени бъчви и дървени стърготини по земята, в които краката потъваха до глезените; на тезгяха имаше големи салатници с розови картофи, прилични на кестени, и кошници с прахтели, които излизаха от печката, обсипани с бяла сол.

В продължение на двадесет години Рислер имаше там своя дълга лула, белязана с името му и поставена на полицата за постоянните посетители, и своя маса, дето сядаха няколко скромни и мълчаливи съотечественици, които слушаха с възхищение, без да ги разбират, нескончаемите спорове на Шел и Делобел. Когато Рислер престана да ходи в пивницата, последните двама също я напуснаха по няколко уважителни причини. Преди всичко, господин Шеб сега живееше много далече. Благодарение на великодушието на децата си, той бе осъществил най-послед мечтата на целия си живот.

— Когато стана богат, — казваше винаги тоя човечец, седейки в своето тъжно жилище в Маре, — ще си имам своя къща на края на Париж, почти на село, и малка градинка, която ще копая и поливам

сам. Това ще бъде по-полезно за здравето ми от всичките вълнения на столицата.

Е, добре! Сега той имаше своя къща, но мога да ви уверя, че не се веселеше там. Къщата се намираше в Монруж, на околовръстния път: „Малка къщичка с градина“, гласеше обявата, чийто четвъртит картон даваше приблизителна представа за величината на имението. Тапетите бяха нови и полски, боите — съвсем пресни; една каца за поливане, поставена до беседка, увита в дива лоза, изпълняваше задачата на езеро. Прибавете към всичките тия предимства още и това, че една ограда отделяше този рай от друга „къщичка с градина“, от съвършено същия вид, дето живееха касиерът Сигизмунд Планус и сестра му. За госпожа Шеб това беше ценно съседство. Когато тая добра жена се отегчаваше, тя занасяше куп чорапи и дрехи за кърпене в беседката на старата мома, която заслепяваше с разказа за предишното свое величие. За нещастие, мъжът ѝ нямаше такива развлечения.

На първо време всичко вървеше още добре. Бе всред лято. Господин Шеб, винаги по жилетка, се занимаваше с настаняването. Най-малкият гвоздей, който трябваше да се закове в къщи, беше предмет на празни размишления и безкрайни спорове. Относно градината беше същото. Отначало той бе решил да направи английска градина с вечно зелени морави и извити алеи, засенчени от грамадни дървета. Но, дявол да ги вземе, грамадните дървета растяха много бавно.

— Бога ми, искам да направя овощна градина! — казваше нетърпеливият човек.

И ето го, че мечтае вече само за лехи със зеленчуци, за редици от боб, за разпънати праскови. Той копаеше по цели утрини, бърчейки вежди като много загрижен, триейки настойчиво челото си пред жена си, за да я накара да каже:

— Та почини си де... ще се съсипеш.

В края на краищата градината стана смесена: в нея имаше цветя и плодове, и парк, и зеленчуци; и всеки път, когато отиваше в Париж, господин Шеб украсяваше грижливо петлика си с роза от своята градина.

Докато времето беше хубаво, тия добри хора не преставаха да се възхищават от залеза на слънцето зад крепостта, от дългите дни и от

прекрасния полски въздух. Понякога вечер, при отворени прозорци, те пееха на два гласа; и при вида на небесните звезди, които се запалваха едновременно с фенерите на околоръстната железопътна линия, Фердинанд достигаше до лиризъм... Но когато започнеха дъждовете и когато не можеха вече да излизат, ставаше много тъжно. Госпожа Шеб, като истинска парижанка, съжеляваше за малките улички в Маре, за ходенията си из пазаря на Блан-Манто и при близките търговци.

Седнала на прозореца, на своя наблюдателен пост, дето и шиеше, тя гледаше малката влажна градина, в която семената на чадърчетата и прецьфтелите латинки падаха от оградата някак морно, дългото право очертане на вечно зелените склонове и, малко по-далеч, на завоя на улицата, станцията на парижките омнибуси с всичките точки на техните спирки, написани с примамливи букви върху лакирани дъски. Всеки път, когато някой от тия омнибуси се поклатеше, за да тръгне, тя го следеше с очи, както кайенски или нумейски^[1] чиновник гледа парахода, който се завръща във Франция, пътуваше мислено с него, знаеше къде ще спре и къде ще свърне тежко, докосвайки с колелетата си прозорците на дюкяните.

В пленничеството си господин Шеб стана ужасен. Той не можеше вече да се занимава с градинарство. В неделя крепостната стена биваше празна; не можеше вече да се разхожда между работническите семейства, обядващи на зелено, да ходи от една дружина към друга, като съсед, с везани чехли, с важността на богат земевладелец от околностите. Това главно му липсваше, тъй като гореше от желание да занимава хората със себе си. Тогава, като не знаеше какво да прави, като нямаше никого, пред когото да може да се перчи и който да слуша кроежите му, историите и разказите за нещастния случай с Орлеанския дук, — също такъв, знаете, се бе случил в младостта му и с него, — нещастният Фердинанд обсипваше жена си с укори.

— Дъщеря ти ни изпрати на заточение... дъщеря ти се срамува от нас...

Чуваше се само това: „Дъщеря ти... дъщеря ти... дъщеря ти...“. Защото, в сръдната си към Сидони, той се отричаше от нея и стоварваше върху жена си отговорността за това чудовищно и обезчовечено дете. Истинско облекчение за клетата госпожа Шеб беше, когато мъжът ѝ се качваше в един от омнибусите на станцията и

отиваше да търси Делобел, който вечно беше на разположение, за да излее пред него всичката злоба, която хранеше към зет си и дъщеря си.

Знаменитият Делобел също се сърдеше на Рислер и с удоволствие казваше за него: „Той е подлец...“

Великият артист се бе надявал да съставя част от новото семейство, да бъде устроител на празненствата и законодател на изящността. Вместо това, Сидони го приемаше много студено, а Рислер него водеше дори в пивницата. Обаче актьорът не се оплакваше много високо и всеки път, когато срещнеше своя приятел, го обсипваше с любезности и с ласкателства, защото можеше да има нужда от него.

Уморен да чака умен директор и като не получаваше ролята, за която се надяваше от толкова години, Делобел намисли да купи един театър и да го управлява сам. За парите той разчиташе на Рислер. На булевард Тампл тъкмо се продаваше един малък театър поради изпадането в несъстоятелност на неговия директор. Делобел подметна за това на Рислер, отначало неопределено, в съвсем предполагаема форма: „Това би била хубава работа...“. Рислер го изслуша със свойственото си хладнокръвие и каза: „Наистина, това би било много добре за вас“. После, при едно по-пряко изказване, като не посмя да отговори с „Не!“, той се закри зад едно „Ще видим... по-късно... не казвам...“ и накрая изказа това нещастно изречение: „Ще трябва да се прегледат условията“.

Цяла седмица актьорът се рови, прави планове, реди числа, седнал между двете жени, които го гледаха с възхищение и се опиваха от новата мечта. В къщи казваха: „Господин Делобел ще купи театър“. На булеварда, в актьорските кафенета, се говореше само за тая покупка, тъй като Делобел не криеше, че бе намерил заемодавец и благодарение на това започнаха да го обикалят безработни актьори, стари другари, които го тупаха по рамото и му напомняха за себе си, казвайки му: „Знаеш, приятелю...“. Той обещаваще уславяния, обядваше в кафенето, пишеше там писма, поздравяваше с краищата на пръстите си влизащите люде, водеше много оживени спорове в ъглите; и двама несретници му бяха прочели една драма в седем картини, която „прилягаше като ръкавица“ за откриване на неговите представления. Той казваше „Моят театър!“ и надписваха писмата за него: „До господин Делобел — Директор“.

Когато състави своята програма и сметка, той отиде при Рислер във фабриката. Тоя беше много зает и му назначи среща в улица Блондел; и същата вечер, Делобел дошъл пръв в пивницата, седна на тяхната предишна маса, поръча стъкле пиво и две чаши и започна да чака. Той чака дълго, поглеждайки към вратата, треперещ от нетърпение. Рислер все не дохождаше. Всеки път, когато някой влезеше, актьорът се обръщаше. Той бе сложил книгата си на масата и ги препрочиташе с ръкомахания, с движения на главата и на устните.

Случаят беше единствен, великолепен. Той се виждаше вече играещ — тъй като това беше най-главното, — играещ в свой театър и роли, съчинени нарочно за него, в неговия дух, в който той ще произведе бляскаво впечатление...

Изведнъж вратата се отвори и, в дима на лулите, се показа господин Шеб. Той също така се учуди и смути, като видя Делобел, както и Делобел пред неговия вид... Сутринта той бе писал на зет си, че искал да поговори с него много сериозно и че ще го чака в пивницата. Работата била въпрос на чест, само между двамата, очи в очи. Въпросът на честта беше, че господин Шеб бе освободил малката къща в Монруж и наел друга в улица Майл, в най-търговската част, един дюкян с полуетаж... Дюкян?... Да, Боже мой... Сега той се боеше от своето своеволие, безпокоеше се как дъщеря му щеше да погледне на това, толкова повече, че дюкянът струваше много по-скъпо от къщата в Монруж и че там би трябвало да се направят големи поправки при влизането. Понеже познаваше отдавна добрината на зет си, господин Шеб поиска да се обърне преди всичко към него, с надеждата да го привлече в своята работа и да стовари върху него отговорността за тоя домашен преврат. Но вместо Рислер, той намери Делобел.

Те се изгледаха под вежди враждебно, като две кучета, които се срещат при пълна паница. Всеки разбра какво чакаше другият, и не искаха да си отстъпят един другиму.

— Моят зет не е ли тук? — попита господин Шеб, като заразглежда разстланите върху масата книга, и подчерта думите „моят зет“, за да покаже, че Рислер принадлежи нему, а не другиму.

— Чакам го, отговори Делобел и засъбира книгата си.

Той сви устни и прибави някак важно, тайнствено и театрално:

— Имам много важна работа с него.

— И аз също..., — потвърди господин Шеб, чиито три косъма щръкнаха като бодлите на таралеж.

Същевременно той седна на канапето до Делобел и поиска, като него, стъкле пиво и две чаши; после, с ръце в джобовете, обърнат гърбом към стената и седнал яко на задника си, той зачака. Тия две празни чаши, наредени една до друга, предназначени за един и същ отсъстващ човек, изглеждаха предизвикателно. А Рислер все не дохождаше. Двамата мълчаливи посетители губеха търпение, движеха се на канапето, като все се надяваха, че единият от двамата ще се умори. Най-после тяхното лошо настроение преля и, разбира се, всичко се стовари на клетия Рислер.

— Какво невъзпитание! Да кара да го чака тъй дълго човек на моята възраст, — започна господин Шеб, който споменаваше годините си само в такива случаи.

Делобел продължи:

— Струва ми се, наистина, че се подиграват с нас.

— Господинът навярно има гости за вечеря — забеляза господин Шеб.

— И какви гости! — каза презрително знаменитият Делобел, у когото се пробудиха болезнени спомени.

— Работата е... — продължи господин Шеб.

Те се приближиха и заприказваха. И на двамата нещо тежеше на сърцето относно Рислер и Сидони. Те откриха душите си един другиму. Тоя Рислер, с добродушния си вид, бил всъщност голям себелюбец и случайно разбогатял. Те се присмиваха на неговия говор, на обноските му, подражаваха някои негови привички. След това заговориха за семейния му живот и, понижавайки гласовете си, съобщаваха си тайни, смееха се свойски, станаха приятели.

Господин Шеб отиде много далеч:

— Нека внимава! Той направи глупостта да допусне отдалечаването на бащата и майката от тяхното дете; ако му се случи нещо, не ще може в нищо да ни укори. Дъщеря, която няма под очи примера на родителите си, разбирате...

— Разбира се... разбира се... — казваше Делобел, — още повече, че Сидони е станала голяма кокетка... Най-после, какво искате? Той ще получи каквото заслужава. Нима човек на неговата възраст би трябвало... шт!... ето го.

Рислер току-що влизаше и се приближи, като стискаше мимоходом ръцете на насядалите край масите. Между тримата приятели настана миг на стеснение; Рислер се извини доколкото можа. Забавил се в къщи, Сидони имала гости, — Делобел бутна крака на господин Шеб под масата, — и докато говореше, клетият човек, малко стеснен от двете празни чаши, които го чакаха, не знаеше пред коя да седне. Делобел прояви великодушие:

— Вие имате да се говорите, господа, не се стеснявайте.

И прошепна, като намигна на Рислер:

— Нося книгата.

— Книжата?... — попита Рислер учудено.

— Сметките..., — промълви актьорът.

След това, преструвайки се на много скромен, той се отстри в ъгъла и отново започна да чете книгата си, опрял глава на пестниците си и затиснал ушите си с тях.

До него другите двама разговаряха, отначало с нисък глас, после по-високо, тъй като господин Шеб не можеше да усмирява дълго своя рязък и креслив глас... Не бил толкова стар, че да се заравя, дявол да го вземе!... Умрял от отегчение в Монруж... Нему били нужни улица Майл или Сантие, шумът и оживлението на търговския квартал.

— Да, но защо магазин?... Защо магазин?..., — осведоми се свенливо Рислер.

— Защо магазин? Защо магазин? — повтори господин Шеб, червен като великденско яйце и извисявайки гласа си до най-високата степен на своя регистър. — ... Защото аз съм търговец, господин Рислер. Търговец, син на търговец... О, зная какво ще кажете! Не търгувам с нищо... Но кой е виновен за това?... Ако ония, които ме затвориха в Монруж, до вратите на Бисетр, като душевноболен, се бяха досетили да ме снабдят с капитал за някое предприятие... — Тук Рислер успя да го накара да млъкне, и се чуваха само откъслечи от разговора: „по-удобен магазин... с висок таван... по-леко да се диша... кроежи за бъдещето... исполинско дело... ще говорим, като му дойде времето... Мнозина ще се учудят“. Долавяйки тия откъслечни изречения, Делобел все повече и повече се вдълбочаваше в своите сметки и се преструваше, че не слуша. Смутеният Рислер пиеше от време на време по глътка от пивото, за да се показва спокоен. Накрая, когато господин Шеб се успокои, и имаше защо, зет му се обърна

усмихнат към знаменития Делобел и срещна неговия строг и равнодушен поглед, който като че казваше: „Е, ами аз?“

„Ах, Боже мой... наистина...“ — помисли клетият човек.

Като промени веднага стола и чашата, той седна срещу актьора; но господин Шеб нямаше изтънчеността на Делобел. Вместо да се отдалечи скромно, той приближи чашата си и се присъедини към двамата, така че великият артист, който не искаше да говори пред него, тури тържествено още веднъж книгата в джоба си и каза на Рислер:

— Ще се видим по-късно.

Много късно, наистина, защото господин Шеб бе размислил така: „Моят зет е такъв добряк... Ако го оставя с тоя скубач, кой знае какво ще изскубне от него“.

И той остана, за да го надзирава. Актьорът се вбеси. Да отложи работата за друг ден? Невъзможно, защото Рислер току-що ги бе уведомил, че отива на другия ден да прекара един месец в Савиньи.

— Един месец в Савиньи? — каза господин Шеб отчаяно, като видя, че зет му се изплъзва. — ... Ами работата?

— О, аз ще идвам в Париж всеки ден с Жорж... Господин Гардиноа поиска да види своята малка Сидони.

Господин Шеб поклати глава. Той намираше това много неблагоприятно. Работата си е работа. Трябва да е винаги тук, нащрек. Кой знае? Във фабриката може да избухне пожар някоя нощ. И той повтори наставнически: „Господарското око, мили мой, господарското око“, а в това време актьорът, който намираше това заминаване също неудобно за себе си, опулваше очи и им придаваше едновременно хитро и властно изражение, истинско изражение на господарското око.

Най-после, към полунощ, последният омнибус за Монруж отнесе тираничния тъст и Делобел можа да се изкаже.

— Преди всичко програмата, — каза той, като не искаше да засегне веднага въпроса за числата и, с пенсне на носа, превзет все, като че се намираше на сцена, той започна:

— Ако обсъдим хладнокръвно до каква степен на разруха е изпаднало драматичното изкуство във Франция, ако измерим разстоянието, което отделя театъра на Молиер...

Имаше няколко такива изрази. Рислер слушаше, пушеше с лулата си и не смееше да мръдне, защото четецът всеки миг го поглеждаше над очилата си, за да види впечатлението от изреченията си. За

нещастие към средата на програмата кафенето се затвори. Започнаха да гасят лампите и трябваше да си вървят... Ами сметките?... Решиха да ги прочетат по пътя. Спираха се при всеки фенер. Актьорът изреждаше числата си... Толкова за залата, толкова за право на бедните, толкова за актьорите... По въпроса за актьорите той настоя:

— Изгодно е, — каза той, — че няма да плащаме на първия актьор... Нашият пръв актьор ще бъде Биби... (когато Делобел говореше за себе си, той се наричаше охотно Биби...). На първия актьор се плащат двадесет хиляди франка и, понеже няма да се плащат, все едно двадесет хиляди франка ще остават в джоба ви. Нали така?

Рислер не отговаряше. Лицето му имаше недоволено изражение и очите му блуждаеха като на човек, който мисли друго. Като прочете сметките, Делобел, който виждаше с ужас, че приближават завоя на Вией Одриет, зададе въпроса ясно. Желаете ли той, или не, да нареди тая работа?

— О, не! — каза Рислер, оживен от геройско мъжество, което черпеше от близостта на фабриката и от мисълта, че излага на опасност щастието на семейството си. Делобел се смая. Той мислеше, че работата е в кърпа вързана и, съвсем развълнуван, с книжата си в ръка, гледаше с опулени очи своя събеседник.

— Не, — подзе Рислер, — ... Не мога да направя това, за което ме молите... ето защо.

Бавно, с обикновената си неподвижност, добрякът обясни, че не бил богат. Макар съдружник в значителна фирма, той нямал свободни пари. Жорж и той вземали всеки месец известна сума от касата, после си делели печалбите по инвентаризацията, в края на годината. Обзавеждането му струвало скъпо — всичките му спестени пари. До инвентаризацията имало още четири месеца. От къде да вземе тридесет хиляди франка, които трябваше да даде за купуването на театъра? И после работата може да не сполучи.

— Това е невъзможно... Биби ще бъде там! — И като казваше това, клетият Биби се изпъчваше, но Рислер беше решен и всичките разсъждения на Биби се разбиваха все в същите отрицания: „По-късно, след две години, след три години, не казвам...“

Актьорът се бори дълго, защитавайки почвата крачка по крачка. Той предложи да измени сметката. Може да се нареди работата поевтино.

— Все пак това ще бъде много скъпо за мене, — прекъсна го Рислер. — Моето име не принадлежи на мене. То съставя част от обща работа. Нямам правото да го обвързвам. Нали мога да изпадна в несъстоятелност! — Гласът му трепереше, когато изричаше думата несъстоятелност.

— Но щом всичко бъде на мое име, — казваше Делобел, който не беше суеверен. Той опита всичко, позова се на свещените интереси на изкуството, дойде дори до там, че заговори за актрисите, чиито предизвикателни погледи... Рислер прихна да се смее:

— Ах, вие, шегобиецо!... Какво ми разказвате... Забравяте, че и двамата сме женени, че сега е много късно и че жените ни трябва да ни чакат... Не се сърдите, нали? Разбирате, че това не е отказ... Ето какво: елате при мене след инвентаризацията. Ще поговорим пак... А, ето че чичо Ашил гаси вече лампите!... Аз се прибирам. Сбогом!

Когато актьорът се завърна у дома си, часът беше минал вече един след полунощ. Двете жени го чакаха, работейки, както винаги, но с някакво необикновено трескаво оживление. Големите ножици на мама Делобел, които ѝ служеха да разрязва тела, потреперваха странно, а малките пръсти на Дезире, докато правеха някакъв накит, толкова бързо се движеха, че който ги гледаше, чувстваше, че му се завива свят. Дългите пера на колибрите, разположени на масата пред нея, като че блестяха по-силно, с по-ярък цвят от обикновено. Причината бе, че хубавата гостенка, наречена Надежда, ги бе посетила тая вечер. Тя бе направила голямото усилие да изкачи пет етажа по тъмната стълба и да полуотвори вратата на малкото жилище, за да хвърли вътре светъл поглед. Колкото и да са разочарованията ви в живота, тоя вълшебен блясък винаги заслепява.

— О, ако баща ти успее!..., — казваше от време на време мама Делобел, като че изразяваше на кратко цял свят от щастливи мисли, на които се отдаваше в мечтите си.

— Ще успее, мамо, бъди уверена в това. Господин Рислер е тъй добър, аз отговарям за него. Сидони също ни обича много, макар че след женитбата си като че пренебрегва малко приятелите си. Но трябва да държим сметка за положенията... Впрочем не ще забравя никога онова, което тя направи за мене.

И при спомена за онова, което Сидони бе направила за нея, куцото момиче се залови още по-трескаво за работата си.

Наелектризираните ѝ пръсти се раздвижиха с двойна бързина. Би казал човек, че тичаха подир нещо бегло и неуловимо, като щастieto например, или любовта на човек, който не ви обича.

„Какво е направила за тебе?“, би трябвало да я попита майката, но онова, което казваше дъщеря ѝ, съвсем не я занимаваше в тоя миг. Тя мислеше само за своя велик артист:

— Как мислиш, миличка?... Да имаше баща ти свой театър, да би могъл да започне да играе както преди! Ти не си спомняш, беше много малка тогава. Той имаше страшен успех, извикваха го много пъти на сцената. Една вечер, в Алансон, абонатите на театъра му поднесоха златен венец... Ах, колко бляскав беше той по онова време и колко весел, как обичаше живота! Които го виждат сега, не познават клетия ми мъж, до толкова нещастieto го е променило. Но съм уверена, че е нужно само малко успех, за да стане пак млад и доволен... И после, нали директорите получават много пари! В Нант директорът имаше своя кола. Представи си, че имаме кола!... Не, но представи си само!... Това би било хубаво за тебе. Ти би могла да излизаш, да оставаш за малко креслото си. Баща ти би ни завел вън от града. Ти би видяла вода, дървета, което тъй силно желаеш!

— О, дървета!... — казваше тихо, треперейки, бледата малка затворничка.

В тоя миг голямата външна врата се затвори шумно и равните крачки на Делобел проочаха в преддверието. Настана мъчителен миг: никой не продумваше, нито дишаше. Двете жени не смееха дори да се погледнат и големите ножици на майката трепереха тъй силно, че режеха тела съвсем накриво.

Не ще и дума, че клетникът бе получил ужасен удар. Разбитите му надежди, унижението от отказа, присмехите на другарите, сметката в кафенето, дето закусваше на вяра през цялото време на своето директорство и която трябваше да плати сега, всичко това му се представяше в тишината и в нощния мрак на петте етажа, по които се изкачваше. Сърцето му бе съкрушено. Но актьорската му природа бе тъй силна, че при толкова искрената си скръб, той намери за нужно да си сложи подходяща трагична маска.

Едва влязъл, той се спря, обхвана със съдбовен поглед работилницата, отрупаната с работа маса, своята малка вечеря, която го чакаше, сложена в ъгъла, и двете малки неспокойни лица, вдигнали

към него своите блестящи очи. Актьорът постоя една минута мълчалив, а знаете колко дълго е на сцената едноминутното мълчание; после той пристъпи три крачки, тръшна се върху един нисък стол до масата и каза с писклив глас:

— О, аз съм проклет!^[2]

Същевременно той удари тъй силно с пестник по масата, че птиците и мухите за модни накити изхвърчаха по четирите ъгъла на стаята. Жена му, изплашена, стана и се приближи боязливо до него, а Дезире се полуповдигна на креслото си, с изражение на нервна тревога, която сви цялото ѝ лице.

Отпуснат на стола, с увиснали ръце, победен, с глава на гърдите, актьорът говореше на себе си. Прекъсван, безреден монолог, пронизан от драматични въздишки и хълцания, пълен със заплашвания срещу свирепите и себелюбиви буржоа, тия чудовища, които прояждат тялото и кръвта на артиста.

После той си припомни целия си театрален живот: първоначалните успехи, златния венец на абонатите в Алансон, женитбата му за тая „свята жена“; и той показва клетото същество, право до него, цяло облято в сълзи, с треперещи устни, клатейки глава при всяка дума на мъжа си.

Наистина, ако никой не познаваше знаменития Делобел, би могъл, след тоя дълъг монолог, да разкаже целия му живот подробно. Той припомняше пристигането си в Париж, своите несполуки и лишения... Уви, но не той търпеше тия лишения! За това бе достатъчно да се види неговото цъфтящо, пълно лица, редом с тия две слаби и изопнати женски лица. Но актьорът не се вглеждаше тъй отблизо и продължаваше да се опива от своите декламации.

— О, след като толкова съм се борил!... — казваше той. — Десет години, петнадесет години, откак се боря, поддържан от тия предани същества, хранен от тях.

— Тате, тате, млъкни... — умоляваше Дезире със склучени ръце.

— Да, да, хранен от тях и, казвам това без срам... Защото за светото изкуство приемам всички тия жертви... Но сега чашата се препълни, това е прекалено. Аз се отказвам.

— О, друже мой, какво говориш? — извика мама Делобел, като се хвърли към него.

— Не, остави ме... Нямам вече сили. Те убиха артиста в мене. Свърши се... отказвам се от театъра.

Да бяхте видели тогава, как тия две жени го прегръщаха, молеха го да се бори още, как му доказваха, че той няма право да се отказва, не бихте могли да удържите сълзите си. Но Делобел устояваше. Най-после той се предаде, обеща да се държи още известно време, щом те искаха това; но за това бяха необходими още настойчиви молби и милувки.

Четвърт час по-късно великият артист, изтощен от своя монолог, облекчен от излиянието на своето отчаяние, седеше на края на масата и вечеряше с голяма охота, чувствайки след всичко това само лека умора, като актьор, който е играл вечерта много дълга и драматична роля.

В такива случаи актьорът, който е развълнувал цялата зала и е плакал с истински сълзи на сцената, не мисли вече за това, щом излезе навън. Той остава вълнението си в своята лежа, заедно с костюма и перуките си, докато зрителите, по-простодушни и по-впечатлителни, се завръщат у дома си със зачервени очи и свито сърце и свръхвъзбудените им нерви ги държат будни още дълго време.

Малката Дезире и мама Делобел не спаха много в тая нощ!

[1] Кайен и Нумея — френски колонии, дето пращат осъдените на заточение. — Бележка на преводача. ↑

[2] Думи на Трибюле в „Кралят се забавлява“ от Виктор Юго. ↑

IV В САВИНЬИ

Пребиваването на двете семейства в Савиньи в продължение на един месец бе голямо нещастие. След две години Жорж и Сидони се срещнаха отново в старото имение, което беше много старинно, за да не остава едно и също: неговите неподвижни камъни, езера и дървета като че се надсмиваха над всичко, което се променя и отминава. Нужно бе да имат по-силни и честни души, за да не бъдеше това сближаване пагубно за тях.

Колкото до Клер, никога тя не се бе чувствала тъй щастлива, никога Савиньи не ѝ се бе струвал тъй хубав. Каква радост бе за нея да води своето дете на полянките, дете бе ходила сама като малко момиченце, да сяда като млада майка на засенчените пейки, откъдето някога майка ѝ бе наблюдавала нейните игри, да разпознава, вървейки под ръка с Жорж, най-малките кътчета, дете бяха играли заедно. Тя изпитваше спокойното задоволство, пълното щастие на спокойните души, което се вкува мълком, и по цял ден нейните дълги домашни рокли се влачеха по алеите, забавяни от малките крачки на детето, от неговите викове и прищевки.

Сидони се присъединяваше рядко към тия майчински разходки. Тя казваше, че детският шум я уморявал и в това се схождаше със стария Гардиноа, за когото всичко съставяше предлог да ядоса внучката си. Той мислеше да постигне това, като се занимава само със Сидони и като устройва за нея още повече празненства, отколкото при последното ѝ посещение. Колите, които от две години стояха под сайванта и които чистеха един път в седмицата, защото паяците плетяха паяжините си върху копринените им възглавници, бяха оставени в нейно разпореждане. Впрягаха ги три пъти на ден, и железната врата постоянно се въртеше на пантите си. Всичко в къщи следваше тоя светски подтик. Градинарят се грижеше по-усърдно за цветята, защото госпожа Рислер избираше най-хубавите, за да ги затъкне в косите си за вечеря; после дохождаха гости. Уреждаха закуски и разходки, които предвождаше госпожа Фромон, но в които

Сидони, със своя жив нрав, блестеше несравнимо. Впрочем, Клер често ѝ предоставяше мястото си. Детенцето имаше своите часове за спане и за разходка, които за никакви удоволствия не се нарушаваха. Майката се оттегляше по необходимост и дори вечер много пъти тя се лишаваше от удоволствието да посреща със Сидони двамата съдружници, които се завръщаха от Париж.

— Ще ме извиниш, — казваше тя, като се качваше в стаята си.

Госпожа Рислер тържествуваше. Изящна и бездейна, тя отиваше при галопа на конете, без да чувства бързото каране и без да мисли за нещо.

Свежият вятър, който духаше под воала ѝ, само я оживяваше. Изпод затворените си клепки тя едва забелязваше една кръчма на завоя на пътя, лошо облечените деца, които ходеха по тревата край пътя, и това ѝ напомняше смътно нейните някогашни неделни разходки заедно с Рислер и с родителите ѝ и лекото потръпване, което я обхващаше при тоя спомен, я караше да се разположи още по-добре със своето ново облекло с меки гънки, всред приятното люлеене на колата и да задремва щастлива и успокоена.

На гарата други коли чакаха. Гледаха я много. Тя чу два — три пъти да шепнат до нея: „Това е госпожа Фромон младата...“ и наистина можеха да сгрешат, като виждаха завръщането на тримата от гарата: Сидони седеше в дъното, редом с Жорж, смееше се и говореше с него, а Рислер срещу тях се усмихваше кротко, малко стеснен от тая хубава кола, сложил плоско на коленете големите си ръце. Мисълта, че я вземаха за госпожа Фромон, я караше да се гордее много, и от ден на ден тя все повече свикваше с това. При пристигането си двете семейства се разделяха до вечерта; но, редом с жена си, спокойно седнала до спящото момиченце, Жорж Фромон, много млад още, за да се проникне от семейното си щастие, мислеше непрестанно за тая бляскава Сидони, чийто глас се чуваше да звънти с тържествувачи приливи под градинските дървета.

Докато целият му замък се преобразяваше по прищевките на една млада жена, старият Гардиноа продължаваше своя ограничен живот на отегчен, празен и немощен богаташ. Най-доброто, което бе измислил като развлечение, беше шпионството. Влизането и излизането на слугите, всичко, което се говореше за него в готварницата, кошницата, пълна със зеленчук и плодове, която

донасяха всяка сутрин от градината в килера, бяха предмет на непрекъснати разследвания. Нямаше за него по-голямо удоволствие от това да хване някого в грешка. Това го занимаваше, придаваше му важност и дълго, по време на ядене, всред мълчанието на гостите, той разказваше за злодеянието, за хитростите, които беше употребил, за да го открие, за изражението на виновника, за страха и молбите му.

За да може да наблюдава непрекъснато слугите си, старецът бе избрал една каменна пейка, заровена в пясъка, зад едно грамадно влачецо се цвете. Там той прекарваше по цели дни, без да чете и без да мисли и дебнеше влизащите и излизащите. За през нощта той бе измислил друго. Под голямото преддверие на входа, дето водеше външната стълба, отрупана с цветя, той заповяда да пробият една дупка, тъкмо под стаята му, разположена един етаж по-горе. През една усъвършенствана слухова тръба трябваше да достигат до него горе всички шумове на приземния етаж, дори разговорите на слугите, които вечер излизаха на стълбата, за да подишат чист въздух.

За съжаление, твърде тънкият инструмент преувеличаваше всички звукове, като ги смесваше и удължаваше, и едничкото, което можеше да чуе господин Гардиноа с допряно до тръбата ухо беше постоянното и правилно цъкане на големия стенен часовник, крясъците на папагала, който седеше долу, кацнал на обръча, и кудкудяканията на някоя кокошка, търсеца загубено зърно. Гласовете достигаха до него само като смътно бръмчене, като шепот на тълпа, в който нищо не можеше да се различи. Това бе всичко, което той постигаше и от тогава криеше своето акустично чудо в една гънка на завесата на леглото си.

Една нощ, току-що заспал, старецът се стресна от скърцаща врата. В тоя час това нещо беше необикновено. Цялата къща спеше. Чуваше се само ходенето на кучетата по пясъка или спирането им в подножието на някое дърво, на върха на което крещеше кукумявка. Прекрасен случай да използва слуховата си тръба. Като я доближи до ухото си, господин Гардиноа се увери, не се бе излъгал. Шумът продължаваше. Отвори се една врата, после друга. Ключалката на вратата на външната стълба се завъртя с усилие. Но нито Пирам, нито Тизбе, нито дори Кис, страшното нюфаундлендско куче, не помръднаха. Старецът стана тихо, за да види кои можеха да бъдат тия

чудни крадци, които влизаха, вместо да излизат, и през прозирките на завесите ето какво видях:

Висок, строен мъж, приличен на Жорж, водеше под ръка жена с дантелена забрадка. Те седнаха отначало на пейката под голямо влачещо се цвете, обсипано с цветове.

Бе чудна, белоснежна нощ. Месечината, докосвайки върховете на дърветата, трупаше светли вълма между гъстите листа. Побелелите от лъчи тераси, по които нюфаундлендските кучета, с къдравата си козина, сновяха насам — натам и дебнеха нощните пеперуди, дълбоките, разлети гладки води, — всичко светеше с мълчалив, спокоен блясък, като че отразяван в сребърно огледало. Тук — там, по края на моравите, блестяха светулки.

Разхождащите се седнаха мълком за малко под сянката на голямото дърво, потънали в дълбокия мрак, вследствие на лунната светлина. Изведнъж те се показаха в пълна светлина и тъмната, прегърнала се двойка премина бавно външната стълба и се загуби в алеята.

„Бях уверен!“ — си каза старият Гардиноа, който ги позна. Впрочем, как да не ги познае! Нима мълчанието на кучетата и видът на заспалата къща не говореха достатъчно ясно какво дръзко, безнаказано и никому неизвестно престъпление се вършеше нощем в алеите на тоя парк? Но затова пък старият селянин остана възхитен от откритието си. Той се върна без свещ в спалнята си, като се смееше сам, и в малкия си кабинет, пълен с ловджийски оръжия, откъдето ги бе издебнал, мислейки отначало, че има работа с крадци, лунната светлина осветяваше вече само наредените до стената пушки и кутиите с патрони от всякакъв размер.

* * *

Те се предадоха отново на любовта си в края на същата алея. Изтеклата година, кълна с колебания, със смътна борба и съпротива, беше сякаш само приготвление за тяхната среща. И има ли нужда да се казва, че, веднъж извършили грешката, те се чудеха само защо се бяха бавили толкова дълго... Жорж Фромон, особено, бе обзет от безумна страст. Той лъжеше жена си, неговата най-добра приятелка;

лъжеше и Рислер, неговия съдружник, верния му другар във всички минути в живота.

В това обилие, в това вечно подновяване на угризенията на съвестта, любовта му се засилваше от грамадността на простъпката му. Сидони стана неговата постоянна мисъл и той забеляза, че до тогава не бе живял. Колкото до нея, нейната любов се подхранваше със суета и гняв. Най-много от всичко тя се наслаждаваше от унижението на Клер в нейните очи. Ах, да можеше да й каже: „Твоят мъж ме обича... той ти изменя с мене...“, нейното удоволствие би било още по-голямо. На езика, с който си бе служила като чирачка и на който тя още мислеше, ако и да не говореше, клетият човек беше просто „старец“, когото бе взела заради богатството му. „Старците“ са създадени само, за да бъдат лъгани!

Денем Савиньи принадлежеше на Клер и на детето, което растеше, тичаше по пясъка, смееше си на птичките и на облаците. Майката и детето се ползваха от светлината, от облените със слънце алеи. Но сините ноци принадлежаха на изменниците, на тоя свободно настанен грях, който говореше ниско, ходеше безшумно под затворените капаци на прозорците и пред който заспалата къща онемяваше и ослепяваше, обличаше се в своята каменна безчувственост, като че се срамуваше да вижда и да чува.

V

СИГИЗМУНД ПЛАНУС ТРЕПЕРИ ЗА КАСАТА СИ

— Кола ли, приятелю Шорш?... На мене кола? Ами защо?

— Уверявам ви, драги Рислер, че тя ви е необходима. Всеки ден нашите връзки и сделки се разширяват, а нашето купе не ни е достатъчно. Впрочем, не е прилично да виждат винаги единия от съдружниците в кола, а другия — пешком. Вярвайте ми, това е необходим разход, който, разбира се, ще влезе в общите разходи на предприятието. Хайде, примирете се с това.

Това бе истинско примирение. Струваше се на Рислер, че открадва нещо, като плащаше за нечувания разкош да има своя кола; все пак, пред настояването на Жорж, накрая отстъпи, като мислеше в себе си:

„Колко ще се радва Сидони!“

Клетият човек не подозираше, че преди месец Сидони бе избрала сама у Биндер каретата, която Жорж Фромон искаше да ѝ подари, като я впише в общите разходи на предприятието, за да не изплаши мъжа ѝ.

Тоя добър Рислер беше тъй добре предопределен, за да бъде лъган през целия си живот! Неговата вродена честност, доверието му към хората и нещата, които съставяха основата на неговата чиста природа, се усилваха още повече от някое време насам вследствие грижите по изнамиране на *печатната машина Рислер*, предназначена да направи преврат в тапетната промишленост и да състави неговия дял в сдружението. На излизане от своята стая, от малката си работилница на първия етаж, той изглеждаше винаги загрижен, като човек, животът и занятията на когото не се схождат едно с друго. Затова, какво щастие беше за него да намери, когато се завърне, пълно спокойствие у дома си, жена си в добро настроение, винаги пременена и усмихната! Без ад си обяснява причината за тая промяна, той забелязваше, от някое време насам, че „малката“ бе започнала да се отнася с него съвсем другояче. Сега тя му позволяваше да се възвърне към предишните си навици: лулата след сладкото, следобедния сън и срещите в пивницата с господата Шеб и Делобел. Домашната им

обстановка също се бе видоизменила и разхубавила. От ден на ден удобството отстъпваше място на разкоша. От обикновеното увлечение по вазите с цветя и по червената гостна, Сидони премина към изтънченостите на модата, към лудините за древни мебели и редки фаянсови изделия. Стаята ѝ бе облечена със светлосиня коприна, подплатена като ковчеже за скъпоценности. Един роял от прочута марка се разполагаше в гостната на мястото на старото пиано, и вече не два пъти седмично, а всеки ден учителката ѝ по пеене, госпожа Добсон, се явяваше със свит романс в ръка.

Тая млада жена от американски произход представляваше доста чудноват тип, чиито бледо-жълти коси, напомняйки цвета на лимонова градина, се разделяха над непокорното ѝ чело и над очите ѝ със син, металически блясък. Тъй като мъжът ѝ не позволяваше да постъпи в театъра, тя даваше уроци и пееше в някои буржоазни салони. Като живееше в изкуствения свят на мелодиите за пеене и пиано, тя се бе преизпълнила с някакво сантиментално отчаяние.

И беше олицетворение на романса. Думите любов, страст, като че придобиваха в нейните уста осемдесет срички, с такава изразителност ги изговаряше тя! О, изразителност! Ето кое *мистрис* Добсон поставяше по-високо от всичко в света и което напразно се мъчеше да предаде на ученичката си.

По това време беше на мода песента „Ай, Шикита“, по която Париж се увличаше по цели сезони. Сидони я слушаше добросъвестно и цяла сутрин се чуваше как пееше:

*Казват, че ще се омъжиш,
Знаеш, че това ще ме умори...*

— Умориии! — прекъсваше изразителната госпожа Добсон, навеждайки се морно над клавишите на пианото; и наистина умираше, вдигаше към тавана светлите си очи и отпущаше отчаяно главата си назад. Сидони никак не можеше да постигне това. Нейните дяволити очи, надути устни, дишащи живот, не бяха създадени за тия сантименталности на еоловата арфа. Песничките на Офенбах или на Ерве, с техните неочаквани ноти, които можеха да се допълнят с ръкомахания, с движения на главата или бедрата, ѝ подходяха много

повече, но тя не смееше да признае това на своята чезнеща учителка. Впрочем, ако и да бяха я карали много да пее у госпожица Льо Мир, гласът ѝ беше още млад и много хубав.

Лишена от връзки, тя превърна малко по малко в приятелка учителката си по пеене. Задържах я на обяд, водеше я на разходка със себе си в новата карета, караше я да присъства на покупките за в къщи, на покупките на облеклата и скъпоценностите. Сантименталният и съчувствен тона на госпожа Добсон предразполагаше към изповеди. Нейните постоянни оплаквания като че искаха да привлекат други. Сидони ѝ заговори за Жорж, за тяхната любов, като оправдаваше простъпката си с жестокостта на родителите си, които я омъжили насила за богат, но много по-стар от нея човек. Госпожа Добсон се показва веднага разположена да им помага; не че беше безнравствена, а защото тая малка жена имаше страст към страстта, вкус към романтичните интриги. Нещастна в женитбата си, омъжена за един зъболекар, който я биеше, всичките мъже за нея бяха чудовища, а клетият Рислер особено ѝ правеше впечатление на ужасен тиранин, когото жена му имаше право да мрази и да лъже.

Тя беше дейна и извънредно полезна довереница. Два — три пъти в седмицата донасяше билет за ложа във френската и италианската опера, или за един от ония малки модни театри, които привличат целия Париж, докато трае сезона. Рислер мислеше, че местата идват от госпожа Добсон и че тя разполага с колкото си иска билети в театрите, дето се пее. Нещастникът не подозираше, че най-малката ложа за „премиерите“ на тези модни представления струваше често по десет или петнадесет луидора на съдружника му. Наистина беше много лесно да се лъже мъж като него. Неговата неизчерпаема доверчивост приемаше спокойно всичките лъжи; и после, той не знаеше нищо за тоя изкуствен свят, в който жена му започваше вече да става известна. Той никога не я придружаваше. Няколко пъти, когато, в началото на женитбата им, я бе водил в театър, той бе заспивал срамно, защото беше много прост, за да се занимава с обществото, и имаше много бавен ум, за да се интересува от представлението. Затова той беше безкрайно задължен на госпожа Добсон, задето го заместваше при Сидони. Тя правеше това тъй охотно!

Вечер, когато жена му излизаше, винаги великолепно облечена, той я гледаше с възхищение, без да подозира цената, която струваха

облеклата ѝ, нито пък кой ги плащаше, и, свободен от всякакво подозрение, той я чакаше, рисувайки край огъня, щастлив, че може да си каже: „Колко трябва да ѝ е весело!“

На долния етаж, у Фромонови, се разиграваше същата комедия, но с променени роли. Тук, при огъня, седеше младата жена. Всяка вечер, половин час след излизането на Сидони, голямата врата се отваряше отново пред купето на Фромонови и отнасяше господаря в клуба му. Какво да се прави? Търговията има своите изисквания. Големите сделки се вършат именно в клуба, около картоигрална маса, и трябва да се ходи там, за да не отслабне търговията. Клер вярваше това простодушнo. След излизането на мъжа ѝ отначало ѝ ставаше мъчно за малко. На нея би било тъй приятно да поседи с него или да излезе под ръка с него, да изпитат някакво удоволствие! Но видът на детето, което чуруликаше пред огъня и тупаше розовите си крачка, когато го събличаха, много скоро успокояваше майката. После тежката дума „работи“, тоя върховен довод за търговците, винаги ѝ помагаше да се примири.

Жорж и Сидони се срещаха в театъра. Преди всичко, те изпитваха удовлетворение на тцеславието си. Гледаха ги много. Сега тя беше действително красива и нейното неправилно лице, на което бяха нужни всички чудатости на модата, за да произведе истинско впечатление, тъй добре се приспособяваше към тях, като че бяха измислени за него. Скоро те си отиваха и госпожа Добсон оставаше сама в ложата. Те бяха наели едно малко жилище на улица Габриел, на кръстовището на Елисейските полета, — мечтата на момичетата от работилницата на Льо Мир, — две разкошни и спокойни стаи, където тишината на богатите квартали, нарушавана само от тропота на колите, обвиваше сладостно тяхната любов. Малко по малко, когато Сидони свикна със своя грях, в главата ѝ започнаха да възникват смели прищевки. Още от времето, когато работеше, тя бе запечатала в дъното на паметта си имената на прочутите гостилници, където любопитстваше да отиде сега, също както с удоволствие виждаше да се отварят пред нея вратите на известните модистки, които през целия си живот тя познаваше само по надписите. Защото в любовта си тя търсеше главно отплата за тъгите, за униженията на младостта си. Нищо не я забавляваше така например, след завръщането от театъра или от нощна разходка в Булонската гора, както вечеря в Английското

кафене, при шума на разкошния порок около нея. От тия постоянни обиколки тя усвояваше нов говор, ново държание, съмнителни песнички и кройки на дрехи, които вмъкваша в буржоазната обстановка на старинната търговска къща точния и прекомерен образ на парижката развратница от онова време.

Във фабриката започнаха да подозират нещо. Жените от народа, дори най-бедните, тъй бързо умеят да смъкват облеклата!... Когато госпожа Рислер излизаше към три часа, петнадесет чифта завистливи и светли очи, скрити зад стъклата на полировъчните работилници, гледаха минаването ѝ и проникваша дори до дъното на престъпната ѝ съвест през черната ѝ кадифена връхна дреха и бронята ѝ от стъклени мъниста.

И без тя да забележи, всичките тайни на тая безумна главичка хвърчеха около нея, както панделките се развяваха над открития ѝ тил; и нейните крака, изящно обути в позлатени обуца с десет копчета, разказваха, ходейки, за стълби, постлани с килими, които прекосяваха нощем, на отиване за вечеря, и за топли кожи, с които те се обвиваха, когато купето обикаляше езерото в шарената сянка на фенерите.

Работничките се кискаха и си шепнеха: „Я вижте тая Тата Бебел!... Ето ти премяна за улицата... Сигурно не се е накичила така, за да отиде на черква... И като си помислите, че няма още три години, откак ходеше в работилницата всяка сутрин с мушамата си и с кестени за десет сантиметра в джобовете си, за да топли пръстите си... А сега плува като сирене в масло...“ И всред праха на талка, при бумтенето на печките, винаги зачервени и зиме и лете, не едно бедно момиче мислеше за прищевките на съдбата, която променя внезапно живота на жената и започваше да мечтае за някакво неясно великолепно бъдеще, което чакаше може би и него, без то да знае.

Всички считаха Рислер за измамен мъж. Двама работници от печатницата, постоянни посетители на Фоли-Драматик, уверяваха, че виждали няколко пъти госпожа Рислер в техния театър, придружена от някакъв гражданин, който се криел в дъното на ложата. Чичо Ашил също разказваше чудни неща. Че Сидони имаше любовник, че имаше дори няколко любовника, никой не се съмняваше вече. Само че никой още не мислеше за Фромон млади.

А пък тя не спазваше никакво благоразумие във връзките си с него. Напротив, като че влагаше в тях някакво перчене, и тъкмо това

може би ги спасяваше. Колко пъти тя го спираше дръзко по стълбата, за да уговори вечерната среща. Колко пъти ѝ се бе понаравило да го накара да трепери, говорейки му открито пред всички. Но когато минаваше първото смайване, Жорж ѝ биваше благодарен за тая дързост, която отдаваше на извънредната ѝ любов. Той се лъжеше.

Тя би искала, без да го признава в себе си, Клер да ги забележи, да приповдигне завесата на прозореца си и да подозре онова, което ставаше. Липсваше ѝ само безпокойството на съперницата ѝ, за да бъде напълно щастлива. Но тя напразно се трудеше: Клер Фромон не забелязваше нищо, като Рислер, в невъзмутимо спокойствие.

Само старият касиер Сигизмунд бе истински обезпокоен. Но и той не мислеше за Сидони, когато, с перодръжка на ухото си, спираше за миг сметките си, устремяваше очи през решетката към разкаляната земя на малката градинка. Той мислеше само за господаря си, за господин Шорш, който вземаше сега много пари за текущите си разходи и объркваше всичките му книги. Всеки път имаше нов предлог. Той приближаваше до прозорчето с безгрижно — лекомислен вид:

— Имате ли малко пари, добри ми Планус? Снощи пак ме обраха на карти и не бих искал да изпращам в банката за толкова малко...

Сигизмунд Планус като че със съжаление отваряше касата си, за да вземе исканата сума и си спомняше с ужас оня ден, когато господин Жорж, който беше тогава само на двадесет години, беше признал пред чичо си, че направил няколко хиляди франка дълг от игра на карти. Планус изведнъж намрази клуба и започна да презира всичките му членове. Когато един богат търговец, негов член, бе дошъл един ден във фабриката, той му каза с грубо простодушие:

— По дяволите вашият клуб Шато д'О... За два месеца господин Жорж е оставил у вас повече от тридесет хиляди франка.

Търговецът започна да се смее:

— Но вие се лъжете, чичо Планус... има поне три месеца, откак не сме виждали вашия господар.

Касиерът не настоя, но в ума му се яви ужасна мисъл, която той преобръща през целия ден.

Щом Жорж не ходеше в клуба, къде прекарваше вечерите си? Къде разходваше толкова пари?

Очевидно тук беше замесена някаква жена.

Откак тая мисъл му мина през ума, Сигизмунд Планус започна да се бои сериозно за касата си. Тая стара мечка от Бернския кантон, останала неженена през целия си живот, изпитваше ужасен страх от жените изобщо и от парижанките особено. Преди всичко, за да успокои съвестта си, той счете за дълг да предупреди Рислер. Отначало направи това някак неопределено:

— Господин Шорш разходва много пари, — му каза той един ден.

Това не обезпокои Рислер:

— Какво мога да направя аз, драги ми Сигизмунд?... Това си е негово право.

И добрият човек мислеше точно каквото казваше. В неговите очи Фромон млади беше пълен господар на фирмата. Хубаво ли би било, наистина, ако той, бившият художник, си позволише да прави забележки? Касиерът не посмя вече да говори за това до деня, в който от един голям магазин му представиха една сметка от шест хиляди франка за един шал.

Той отиде при Жорж в неговото писалище.

— Това ли трябва да платя, господине? — попита той.

Жорж Фромон се смути малко. Сидони бе забравила да го предупреди за тая нова покупка; сега тя се чувстваше свободна с него.

— Платете, платете, чичо Планус... — каза той с отсянка на стеснение и прибави: — Минете това на сметката на Фромон млади... това е една поръчка, с която ме бяха натоварили...

Тая вечер касиерът Сигизмунд, като палеше малката си лампа, видя минаващия през градината Рислер и почука на прозореца, за да го повика.

— Жена е, — му каза той съвсем тихо. — ... Сега имам доказателство за това...

Изговаряйки ужасната дума „жена“, гласът му трепереше от страх, загубен в големия шум на фабриката. Окръжаващият трудов шум се стори зловещ в тоя миг на нещастния касиер. Като че всичките тия движещи се машини, грамадната тръба, изхвърляща кълба от пара, шумът на работниците при техните различни работи, — всичко това гърмеше, движеше се, уморяваше се за някакво малко тайнствено същество, облечено в кадифе и окичено със скъпоценности.

Рислер му се надсмя и не искаше да му вярва. Той познаваше отдавна тая лудина на своя съотечественик да вижда във всяко нещо пагубното влияние на жената. Все пак думите на Планус идеха понякога в ума му, особено вечер, в неговите самотни минути, когато Сидони, отивайки на театър с госпожа Добсон, излизаше след цялата олелия, която причиняваше обличането ѝ, и оставяше жилището съвсем празно, щом дългата ѝ опашка преминеше прага. Свещи горяха пред огледалата; дребни тоалетни принадлежности, разпръснати, изоставени, говореха за чудновати прищевки и прекалени разходи. Рислер не виждаше нищо от всичко това, само, когато чуваше тропота на Жоржовата кола в двора, изпитваше като че впечатление на неразположение и студ, при мисълта, че в долния етаж госпожа Фромон прекарва вечерите си съвсем сама. Клетата жена! Ами ако беше вярно това, което казваше Планус? Ако Жорж имаше друго семейство в града? О, това би било ужасно!

Тогава, вместо да се залови за работа, той слизаше тихо, за да попита дали може да види госпожата и смяташе за свой дълг да поседи при нея.

Момиченцето спеше вече; но малката шапчица и сините обувчици още стояха пред огъня заедно с няколко играчки. Клер четеше или работеше, а до нея седеше мълчаливо майка ѝ, която все чистеше, изтриваше трескаво праха, духаше силно върху кутийката на часовника си и десет пъти поред поставяше с нервно движение един и същи предмет на едно и също място с упорството на започваща лудост. Добрият Рислер също не беше много весел събеседник, но това не пречеше на младата жена да го приема с голяма доброта. Тя знаеше всичко, което говореха за Сидони във фабриката; и макар, че вярваше само на половината от това, видът на тоя клет човек, чиято жена го оставяше тъй често, свиваше сърцето ѝ. Взаимното съжаление съставяше основата на тия спокойни отношения и нямаше нищо потрогателно от тия две изоставени същества, които се оплакваха взаимно и се мъчеха да се развлекат.

Седнал до тая малка, добре осветена маса всред гостната, Рислер чувстваше как топлината на семейното огнища и хармонията на окръжаващите неща постепенно проникваха в него. Той виждаше там мебелите, които познаваше от двадесет години, портрета на своя бивш господар, и неговата мила госпожа „Шорш“, наведена до него над

някой дребен шев, му се струваше още по-млада и по-мила всред всичките тия стари спомени. От време на време тя ставаше, за да види спящото в съседната стая дете, лекото дишане на което се чуваше в минути на мълчание. Без да съзнава, Рислер се чувстваше по-добре и по-топло, отколкото у дома си, защото в някои дни неговото красиво жилище, което се отваряше всекичасно за бързи влизания и излизания, му правеше впечатление на пазарище без врати и прозорци, изложено на всички ветрове. У него се спираха, а тук живееха. Една грижлива ръка настаняваше навсякъде ред и изящност. Наредените в кръг столове сякаш тихичко се разговаряха помежду си, огънят гореше с чаровен шум, а малката шапчица на госпожа Фромон таеше във всичките възли на сините си панделки кротки усмивки и детски погледи.

И докато Клер мислеше, че един такъв превъзходен мъж заслужаваше да има друга другарка в живота, Рислер, като гледаше обърнатото към него спокойно и хубаво лице, тия снизходителни и умни очи, се питаше за коя ли безобразница Жорж Фромон изоставяше една тъй прелестна жена.

VI ИНВЕНТАРИЗАЦИЯТА

Къщата в Монруж, дето живееше старият Планус, се допираше до къщата, в която Шебови бяха живяли известно време. Същите два етажа с три прозореца, същата малка градинка с лозница, същите кръжила от зелен чемшир. Старият касиер живееше там със сестра си. Той сядаше в първия омнибус, който тръгваше от спирката сутрин, връщаше се в часа за вечеря, а в неделя стоеше у дома си и се занимаваше със своите цветя и кокошки. Старата мома водеше домакинството, готвеше и миеше всичко за къщата. Никога не е имало по-щастлива двойка.

И двамата неженени, те бяха обединени от еднаква омраза към брака. Сестрата се ужасяваше от всички мъже, братът не вярваше на никоя жена; но помежду си се обожаваха един друг, като всеки смяташе другия за изключение в общата извратеност на своя пол.

Като говореше за брат си, сестрата винаги казваше: „Господин Планус, моят брат!“, а той със същата любезна тържественост заявяваше „Госпожица Планус, моята сестра“ във всичките си изречения. За тия две свенливи и простодушни същества, Париж, който те съвсем не познаваха, макар да го прекосяваха всеки ден, беше вертеп за чудовища от двата рода, заети да си причиняват колкото е възможно най-голямо зло, и когато някоя семейна драма или улична клюка достигнеше до тях, всеки, преследван от своята мисъл, хвърляше вината върху различен виновник.

— Мъжът е виновен, казваше „госпожица Планус, моята сестра“.

— Жената е виновна, — отговаряше „господин Планус, моят брат“.

— О, мъжете!...

— О, жените!...

И това беше вечния предмет на техните спорове през редките часове на безделие, с които старият Сигизмунд разполагаше в своя тъй пълен и редовен ден, разпределен като касовите му книги. От някое време особено братът и сестрата спореха необикновено оживено.

Занимаваше ги много онова, което ставаше във фабриката. Сестрата съжеляваше младата госпожа Фромон и намираше поведението на мъжа ѝ съвсем недостойно; колкото до Сигизмунд, той не намираше достатъчно горчиви думи против непознатата проклетница, която изпращаше да се плащат от касата шалове по за шест хиляди франка. За него работата се отнасяше до славата и честта на това старо предприятие, в което той служеше от младини.

— Какво ще стане с нас? — питаше той постоянно. — О, жените!...

Веднъж госпожица Планус плетеше при огъня в очакване на брат си. Вече половин час, откак беше наредена обедната маса, и старата мома започваше да се безпокои за тъй невероятното закъснение, когато Сигизмунд влезе със съкрушено лице, без да изрече нито дума, нещо, противно на всичките му навици.

Той почака вратата да се затвори добре, после, като видя въпросителното и смутено изражение на лицето на сестра си, каза с нисък глас:

— Имам новина. Знам коя е жената, която ни разорява.

И като изгледа наоколо безмълвната покъщнина на малката им трапезария, той изрече още по-ниско едно особено, тъй неочаквано име, че госпожица Планус го повтори на себе си два пъти.

— Възможно ли е?

— Положително.

И въпреки скръбта си, той имаше почти тържествен вид. Старата мома не можеше да вярва това... Една тъй благовъзпитана, тъй вежлива личност, която я бе приела толкова сърдечно!... Можеше ли да се допусне това?

Сигизмунд Планус каза:

— Имам доказателства...

Тогава той разказа, че една вечер, в единадесет часа, чичо Ашил срещнал Жорж и Сидони, тъкмо когато влизали в един малък хубав хотел в Монмартърския квартал. А тоя човек не лъжел. Познавали го отдавна. Впрочем и други ги бяха виждали. Във фабриката вече се говорело само за това. Само Рислер не подозирал нищо.

— Но ти си длъжен да го предупредиш, — заяви госпожица Планус.

Касиерът доби важен вид:

— Това е много тънка работа... Преди всичко кой знае дали ще ми повярва? Има толкова слепи слепци. И после, ако застана между двамата съдружници, аз може да загубя мястото си... О, жените!... Жените!... Като си помисля, че Рислер би могъл да бъде щастлив! Когато го повиках от родината с брат му, той нямаше нито пет пари, а днес е начело на едно от първите търговски предприятия в Париж... И да беше си стоял мирно!... Но, не!... Потрябвало на господина да се ожени... И, при това, се ожени за парижанка, за една от ония раздърпани пачаври, които разоряват честните търговски предприятия, когато имаше под ръка една чудесна мома, почти на неговата възраст, съотечественичка, свикнала с работата и със здраво телосложение, няма съмнение!...

„Госпожица Планус, моята сестра“, за телосложението на която той загатваше, имаше превъзходен случай да извика: „О, мъжете!“, но тя замълча. Това беше много тънък въпрос, и може би, наистина, ако Рислер би поискал на времето, той би бил единственият...

Старият Сигизмунд продължи:

— Ето докъде стигнахме... Ето, вече три месеца откак първата фабрика за тапети в Париж е прикрепена за полата на тая никаквица. Трябва да видиш как текат парите. Цял ден аз отварям решетката пред исканията на господин Жорж. Той се обръща все към мене, защото за неговия banker това би било много забележимо, докато в касата парите идват, връщат се, влизат и излизат... Но ще дочакаме и ревизията!... Хубави ще бъдат сметките им в края на годината... Но най-лошото е, че старият Рислер не иска нищо да чуе. Предупредих го няколко пъти: „Внимавай, господин Жорж прави лудории за тая жена...“ Той излиза, като вдига рамене, или ми отговаря, че това не му влизало в работата и че Фромон млади бил господарят. Наистина, би могло да се помисли...

Касиерът не довърши изречението си, но мълчанието му беше пълно със скрити мисли.

Старата мома изпадна в униние; но като повечето жени в такива случаи, вместо да потърси цяр против злото, тя заблужда в множество съжаления, предположения и закъснели вайкания... Какво нещастие, че тя не знаела това по-рано, когато Шебови им били още съседи! Госпожа Шиб била тъй почтена личност. Би могло да се споразумее с нея, да наблюдава Сидони, да й говори сериозно.

— Наистина това е добре намислено, — прекъсна я Сигизмунд. — ... Ще трябва да отидем на улица Майл да предупредим родителите. Отначало мислех да пиша на младия Франц... Той винаги е имал голямо влияние над брат си и само той в целия свят би могъл да му каже някои неща... Но Франц е тъй далеч... И после, би било ужасно да се стигне до там... Все пак мъчно ми е за злочестия Рислер... Не, най-доброто е пак да се предупреди госпожа Шеб... Ще се погрижиш ли за това, сестро мила?

Работата беше опасна. Госпожица Планус не се съгласи изведнъж, но тя никога не умееше да се противопостави на волята на брат си, и желанието да бъде полезна на техния стар приятел Рислер я накара да се реши окончателно.

Благодарение на добродушието на зет си, господин Шеб бе успял да осъществи новата си прищявка. От три месеца той живееше в своя прословут магазин на улица Майл и целият квартал се чудеше на тоя дюкян без стоки, чиито капаци се отваряха сутрин и се затваряха вечер, като магазините на търговците на едро. Бяха направили полици навсякъде наоколо, нов тезгях, каса с таен ключ и големи возни. Накъсо, господин Шеб притежаваше всички условия за някаква търговия, без да знае още точно коя да избере.

Той мислеше за това цял ден, като се разхождаше надлъж и нашир из дюкяна, задръстен от много големите мебели на спалнята им, които не можеха да влязат в задната стая; той мислеше за това и на прага на своята врата, когато, изправен, с перодръжка на ухото, потъваше с наслада в шумната суетня на парижката търговия. Търговските посредници, които минаваха с връзка от образци под мишница, големите превозни коли, омнибусите, носачите, ръчните колца, разтоварването на стоки в съседните врати, вързопите от платове, от ширити и панделки, които се докосваха до калта на ручея, преди да влязат в подземията, в тия черни дупки, натъпкани с богатства, дето се заражда благосъстоянието на търговските къщи, — всичко това възхищаваше господин Шеб.

Той се забавляваше да отгатва съдържанието на балите, беше пръв на местопроизшествието, когато товар падаше върху краката на някой минувач, или когато нетърпеливите и буйни коне на товарната кола правеха от тая дълга кола, застанала пряко на улицата, препятствие за всяко движение. Освен това, той имаше хилядите

развлечения на дребния търговец без купувачи: проливния дъжд, уличните злополуки, кражбите, пазарите...

В края на деня господин Шеб, замаян, оглушен, уморен от работата на другите, се изтягаше в креслото си и казваше на жена си, като бършеше потта от челото си:

— Ето това е живот за мене!... Деен живот...

Госпожа Шеб се усмихваше кротко, без да отговори. Свикнала с всичките прищевки на мъжа си, тя се настани, колкото може, добре, в задната стая, с изглед към тъмен двор, и се утешаваше с мисълта за предишното благополучие на родителите си, за богатството на дъщеря си, и винаги чисто облечена, тя бе съумяла вече да спечели почитта на доставчиците и на съседите. И не искаше нищо повече, освен да не я смесват с жените на работниците, често не тъй бедни като нея, да запази, въпреки всичко, известно буржоазно положение. Това беше нейната постоянна грижа; затова задната стая, в която се бе настанила и дето ставаше тъмно още в три часа, блестеше от ред и чистота. През деня леглото се сгъваше като канапе, един вехт шал служеше за покривка на масата, камината служеше за килер, покрит със завеса, а на печката, голяма колкото мангал, ястията се варяха тихо. Спокойствие, — ето мечтата на тая бедна жена, вълнувана от всевъзможните шикалкавения на своя неудобен другар.

Още в първите дни господин Шеб поръча да напишат с грамадни букви върху прясната боя на лицевата страна:

ПОСРЕДНИЧЕСТВО — ИЗНОС

Никакво изрично указание. Съседите му продаваха тюл, сукна, платна; той беше готов да продава всичко, без да определи какво точно. Колко разсъждения струваше това на госпожа Шеб през вечерните бдения!

— Не отбирам от платна, но колкото до сукната — отговарям. Само че, ако се заловя за сукна, ще ми трябва пътник, защото най-добрите видове идат от Седан и от Елбьоф. За цветните тъкани не

говорящ те ще са нужни през лятото. За тюла е невъзможно: времето е много напреднало.

Най-често той завършваше неувереността си със следните думи:
— Нощта носи съвет... хайде да си лягаме.

И той отиваше да спи за най-голямо облекчение на жена му.

След три — четири месеца такъв живот господин Шеб започна да се отегчава. Главоболието и замайванията се върнаха малко по малко. Кварталът беше шумен, нездравословен, пък и работите не напредваха. Нищо не вървеше; нито сукното, нито платната, нищо. Тъкмо в това време на нова криза „госпожица Планус, моята сестра“ направи посещението по повод на Сидони. Старата мома си казваше по пътя: „Трябва да бъда предпазлива...“ Но като всички свенливи люде, тя се освободи от товара си, щом влезе, при първите думи.

Впечатлението беше поразително. Като чу, че обвиняваха дъщеря ѝ, госпожа Шеб стана, крайно възмутена. Тя никога не би повярвала подобно нещо. Клетата Сидони била жертва на гнусна клевета.

Господин Шеб погледна на работата много отвисоко, с изречения и клатене на главата, отнасяйки, както обикновено, всичко към личността си. Как можеше да се допусне, че неговото собствено дете, госпожица Шеб, дъщеря на почтен търговец, познат от тридесет години в града, да е способна на... Хайде де!

Госпожица Планус настоя на своето. Не ѝ се искаше да мине за бъбрица, за разпространителка на лоши новини. Имаше несъмнени доказателства. Това не беше тайна за никого.

— И дори така да е! — извика господин Шеб, разярен от тая настойчивост. — ... Нима ние трябва да се грижим за това? Нашата дъщеря е омъжена. Тя живее далече от родителите си... На мъжа ѝ, много по-стар от нея, се пада да я съветва и да я ръководи... Помислил ли е той поне малко за това?

Тук тоя човечец започна да одумва зет си, тоя швейцарец с тежка кръв, който прекарваше живота си в писалището си в издирвания на механични изобретения, отказваше да придружава младата си жена в обществото и от всичко предпочиташе своите привички на стар ерген: лулата и пивницата.

Трябваше да се види с какво аристократично презрение господин Шеб изрече думата „пивница!...“ А всъщност, почти всяка вечер

отиваше там да се вижда с Рислер и го обсипваше с укори, ако той пропуснеше веднъж срещата.

На дъното на всичкото това бърбене, търговецът от улица „Майл“, — *Посредничество — износ* — имаше много определен замисъл. Той искаше да остави своя магазин, да напусне работата и, от някое време насам, мислеше да отиде при Сидони, за да я занимае с новите си кроежи. Прочее, сега не бе време да прави неприятни разпри, да напомня за родителска власт и семейна чест. Колкото до госпожа Шеб, сега по-малко убедена в непогрешимостта на дъщеря си, отколкото преди малко, тя потъна в дълбоко мълчание. Клетата жена би искала ад бъде глуха, сляпа, никога да не се е познавала с госпожица Планус.

Като всички, които са били много нещастни, тя обичаше да се вцепени в нещо подобно на спокойствие и смяташе за най-добро да не знае нищо. Животът и без това е тъй тъжен, Боже мой! При това Сидони винаги е била добра мома: защо да не бъде и добра жена?

Денят превалаше. Господин Шеб стана важно, за да затвори капациите на дюкяна и да запали лампата, която освети голите стени, блясъка на празните каси, цялата тая чудна обстановка, доста прилична на оная, която настава на другия ден след обявяването на несъстоятелността. Мълчалив, с презрително свити устни, решени да мълчат, той като че казваше на старата мома: „Денят се свърши... време е да се завърнете у дома си...“ А в това време се чуваше хлипането на госпожа Шеб в задната стая, дето тя шеташе около вечерята. Госпожица Планус завърши посещението си.

— Е, какво? — попита старият Сигизмунд, който я чакаше с нетърпение.

— Те не искаха да ми вярват и вежливо ми дадоха пътя.

В очите ѝ се показаха сълзи от обидата. Старецът почервения цял и, като обхвана ръката ѝ с голямо уважение, каза ѝ важно:

— Госпожице Планус, сестро моя, моля те да ми простиш, задето те накарах да направиш тоя постъпка; но се отнасяше до честта на къщата Фромон.

От тоя миг Сигизмунд ставаше все по-тъжен. Неговата каса не му се виждаше вече нито сигурна, нито здрава. Дори когато Фромон млади не му искаше пари, той се боеше и изразяваше всичките си

страхове с две думи, към които се възвръщаше постоянно, когато разговаряше със сестра си:

— *Нямам доферие!*... — казваше той със своя груб швейцарски говор.

Вечно зает с касата си, той сънуваше понякога нощем, че, разединена отвсякъде, тя оставаше отворена въпреки всички завъртания на ключовете, или че силен вятър разпръскваше разписките, банкнотите, чековете и ценните книжа, а той тичаше след тях из цялата фабрика и изнемогваше в желанието си да ги събере.

Денем, зад решетката си, в тишината на писалището, му се струваше, че една малка бяла мишка се бе вмъкнала в дъното на касата и се бе заела всичко да изгризе и унищожи и че тя все повече надебеляваше и се разхубавяваше, колкото повече злополуката се увеличаваше.

Ето защо денем, когато Сидони се показваше на външната стълба в своята красива премяна на развалена жена, старият Сигизмунд се разтреперваше от яд. Струваше му се, че разрухата на къщата минаваше, разрухата във великолепно облекло, с нейното малко купе до вратата и със спокойното лице на щастлива кокетка.

Госпожа Рислер не подозираше, че там, зад прозореца на приземния етаж, седи всекиминутен неин враг, който следи и най-малките ѝ действия, най-малките подробности на живота ѝ: влизанията и излизанията на учителката по пеене, дохождането сутрин на бележитата шивачка, донасяните от магазините кутии, обшитите със златни ширити шапки на служащите при магазина „Лувр“, тежката кола на който се спираше на вратата с шум на звънци, като бърза кола, теглена от силни коне, които влачеха стремглаво търговското предприятие Фромон към несъстоятелност.

Сигизмунд броеше вързопите, теглеше ги на око на минаване и любопитно проникваше, през отворените прозорци, в жилището на Рислерови. Нито килимите, които изтърсваха с голям шум, нито цветарниците, изкарани на слънце, пълни със скъпи и редки болезнени цветя, във от годишното време, нито ослепителните завеси, — нищо не му избягваше.

Новите доставки на домакинството се набиваха в очите му, свързани с някакво голямо искане на пари. Но по-добре от всичко той изучаваше лицето на Рислер. Според него, тая жена променяше

неговия приятел, най-добрия и най-честния между хората, в безсрамен нехранимайко. Той не се съмняваше ни най-малко в това. Рислер знаеше своето безчестие и го приемаше. Плащаха му, за да мълчи.

Безспорно, в това предположение имаше нещо чудовищно. Но свойствено на чистите души, които виждат злото, без някога да са го вършили, е да отиват много далеч отвъд границата. Веднъж убеден в измяната на Сидони и Жорж, безчестието на Рислер се струваше на касиера по-лесно допустимо. И как можеше да се обясни другояче неговото безгрижие пред разходите на съдружника му?

В своята дребнава и остаряла четност, почитеният Сигизмунд не можеше да разбере изтънчеността на Рислеровото сърце. Същевременно неговите методични книжководни навици и неговата търговска предвидливост отстояха на стотина километри от тоя разсеян и замаян човек, полуартист и полуизобретател. Той съдеше за всичко по себе си и не можеше да разбере какво представлява човекът, обладан от треската на изобретението, съсредоточен в една определена мисъл. Такива хора са същи лунатици. Те гледат без да виждат, с поглед, устремен в тях самите тях. Но според Сигизмунд, Рислер виждаше всичко.

Тая мисъл правеше стария касиер много нещастен. Той започна да разглежда своя приятел всеки път, когато последният влизаше при него; после, обезсърчен от невъзмутимото му равнодушие, което той смяташе за преднамерено, поставено на лицето му като маска, накрая се отвръщаше, търсеше нещо в книгата си, за да избегне тия лъжливи погледи и говореше вече на Рислер с очи, втренчени в алеите на градината или в кръстосаните пръчки на решетката. Думите му бяха също така неопределени, изопачени, като погледите му. Не се разбираше вече ясно към кого се обръщаше. Нямаше я вече приятелската усмивка, прекратиха се превръщаните заедно спомени при проверката на касовата книга на фабриката.

„Ето годината, в която постъпи... първото увеличение... Спомняш ли си? В тоя ден ходихме да вечеряме у Дуи... После, вечерта, бяхме в кафенето на Слепите... нали? Какъв гуляй!“

Малко по малко Рислер забеляза чудната студенина между Сигизмунд и него. Той каза това на жена си. От няколко време тя чувстваше омразата, която се носеше около нея. Понякога, прекосявайки двора, тя изпитваше някакво стеснение от

недоброжелателните погледи, които я караха да се обръща нервно към прозорчето на стария касиер. Свадата между двамата приятели я уплаши и много скоро тя се помъчи да предпази мъжа си от лошите думи на Планус:

— Нима не виждате, че той ви завижда, завижда на положението ви?... Бивш равен нему, станал негов началник, това го задушаваше... Но, струва ли си да се занимаваме с всичките тия недоброжелателства... Вижете!... И мене те обграждат отвсякъде тук.

Добрят Рислер опули големите си очи:

— Тебе?

— Ами да, това е ясно... всички тия хора ме мразят. Яд ги е, че малката Шеб е станала жена на Рислер стари... Бог знае какви безчестия разправят за моя сметка... И вашият касиер бърбри не по-зле от другите, уверявам ви... Какъв зъл човек!

Тя няколко думи упражниха своето влияние. Възмутен и много горд, за да се оплаче, Рислер отвърна на студенината със студенина. Тия честни люде, пълни с недоверие един към друг, не можеха да се срещнат без едно мъчително чувство, така че след известно време Рислер стари завърши с това, че никога вече не влизаше в стаята на касиера. Впрочем това му беше лесно, тъй като Фромон млади беше натоварен с всичките парични въпроси. На всяко тридесето число му изпращаха месечната заплата. Това беше още по-удобно за Жорж и Сидони и им даваше възможност да вършат много низости.

Тя се грижеше тогава да допълни програмата на своя разкошен живот. Липсваше ѝ лятна къща. Всъщност тя мразеше дърветата, полята, пътищата, които ви засипват с прах: „Най-тъжното нещо в света“, казваше тя. Но Клер прекарваше лятото в Савиньи. Още при първите хубави дни, в долния етаж стягаха куфарите, снемаша завесите и, една голяма превозна кола, където момиченцето клатушкаше синята си лодка, се отправяше към дядовия замък. После, една сутрин, майката, бабата, детето и дойката, цял безразборен куп от бели платове, от тънки була, заминаваше с бързия тръс на два коня към слънчевите морави и меката сянка на горичките.

През това време Париж беше грозен, запустяваше, и при все че Сидони го обичаше и лятно време, когато се нагриваше като ковачница, все ѝ ставаше неприятно при мисълта, че всичко изящно и богато в Париж се разхожда край морския бряг, под светли чадърчета,

прави от пътешествието предлог за хиляди нови измислици, за твърде дръзки оригинални моди, позволяващи да покажат, че имат красив крак и свои собствени къдриви и дълги кестеняви коси.

Морските бани? За това не можеше да се мисли: Рислер не можеше да отсъства. Да купят лятна къща? Нямаха още средства. Наистина, тя имаше любовник, който с радост би задоволил тая нова прищявка; но една лятна къща не може да се скрие като гривна или шал. Трябваше да накара мъжа си да се съгласи. То не беше лесно, но с Рислер можеше да се направи опит.

За да се подготви почвата, тя му говореше непрекъснато за едно малко кътче, не много скъпо и съвсем близо до Париж. Рислер я слушаше усмихнат. Той мислеше за високата трева, за градина с хубави плодове, вече измъчван от нуждата да притежава, която иде с богатството; но понеже беше благоразумен, той казваше:

— Ще видим... ще видим... да почакаме до края на годината.

Краят на годината, тоест инвентаризацията. — Инвентаризацията! Вълшебна дума. През цялата година карат, карат, във вихъра на търговските работи. Парите влизат, излизат, обикалят, привличат други, разходват се, а богатството на фирмата, като бляскава, неуловима и постоянно движеща се змия, се протяга, съкращава се, намалява се или се увеличава, така че е невъзможно да си съставим понятие за неговото състояние, преди да се уталожим. Само по инвентаризацията може да се узнае какво е то и дали тая година, която изглежда добра, ще бъде такава действително.

Обикновено тя се съставя в края на декември, преди Коледа или Нова година. Понеже изисква допълнителни работни часове за съставянето ѝ, стоят до късно през нощта. Цялата къща е на крак. Лампите, които горят в писалищата дълго след затварянето им, като че вземат участие в празничния вид, оживяващ последната седмица от годината, когато толкова прозорци светят при семейните вечери. Дори най-дребният чиновник на търговската къща се интересува от резултатите на инвентаризацията. Увеличенията и новогодишните възнаграждения зависят от това благословено число. Затова, докато се обсъждат грамадните приходи на богатата фабрика, на петте етажа или в малките жилища на предградието, жените на чиновниците, децата и старите родители също говорят за инвентаризацията, чийто резултат ще се почувства или чрез удвояване на спестените пари, или чрез

някоя отдавна отлагана покупка, която възнаграждението ще направи най-после възможна.

В това време, в търговското предприятие на Фромон млади и Рислер стари, Сигизмунд Планус е бог, а неговата малка стаичка с решетка — светилище, в което бдят всички търговски служаци. В тишината на заспалата фабрика тежките страници на големите книги шумят при обръщането им, високо изричаните имена предизвикват справки в другите отдели. Перата скърцат. Старият касиер, заобиколен от своите помощници, изглежда зает и страшен. От време на време Фромон млади се явява с цигара в уста, с ръкавици, готов да излезе с колата. Той ходи бавно, на пръсти и се навежда към решетката:

— Е, какво?... Върви ли?...

Сигизмунд изръмжава и младият господар на фирмата си отива, без да посмее да пита повече. По лицето на касиера той отгатва, че новините ще бъдат лоши. Наистина, от времето на революцията, никога в предприятието Фромон не беше виждана тъй жалка инвентаризация. Разходът и приходът се покриваха. Общите разходи бяха погълнали всичко и, освен това, Фромон млади дължеше на касата значителни суми. Трябваше да видите загриженото изражение на стария Планус, когато, на 31-ви декември се изкачи по стълбата, за да даде отчет на Жорж за сметките си.

Последният прие работата много весело. С времето всичко щяло да тръгне по-добре. И за да възвърне доброто настроение на касиера, той му даде извънредно възнаграждение от хиляда франка, вместо петстотин, колкото даваше чичо му. Всички почувстваха това великодушно настроение и във всеобщото задоволство, плачевният резултат на сметките в края на годината бе скоро забравен. Колкото до Рислер, Жорж се зае сам да му обясни положението на работите.

Когато влезе в малкия кабинет на съдружника си, осветен отгоре, като работилница, така, че светлината падаше право върху плановете на изобретателя, Фромон млади почувства за миг колебание, срам и угризение на съвестта от това, което щеше да направи. Другият се обърна весело при скърцането на вратата.

— Шорш, друже мой, Шорш... Аз открих нашата *печатна машина*... Остава да се измислят още няколко дреболии... Но все едно! Сега съм уверен в успеха си... Ще видите... ще видите... Ах,

Прошасонови напразно ще се борят с нас!... С печатната машина Рислер ние ще надвием всяко съперничество...

— Браво, другарю, — отговори Фромон млади. — Това е за бъдещето, но не мислите ли за настоящето? Ами инвентаризацията?...

— Ах, да, наистина! За нея и не помислях вече... Тя не е блестяща, нали?

Той казваше това, малко развълнуван и смутен пред лицето на Жорж.

Последният отговори:

— О, напротив, тя е много блестяща! Можем да бъдем доволни, особено за първата година... Всеки от нас има по четиринадесет хиляди франка доход, а понеже помислих, че ще имате нужда от пари за подаръци на жена ви...

И без да смее да погледне в лицето честния човек, когото тъкмо лъжеше, Фромон млади сложи на масата една връзка с чекове и банкноти.

Рислер стари се развълнува за миг. Толкова пари наведнъж, за него, само за него! Той помисли веднага за великодушието на Фромонови, които го бяха възнаградили, после за своята малка Сидони и за нейното тъй често изразявано пожелание, което сега той можеше да задоволи. Със сълзи на очи и добродушна усмивка на устните, той протегна двете ръце към съдружника си:

— Аз съм доволен... доволен...

Това беше неговата любима дума във всички важни случаи в живота. После, сочейки връзката с банкноти, разстлани пред него като леки листа, прилични на бегливи хартийки, винаги готови да хвъркнат, той каза тържествено на Жорж:

— Знаете ли какво е това? Това е лятната къща на Сидони.

Наистина!

VII ПИСМО

До г-н Франц Рислер, инженер
Във френското дружество
Исмаилия (Египет)

Франце, мое момче, пише ти старият Сигизмунд. Ако умеех да излагам добре мислите си на хартия, бих ти разказал много работи. Но този проклет френски език е много мъчен и, вън от числата, Сигизмунд Планус не струва нищо. Затова ще ти кажа веднага в що се състои работата.

В къщата на брат ти работите не вървят добре. Жена му му изневерява със съдружника му. Тя е направила мъжа си смешен и, ако това продължава, ще му създаде име на нехранимайко... Слушай, малки ми Франце, трябва да си дойдеш веднага. Само ти можеш да говориш на Рислер и да му отвориш очите относно тая Сидони. На нас той няма да повярва. По-скоро вземи отпуск и ела.

Зная, че ти там печелиш хляба си и създаваш бъдещето си; но един честен човек трябва да поддържа преди всичко името, което родителите са му дали. И така, повтарям ти, че ако не дойдеш веднага, ще дойде време, когато името Рислер ще се покрие с такъв позор, че не ще смееш вече да го носиш.

Сигизмунд Планус
Касиер

ТРЕТА КНИГА

I СЪДИЯТА

Хората, които живеят винаги затворени, приковани към своето кътче до прозореца поради работа или недъгавост, както си създават кръгзор от стените, от покривите и от съседните прозорци, така се интересуват и от минувачите.

Неподвижни на мястото си, те като че се въплъщават в уличния живот и всичките тия загрижени хора, които те виждат понякога всеки ден в едни и същи часове, не подозират, че служат за регулатори на други съществувания, че ги следят приятелски погледи, които биха съжалявали, ако им се случи да минат по друг път.

Майката и дъщерята Делобел, затворени през целия ден, правеха много такива безмълвни наблюдения. Понеже прозореца беше тесен, майката, чиито очи бяха почнали да отслабват от работата, сядаше до светлината, срещу вдигнатата тънка завеса, а креслото на дъщеря ѝ беше редом с нея, но малко по-далеч от светлината. Тя ѝ съобщаваше за дневните минувачи. Това беше развлечение и предмет за разговор за тях; и дългите работни часове се виждаха по-къси, раздалечени от правилните появи на също така заети люде. Между тях имаше две малки сестрички, един господин в сиво палто, едно дете, което водеха на училище и връщаха назад и един стар чиновник с дървен крак, чиито стъпки звучаха зловещо по плочника.

Него те вече почти не виждаха: той минаваше, когато беше тъмно, но го чуваха и всеки път тоя шум достигаше до клетото куцо момиче като рязък отглас на най-тъжните ѝ мисли. Всички тия улични приятели, без да знаят, занимаваха двете жени. Ако валеше дъжд, те казваха:

— Ще се измокрят... Детето ще успее ли да се върне преди дъжда?

А при промените на годишните времена, съдейки по това дали мартенско слънце грее по мокрите плочници или декемврийски сняг ги покрива със своите бели купчинки, появата на нови дрехи у някого от

тия улични приятели караше двете затворнички да мислят: „Лятото дойде“ или „Ето и зимата“.

Тоя ден беше в края на май, една от ония сияйни и меки вечери, когато къщният живот се излива навън през отворените прозорци. Дезире и майка ѝ движеха бързо иглите и пръстите си, използвайки последните лъчи на залез — слънце, преди да запалят лампата. Чуваха се виковете на децата, които играеха по дворовете, глъхнали пиана и гласът на някой дребен уличен продавач, влачещ полупразната си количка. Въздухът миришеше на пролет, слабо ухание на зюмбюл и люляк. Мама Делобел, току-що сложила работата си и преди да затвори прозореца, облакътена на оградата му, се вслушваше във всичките шумове на големия работлив град, щастлив, че може да обикаля по улиците след свършека на деня. От време на време, без да се обръща, тя казваше на дъщеря си:

— Я виж, господин Сигизмунд! Колко рано излиза тая вечер от фабриката!... Това е може би, защото дните станаха по-дълги, но, струва ми се, че няма още седем часа... Ами с кого ли е старият касиер?... Колко чудно!... Като че е... Ами да... Като че е господин Франц... Но това не е възможно... Господин Франц е тъй далече от тук в тоя час; и после, той нямаше брада... Все пак приликата е голяма... Погледни, дъще.

Но дъщерята не става от креслото си; не помръдва дори. С блуждаещи очи, с вдигната нагоре игла, скована в това красиво нейно движение, тя е литнала в оня лазурен край, в оная чудна страна, където ходят свободно, без грижа за някаква недъгавост. Това име „Франц“, изречено несъзнателно от майка ѝ поради случайна прилика, представлява за нея цяло минало от самоизмами и пламенни надежди, мимолетни като червенината, която се явяваше по бузите ѝ, когато вечер, завръщайки се, той идваше да си поговори за малко с нея. Колко е далече всичко това вече! И като си помисли, че той живееше в съседната малка стаичка, че се чуваха стъпките му по стълбата и когато влачеше масата до прозореца, за да рисува! Колко скръбно и колко приятно ѝ беше, когато го чуваше да говори за Сидони, седнал на ниското столче до краката ѝ, докато тя нагласяше своите мухи и птици!

Докато работеше, тя го насърчаваше и утешаваше, защото Сидони бе причинила доста дребни огорчения на клетия Франц, преди

да му направи най-голямото. Звукът на гласа му, когато говореше за другата, блясъкът на очите му, когато мислеше за нея, я очароваха, въпреки всичко, толкова много, че като заминаваше отчаян, той оставяше след себе си много по-голяма любов от оная, която отнасяше, любов, която винаги еднаквата стая и седящият, неподвижен живот ще запазят непокътната с всичкото ѝ горчиво ухание, докато неговата ще се разпръсне под откритото небе на големите пътища, ще се изпари постепенно.

... Ето че се стъмнява съвсем. Дълбока тъга обхваща клетото момиче заедно с тъмнината на тая приятна вечер. Сиянието на щастливото минало гасне в очите ѝ като светлата ивица в тесния отвор на прозореца, на който майка ѝ стои облакътена.

Изведнъж вратата се отваря... Някой стои на прага, но не се различава добре... Кой може да бъде? Госпожа и госпожица Делобел никога не приемат гости. Майката се обръща и помисля отначало, че са дошли от магазина за седмичната работа.

— Мъжът ми току-що отиде у вас, господине... Тук вече няма нищо. Господин Делобел занесе всичко.

Мъжът пристъпва напред без да отговори и колкото повече приближава до прозореца, силуетът му се изяснява. Той е висок, силен момък, с бронзов цвят на лицето, с гъста и руса брада, с гръмлив глас и малко грубо произношение.

— Как, госпожо Делобел, нима не ме познавате?

— О, да, господин Франц, познах ви веднага, — каза Дезире съвсем спокойно, със студен и уверен глас.

— Велики Боже! Това е господин Франц!

И госпожа Делобел тича бързо за лампа, запалва я и затваря прозореца.

— Как! Та това сте вие, приятелю мой, Франц... *С какъв спокоен глас казва Дезире това... Познах ви добре... Ах, колко е студена!... Винаги ще си остане такава.*

Наистина, тя е студена. Тя е много бледа, в ръката на Франц нейната е съвсем бяла и студена.

Той я намира разхубавяла, още по-изтънчена.

Тя го намира великолепен, както винаги, с изражение на умора и тъга в глъбините на очите, което му придава повече мъжки вид, отколкото при заминаването му.

Умората му произлиза от прибързаното му пътуване, предприето след получаването на ужасното писмо на Сигизмунд. Ужасен от думата „безчестие“, той бе тръгнал веднага, без да дочака отпуск, излагайки на опасност състоянието си и мястото си и преминавайки от параходи в железници, бе се спрял едва в Париж. Има от какво да е уморен човек, особено когато е бързал през всичкото време да пристигне и когато нетърпеливата мисъл се е блъскала през цялото време, изминавайки десет пъти разстоянието в постоянни съмнения, ужаси и безпокойства.

Тъгата му се е зародила отдавна. Тя започва от деня, когато оная, която той обичаше, отказа да се омъжи за него, за да стане, след шест месеца, жена на брат му: два ужасни удара един след друг, и вторият — още по-тежък от първия. Наистина, преди да склучи този брак, Рислер стари му написа писмо, за да му поиска позволение да бъде щастлив, и това с такива трогателни и нежни изрази, че силата на нанесения удар бе с това малко смекчен; но в края на краищата, животът в чужбина, трудът и дългите пътувания бяха разсеяли скръбта му. От нея бе останал само голям склад от тъга, освен ако в тая омраза и тоя гняв, що изпитваше сега против жената, която позореше брат му, не бе останало още нещо от предишната му любов.

Но не! Франц Рислер мисли само как да отмъсти за честта на Рислерови. Той се явява не като влюбен, а като съдия; и Сидони ще трябва да се държи здраво.

Преди всичко, като слезе от вагона, съдията се отправи право към фабриката, разчитайки на изненадата, на неочакваността на пристигането си, за да отгатне с пръв поглед случилото се. За нещастие, той не намери никого. Капаците на прозорците на къщата в дъното на градината бяха затворени от две седмици.

Дядо Ашил му събщи, че госпожите живеели в своите летни къщи и че двамата съдружници отивали вечер при тях.

Фромон млади напуснал магазините много рано, а Рислер стари току-що излязъл.

Франц реши да поговори със стария Сигизмунд, но беше събота, ден за плащане, и той трябваше да чака, докато се извърви дългата редица от работници, която започваше от стаичката на вратаря Ашил и се свършваше до решетката на касиера. Макар нетърпелив и много тъжен, тоя добър момък, прекарал от детство живота на парижките

работници, изпитваше удоволствие, че се намира всред това оживление и тия тъй особени нрави. По всичките тия честни или порочни лица се четеше задоволството, че седмицата е свършила. Чувстваше се, че неделята започваше за тях в събота вечерта, в седем часа, пред малката лампа на касиера.

Трябва да е живял човек между търговци, за да разбере всичкия чар и тържественост на тая едnodневна почивка. Много от тия бедни люде, приковани към нездравословна работа, очакват благословената неделя като подухване на чист въздух, необходим за здравето и живота им. Затова какво разведряване, каква нужда от шумна веселост! Като че гнетът на седмичната работа изчезва заедно с парите на машините, които, свирейки и димейки, се издигат над ручеите.

Всички работници се отдалечаваха от решетката, броейки парите, блестящи в черните им ръце. Имаше разочарования, шепоти, възражения, пропуснати часове, предварително взети пари и, през звъntenето на тежките монети, се чуваше спокойният и немилостив глас на Сигизмунд, защитаващ до жестокост интересите на господарите си.

Франц познаваше всичките драми на плащането, престорените и истински гласове. Той знаеше, че един иска пари за семейството си, да платят на хлебаря, на аптекаря или училищната такса. Друг ги иска за кръчмата или за още по-лошо. Той знаеше какво чакаха тия тъжни, съкрушени сенки, които минаваха насам — натам пред вратата на фабриката и хвърляха продължителни погледи в дъното на дворовете; той знаеше, че те чакаха, дебнеха бащата или мъжа, за да го отведат бързо-бързо у дома с мъмрещи и убеждаващи гласове.

О, босоноги дечица, най-малките завити във вехти шалове, мръсни жени, чиито облени в сълзи лица са също тъй бели, както сложените на главите им шапчици!...

О, скрит порок, скитащ в засада около плащането, вертепи, светещи в дъното на тъмни улици, мътни прозорци на кръчмите, дето хиляди спиртни отрови излагат своите подправени багри!

Франц познаваше всичките тия ужаси, но никога те не бяха му се виждали тъй печални и тъй трогателни, както тая вечер. Плащането свърши, Сигизмунд излезе от кантората си. Двамата приятели се познаха, прегърнаха се и в тишината на фабриката, спряла за двадесет и четири часа и онемяла във всичките си празни здания, касиерът

обясни на Франц положението на нещата. Той му разказа за поведението на Сидони, за безумните разходи и за загубената завинаги чест на семейното огнище. Рислерови току-що купили една лятна къща в Аниер, бивша собственост на една актриса, и се устроили там великолепно. Те имали коне, коли, разкош и живот на най-богата нога! Но сдържаността на Фромон млади безпокояла най-вече честния Сигизмунд. От някое време насам той почти не вземал вече пари от касата, а при това Сидони пилеела повече от всякога.

— Нямам *доферие!*... — казваше нещастният касиер, клатейки глава, — ... нямам *доферие*...

После, понижавайки гласа си, той прибави:

— Но твоят брат, мили Франц, твоят брат?... Как да се обясни поведението му? Той ходи всред всичко това, като гледа нагоре, с ръце в джобовете и цял погълнат от своето прословуто изобретение, което, за нещастие, не ще му се удаде скоро... Знаеш ли какво ще ти кажа? Той е или нехранимайко, или глупак.

Докато разговаряха, те се разхождаха надлъж и нашир из малката градина, спираха се и пак тръгваха. На Франц му се струваше, че преживява лош сън. Бързото пътуване, рязката промяна на мястото и климата, непрекъснатият поток от думи на Сигизмунд, новата представа, която трябваше да си състави за Рислер и Сидони, оная Сидони, която той толкова бе обичал, — всичките тия неща го замайваха и като че го влудяваха.

Беше късно. Нощта настъпваше. Сигизмунд му предложи да го заведе да пренощува в Монруж; той отказа под предлог, че е уморен и, като остана сам в Маре, в тоя смътен и тъжен час, когато денят гасне, а лампите още не са запалени, той тръгна несъзнателно към своето бивше жилище на улица Брак.

На вратата беше окачена обява: *Дава се под наем на неженен.*

Тъкмо тя беше същата стая, в която той бе преживял толкова дълго време с брат си. Той позна географската карта, закрепена на стената с четири карфици, прозореца на площадката и плочката на Делобелови: *Птици и мухи за модни накити.* Вратата им бе открената; оставаше само да я бутне, за да влезе.

Несъмнено, в целия Париж нямаше по-безопасно място и по-подходящо кътче, което да приеме и успокои развълнуваната му душа, от тая трудолюбива и неизменна обстановка. При сегашното смущение

на неговия излязъл от релсите живот, тук беше нещо като пристанище със спокойни и дълбоки води, обляно със слънце мирно крайбрежие, дето жените работят, очаквайки мъжете и бащите, докато навън вятърът бушува и морето кипи. А главното бе, макар че той не го съзнаваше, върнатата привързаност и онова сладостно чувство на нежност, което прави ценна любовта, която чувстват към нас, дори когато ние самите не любим.

Тая мила, студена Дезире тъй го обичаше! Очите ѝ тъй блестяха, когато му говореше обикновени неща! Както натърканите с фосфор предмети светят еднакво, най-малката дума, изречена от нея, озаряваше красивото ѝ, развеселено лице. Каква хубава почивка беше това за него след грубостите на Сигизмунд!

И двамата разговаряха оживено, докато майката на Дезире нареждаше трапезата:

— Ще вечеряте с нас, нали, господин Франц?... Бащата отиде да занесе работата, но той ще се завърне непременно за вечеря.

Той ще се завърне непременно за вечеря!

Превъзходната жена казваше това с някаква гордост. Наистина, откак бе пропаднало директорството му, знаменитият Делобел не ядеше вече вън от къщи, дори и в ония вечери, когато отиваше да получи седмичната заплата. Нещастният директор толкова пъти беше ял на вяра в своята гостилница, че не смееше да ходи вече там. В замяна той не пропускаше нито една събота да не доведе със себе си двама — трима гладни и неочаквани гости, „стари другари“, „несретници“. Така тая вечер той се яви, придружен от двама актьори без работа, финансистът на Мецкия театър и комикът от Анжерския театър.

Комикът, обръснат, набръчкан, повяхнал от сценичния огън, изглеждаше старо момче; финансистът беше обут в сандали, без всякакъв признак на бели долни дрехи. Делобел ги възвести тържествено отце от вратата, но, като видя Франц Рислер, спря представянето.

— Франц!... Моят Франц! — извика старият лош актьор с мелодраматичен глас, треперливо размахвайки ръце във въздуха; и след една гореща прегръдка представи гостите един на друг:

— Господин Робрикар, от Мецкия театър. Господин Шандезон, от Анжерския театър. Франц Рислер, инженер.

Думата инженер в устата на Делобел добиваше необикновени размери.

Като видя приятелите на баща си, Дезире изкриви красиво лицето си. Би било тъй хубаво да прекарат семейно ден като днешния! Но великият човек малко искаше да знае това. Той започна да изпразва джобовете си. Най-напред извади една великолепна пита, „за жените“, казваше той, като забравяше, че и сам той много я обичаше. После се появи голям морски рак, после арлска наденица, захаросани кестени и най-ранни череша! Докато възхитеният финансист повдигаше яката на невидимата си риза, а комикът изпущаше едно „гнуф! гнуф!“ с движение, забравено от парижаните преди десет години, Дезире с ужас мислеше за грамадната дупка, която тая непредвидена трапеза щеше да издълбае в техния беден седмичен доход, а майка ѝ загрижено разбъркваше целия долап, за да намери необходимото число прибори.

Вечерята беше много весела. Двамата актьори излапаха яденето си, за голяма радост на Делобел, който споделяше с тях стари театрални спомени. Нищо по-печално от това. Представете си част от дръжки, угаснали лампички, куп от стари принадлежности, плесенявали и разтрошени на късчета.

Като употребяваха някакъв свойски и изтърган смях, те си припомнях за своите безчислени успехи, защото и тримата, като ги слушаше човек, се оказа, че са били извиквани на сцената, обсипвани с венци и носени тържествено от цели градове. Докато разговаряха, те ядяха, както ядат актьорите на сцената, седнали полуобърнати, с лице към зрителите, със същата изкуствена бързина на театрални гости пред картонена вечеря, по същия начин прекъсваха думите си с глътки, стараяйки се да направят впечатление със слагането на чашата и приближаването на стола си и изказваха съчувствие, учудване, радост, ужас и изненада с помощта на изкусни движения на ножа и вилицата. Госпожа Делобел ги гледаше усмихната.

Не може една жена да бъде тридесет години съпруга на актьор и да не привикне поне малко с тия странни обноски.

Но едно малко кътче на масата беше отделено от останалите гости като че с някакъв облак, който поглъщаше глупавите думи, грубите смехове и самохвалствата. Франц и Дезире разговаряха полугласно, без да чуват нищо от онова, което се говореше около тях. Случки от детството им, анекдоти за съседите, цяло смътно минало,

ценно само по общността на възкресените спомени и по еднаквата искра, пламнала в очите им, съставяха съдържанието на техния мил разговор. Изведнъж облакът се разпръсна и ужасния глас на Делобел прекъсна тоя диалог:

— Не си ли видял брат си? — попита той Франц, за да не изглежда, че твърде малко внимание обръща на него, — и жена му ли не си видял?... Ах, ще видиш каква госпожа е станала тя! Какви тоалети, мили мой, и какъв шик! Само това мога да ти кажа. Те имат истински замък в Аниер. И Шебови са там... Ах, всичко това, драги, ни отдалечава. Те са богати и презират другите... Никога не ще чуеш нито дума от тях, нито ще те посетят. Мене ми е все едно, знаеш, но за жените то е истинско оскърбление.

— О, тате, — прекъсна го живо Дезире, — знаеш много добре, че ние много обичаме Сидони, та не можем да ѝ се сърдим!

Актьорът удари ядосано с пестник по масата:

— И това е вашата грешка!... Трябва да се сърдите на хората, които мислят само как да ви оскърбят и унижат.

На сърцето му още тежеше отказът на пари за неговия театър, пък и не криеше злобата си:

— Ако знаеше, — казваше той на Франц, — как се пилеят там парите! Просто жалко!... И нищо здраве, нищо разумно... Ето, аз, който ти говоря, поисках от брат ти една малка сума, за да си създам бъдещето и да обезпеча и за него значителна печалба. Той ми отказа рязко... Как не! Жена му е прекалено ненаситна! Тя язди на кон, ходи на разходка със собствена кола и кара мъжа си също тъй, както малката си кола по Аниерското крайбрежие... Между нас казано, аз не мисля, че нашият добър Рислер е много щастлив... Тая женичка какви ли игри не му скроява.

И бившият актьор завърши високопарното си словоизлияние с подмигване към комика и финансиста и за малко време между тях се разменяха изражения на лицата, условни кривения и разни „Хе! Хе!“ или „Хъм! Хъм!“, цялата пантомима на подразбиранията.

Франц остана поразен. Ужасната действителност го заобикаляше от всички страни, помимо волята му. Сигизмунд говореше по своему, но резултатът беше един и същ. За щастие, вечерята се свърши. Тримата актьори станаха от масата и отидоха в пивницата на улица Блондел. Франц остана с двете жени.

Като го виждаше до себе си тъй любезен и мил, Дезире почувства изведнъж порив на признателност към Сидони. Тя си казваше, че, както и да е, на нейното великодушие тя дължи това подобие на щастие; и тая мисъл ѝ придаде сила, за да защити бившата си приятелка.

— Знаете ли, господин Франц, не трябва да вярвате на всичко, което баща ми ви разправи за вашата снаха. Милият татко винаги преувеличава малко. Аз зная добре, че Сидони е неспособна на всичкото зло, в което я обвиняват. Уверена съм, че сърцето ѝ си е останало същото и че тя продължава да обича своите приятели, макар да ги пренебрегва малко. Такъв е животът. Човек се разделя без да желае. Не е ли вярно, господин Франц?

О, колко красива му се виждаше тя, докато му говореше така! Никога преди той не бе забелязвал нейните тънки черти и аристократичният цвят на лицето; и когато си отиваше тая вечер, трогнат от пламенността, с която тя защитаваше Сидони, от всичките мили женски доводи, с които обясняваше мълчанието и пренебрежението на своята приятелка, Франц Рислер мислеше, с чувство на себелюбиво и простодушно удоволствие, че тая девойка го обичаше може би още и пази за него, в глъбината на сърцето си, онова топло и заслонено място, където ранените от живота се връщат като в убежище.

Приспиван цяла нощ в бившата си стая от движението при пътуването, от шума на вълните и от силния вятър, които съпровождат дългите пътувания по море, той сънува времето на младостта си, малката Шеб, Дезире Делобел, техните игри, техните работи, Техническото училище, чиито големи мрачни здания спяха много близко до него в тъмните улици на Маре. После, щом утрото настъпи, тъй като влизащата през прозорците без завеси светлина го безпокоеше и му напомняше чувството на дълга и дневните занятия, той засънува, че е дошъл часът да отиде в училището и че брат му, преди да отиде във фабриката, полуотваря вратата му, за да викне:

— Хайде, ленивецо, хайде!...

Тоя добър и любвеобилен глас, много жив и действителен за сън, го накара да отвори съвсем очите си.

Рислер стоеше прав до леглото му, дебнеше събудането му с прелестна, малко смутена усмивка и като доказателство, че той беше

наистина Рислер, в радостта си, че вижда брат си Франц, той не намираше да каже нищо по-хубаво от това:

— Аз съм доволен... Аз съм доволен...

Макар тоя ден да беше неделя, Рислер, както обикновено, бе дошъл във фабриката, желаейки да се възползва от тишината и спокойствието, за да поработи над своята *печатна машина*. Щом дойде, чичо Ашил му съобщи, че брат му е пристигнал и е слязъл на улица Брак и той изтича там радостен, учуден и малко обиден, че не са го предупредили по-рано и главно затова, че Франц не го е навестил още първата вечер след пристигането си. Той постоянно се връщаше към това съжаление в своя несвързан разговор, в който всичко, което говореше, беше недовършено и прекъсвано от хиляди въпроси и изявления на нежност и радост. Франц се извини с умората и удоволствието, което е изпитал, като се бе намерил отново в предишната си стая.

— Добре, добре, — казваше Рислер, — но сега няма да те изпусна вече... Ще дойдеш в Аниер веднага... Ще си дам отпуск днес... Разбираш, не може да се работи, когато ти си пристигнал... А малката как ще се учуди... и зарадва... Тъй често си говорехме за тебе... Какво щастие! Какво щастие!

И клетият човек сияеше от радост, стана бърлив, той, мълчаливият, възхищаваше се от своя Франц и намираше, че е пораснал. Всъщност ученикът от Техническото училища беше вече доста висок при заминаването си; само чертите на лицето му бяха станали по-определени, раменете му по-широки и голямото момче със семинаристички обноски, заминало преди две години за Исмаилия, беше доста далеч от тоя хубав, загорял момък със сериозен и кротък изглед.

Докато Рислер му се любуваше, Франц, от своя страна, наблюдаваше много внимателно брат си и, като го намираше все същия, все тъй простодушен, нежен и разсеян понякога, си казваше:

„Не, това не е възможно!... Той не е преставал да бъде честен човек!“

И, при мисълта за онова, което се бяха осмелили да предположат, той насочваше всичкия си гняв към тая лицемерна и порочна жена, която тъй дръзко и безнаказано лъжеше мъжа си, че успяваше да го представи за свой съучастник. О, колко страшно ще бъде обяснението

му с нея, колко сурово ще ѝ говори той! „Забранявам ви, госпожо, разбирате ли, забранявам ви да безчестите брат ми!...“

Той мислеше за всичко това през цялото време на пътя, като гледаше слабите още дървета по склоновете на Сен-Жерменския железен път. Седнал срещу него, Рислер бърбеше, бърбеше непрекъснато. Той говореше за фабриката, за техните работи. През изтеклата година те спечелили по четиринадесет хиляди франка всеки, но работите щели да тръгнат съвсем иначе, когато въведат в работа *печатната машина*.

— Въртяща се печатна машина, мили ми Франц, въртяща се и дванадесетоъгълна, тя ще може с едно обръщане на колелото да даде отпечатък на рисунка от дванадесет до петнадесет цвята: червен върху розов, тъмнозелен върху светлозелен, без неясноти, без попиване, без нито една черта да се слива с друга, без нито една отсянка да убива или поглъща другата... Разбираш ли това, братле? Машина, която ще бъде артистка като човек... Това е преврат в тапетното производство.

— Но, — питаше Франц малко неспокойно, — изобретил ли си вече твоята *печатна машина*, или още я обмисляш?

— Изобретих я!... Преизобретих!... Утре ще ти покажа всичките си планове. Дори изнамерих, по същия случай, една автоматична кука, която да окача хартиите от сушилните... Идната неделя ще се настаня у нас, горе, на тавана, и ще приведа в действие тайно моята машина, сам, пред очите си. Ще трябва след три месеца патентите да се получат и печатната машина да започне да работи... Ще видиш, мили Франц, така ние всички ще забогатеем... представяш си колко ще бъда доволен, че ще мога да върна на Фромонови макар част от доброто, което са направили за мене... Ах, да, наистина, милостивият Бог ме е обсипал с добрините си!

И ето че се впусна да изброява всичките си благополучия. Сидони била най-доброто създание, любима миличка жена, която му правела голяма чест. Домашната им обстановка била прекрасна. Те общуваха с хора от най-доброто общество. Малката пеела като славей, благодарение на тъй изразителната метода на госпожа Добсон... Ето още едно добро същество: госпожа Добсон... Едно нещо само мъчело клетия Рислер: неговата необяснима сръдняя със Сигизмунд. Франц ще му помогне, може би, да разгадае тая тайна.

— О, да, ще ти помогна, братко! — отговори Франц със стиснати зъби и червенина от гняв покри лицето му при мисълта, че са могли да заподозрат тая откровена и честна душа, която се показваше пред него с всичката си непосредственост и простодушие. За щастие, той, съдията, беше вече тук; и щеше да тури всичко на мястото му.

Между това те вече приближиха до къщата в Аниер. Франц я позна отдалече по чудноватата ѝ стълба във вид на куличка, цяла бляскава с новите си сини плочи. Тя му се стори направена нарочно за Сидони, истинска клетка за тая птица със своенравни, хвърлящи се в очи накити.

Къщата беше двуетажна; нейните бляскави прозорци и завеси с розова подплата се забелязваха още от железницата, блещукащи в сред зелената ливада, дето висеше грамадно кълба от английски метал.

Реката течеше съвсем близо, задръстена, като в Париж, с вериги, къпални и големи кораби и всяка нейна вълна разтърсваше множество леки лодки, привързани за пристанището, с каменовъглен прах върху техните превзети и прясно боядисани названия. Сидони можеше да вижда от своите прозорци гостилниците край реката, безмълвни през седмицата, а в неделен ден препълнени с пъстра и шумна тълпа, чиято веселост се смесваше с тежките гмурвания на веслата и изхождаше от двата бряга, за да се разрази над реката в цял поток от глъч, викове, смехове и песни, които, в празнични дни, се носят непрекъснато нагоре и надолу по Сена в продължение на десет километра.

През седмицата се виждаха как скитат разгърдени, лениви и безделници — мъже, с широки и островърхи шапки от груба слама и с вълнени блузи и жени, седнали върху окосената трева на склоновете, бездейни, със замечтан поглед на пасещи крави. Всички скитащи музиканти, свирещи на латерна, арфисти и странстващи фокусници се спираха тук, като в предградие. Крайбрежието гърмеше от тях и ограждащите го малки къщички се отваряха винаги при приближаването им; на прозорците се показваха зле пристегнати бели блузи, разчорлени коси, безделнишка лула, които следяха тия подвижни изтърканости като малък отглас на близкия Париж.

Това бе тъжно и грозно. Едва поникналата трева жълтееше под краката. Прахът беше черен и при все това, всеки четвъртък висшият лекомислен свят минаваше от тук, на отиване за казиното, при тържествения тропот на крехки колела и наемни кочияши. Всичко това

се нравеше на върлата парижанка Сидони; освен това малката Шеб беше слушала много за Аниер от знаменития Делобел, комуто се искаше, като на всички актьори, да има в тия места една къщичка, едно селско кътче, дето да може да отива със среднощните влакове след излизането от театъра.

Сидони Рислер осъществяваше всичките мечти на малката Шеб. Двамата братя приближиха до вратата на крайбрежието, дето винаги се оставяше ключа. Те влязоха, като преминаха между младите още дървета. Тук-там се виждаха, като детски играчки, ту билиардно помещение, ту къщичка за градинаря, ту малък цветарник, покрит със стъкла; всичко това много леко, едва се докосваше до земята, готово сякаш да хвъркне при най-малкия вятър на несъстоятелността на стопаните или на някоя прищявка: лятна къща на леконравна жена или на борсов играч.

Франц разглеждаше наоколо си, малко заслепен. В дълбочината се виждаха високите капаци на прозорците на гостната, над външната стълба, обиколена от вази с цъфтящи растения. При вратата имаше едно американско кресло, сгъваеми столове и малка масичка, на която още стояха чашките за кафе. От вътрешността на къщата се чуваха акорди на пиано и шепот на глъхнещи гласове.

— Колко ще се учуди Сидони, — казваше добрият Рислер, ходейки леко по пясъка; — тя не ме очаква по-рано от вечерта... В тоя момент тя се занимава с музика с госпожа Добсон.

И като бутна бързо вратата, той извика от прага, преди да влезе, със своя дебел, добродушен глас:

— Отгатни кого вода!

Госпожа Добсон, седнала сама пред пианото, подскокна на столчето си, а в дъното на голямата гостна, зад тропическите растения, които се издигаха над масата, довършвайки сякаш нейното чисто и изящно очертание, Жорж Фромон и Сидони станаха бързо.

— Ах, вие ме изплашихте! — каза тя, като изтича към Рислер.

По килима се заусукваха живо дантелените къдри на бялата й домашна рокля, украсена със светло сини панделки, напомнящи кътчета от небе, замъглено от облаци. И, вече овладяла смущението си, съвсем права, с любезен вид и с вечната си усмивчица, тя целуна мъжа си и подаде челото си на Франц с думите:

— Добре дошъл, братко.

Рислер остави двамата и отиде при Фромон млади, много учуден, че го намира тук:

— Как, Шорш, вие тук?... Мислех, че сте в Савиньи...

— Да, представете си... Дойдох... Мислех, че ще прекарате неделата в Аниер... Исках да поговоря с вас по една работа.

И като заплете думите си, той започна бързо да му разказва за някаква важна поръчка. След като размени няколко незначителни думи с невъзмутимия Франц, Сидони изчезна. Госпожа Добсон продължаваше своите тихи тремоли, напомнящи ония, които придружават критичните положения в театъра.

Наистина, настоящото положение беше доста напрегнато. Само доброто настроение на Рислер пропъждаше всяко стеснение. Той се извини пред своя съдружник, че не го е намерил тук и поиска да покаже къщата на Франц. От гостната те отидоха в обора, от обора в килерите, в сайванта, в цветарника. Всичко беше ново, бляскаво, лъскаво, прекалено малко и неудобно.

— Всичко това струва много пари, — казваше Рислер някак гордо.

Той искаше всички да се възхищават от най-малките подробности на покупката на Сидони, показваше светилния газ и водата, прокарани на всички етажи, усъвършенстваните звънци, градинската покъщнина, английския билиард и водолечението, и всичко това с порив на благодарност към Фромон млади, който, след като го бе взел за съдружник в предприятието си, положително бе вложил в ръцете му цяло богатство. При всяко ново излияние на Рислер, Жорж Фромон се криеше, засрамен и стеснен под странния поглед на Франц.

На обяд липсваше оживление. Госпожа Добсон говореше почти сама, доволна, че е проникнала в най-голямата глъбина на романтичната интрига. Като знаеше, че познава основно историята на своята приятелка, тя разбираше глухия гняв на Франц, предишен любовник, разярен, че мястото му е заето, и безпокойството на Жорж, смутен от появата на съперника; единия тя насърчаваше с поглед, другия утешаваше с усмивка, възхищаваше се от спокойствието на Сидони и запазваше всичкото си презрение за отвратителния Рислер, тоя груб и суров тиранин. Нейните усилия бяха насочени главно да не допусне да се установи на масата онова неприятно мълчание, което по

такъв смешен и стеснителен начин се пресичаше от тракането на вилиците.

Щом обядът свърши, Фромон млади заяви, че ще се завърне в Савиньи. Рислер стари не посмя да го задържи при мисълта, че неговата мила госпожа Шорш ще прекара неделата сама; и без да може да каже една дума на любовницата си, любовникът тръгна всред най-силното слънце към следобедния влак, придружаван постоянно от мъжа, който упорито го изпроводи до гарата.

Госпожа Добсон поседя малко с Франц и Сидони в малката беседка, изпъстрена от розовите зърна на една пълзяща лоза; но като разбра, че ги стеснява, тя се завърна в гостната и, както преди малко в присъствието на Жорж, започна да свири и да пее тихо и изразително. Тая музика, плъзгаща се през клоните в безмълвната градина, напомняше гугукането на птиците пред буря.

Най-после те останаха сами. Майското слънце жареше силно под тая беседка, още непокрита с листа. Сидони се пазеше с ръка и гледаше минувачите по крайбрежието. Франц също гледаше навън, но към другата страна; и двамата се преструваха, че не зависят един от друг и се обърнаха едновременно с едно и също движение и мисъл.

— Трябва да поговоря с вас, — й каза той, тъкмо когато тя си отваряше устата.

— И аз също, — отговори тя с важен вид, — но елате насам... там ще бъдем по-добре.

И те влязоха заедно в един малък павилион, построен в дъното на градината.

II ОБЯСНЕНИЕТО

Наистина, беше време да се яви съдията.

Тая млада жена се въртеше безумно в парижката вихрушка. Тя се държеше още на повърхността благодарение на самата ѝ лекост; но нейните преголеми разходи, очебиешният разкош, все повече и повече изразяваното от нея презрение към най-малките благоприличия, всичко показваше, че тя ще потъне скоро, като повлече със себе си честта на мъжа си, а може би и богатството и името на една видна къща, разорена от нейните безумия.

Средата, в която тя живееше сега, ускоряваше още повече гибелта ѝ. В Париж, в кварталите на дребните търговци, които представляват истинско подобие на недоброжелателната и бърлива провинция, тя, по неволя, бе по-предпазлива; но у дома си в Аниер, заобиколена от летните къщи на пропаднали актьори, от подозрителни семейства и от служачи по дюкяните в отпуск, тя не се стесняваше вече. Въздухът около нея беше порочен, подхождаше ѝ и тя го дишаше без отвращение. Балната музика я веселеше вечер в градинката ѝ.

Един револверен изстрел, даден една нощ в съседната къща и занимаващ целия край с една блудкава и глупава интрига, я накара да мечтае за подобни приключения. И тя би искала да има „истории“. Тя не пазеше вече никаква мярка нито в думите си, нито в държанието си и в дните, когато не се разхождаше по Аниерското крайбрежие в къса рокля и с висок бастун в ръка, подражавайки на изящните жени от Трувил или от Улгат, тя седеше у дома си в домашна роба, също като съседките си, не работеше нищо и едва — едва се занимаваше с къщата си, дето я крадяха като леконравна жена, без тя да узнае нещо. Същата тая жена, която виждаха всяка сутрин да язди на кон, по цели часове разговаряше със слугинята си за чудноватите съпружески двойки, които я окръжаваха.

Малко по малко тя се връщаше към своето предишно равнище и дори падна по-долу. От богатата, добре поставена буржоазия, дето женитбата ѝ я бе издигнала, тя слизаше бързо в редовете на

държанките. Като пътуваше постоянно във влаковете със странно натруфени жени, със спуснати над очите им коси или разстлани по гърбовете им като Геновева Брабантска, накрая тя почна да им прилича. Два месеца тя ходи с руси коси, за голямо учудване на Рислер, че са променили куклата му. Колкото се отнася до Жорж, всички тия странности го забавляваха, той намираще десет жени в една. А той беше истинският мъж и господар в къщи.

За да развлече Сидони, той ѝ бе доставил нещо, подобно на общество, което се състоеше от неговите неженени другари, от няколко гуляещи търговци и почти нито една жена; жените имат прекалено добри очи. Госпожа Добсон беше едничката приятелка. Устройваха големи вечери, разходки с лодки и нощни увеселения с бенгалски огньове. От ден на ден положението на клетия Рислер ставаше все по-смешно и по-неприлично. Когато дойдеше вечер уморен и лошо облечен, трябваше да отиде бързо в стаята си, за да се преоблече.

— Днес ще имаме гости за вечеря, — му казваше жена му, — побързай.

И той сядаше на масата последен, след като се ръкуваше с гостите си, приятели на Фромон млади, чиито имена едва познаваше. И чудно нещо: фабричните работи често се обсъждаха на тая маса, дето Жорж водеше своите познати от клуба, със спокойна увереност на човек, който плаща за всичко.

„Делови обеда и вечери!“ Тия думи обясняваха всичко в очите на Рислер: постоянното присъствие на съдружника, избора на гостите и чудесните рокли и накити на Сидони, която се красеше и гиздеше в интерес на фирмата. Това труфене и докарване на любовницата отчайваше Фромон млади. Той идваше по всяко време на деня, за да я изненада, неспокоен, недоверчив и боейки се да остави дълго време само това прикрито и развалено същество.

— Какво прави мъжът ти?... — питаше дядо Гардиноа внучката си с подигравателен глас. — Защо не идва по-често?

Клер извиняваше Жорж, но това постоянно изчезване започваше да я безпокои. Сега тя плачеше, като получаваше откъслечните му писма, във вид на телеграми, които пристигаха всекидневен по време на ядене: „Не ме чакай тая вечер, мила приятелко. Няма да мога да дойда в Савиньи по-рано от утре или вдругиден, с нощния влак.“

Тя вечеряше тъжно срещу празното му място и, без да знае, че мъжът ѝ ѝ изневерява, чувстваше, че той биваше тъй разсеян, когато някой семеен празник или друго обстоятелство го задържаха насила в къщи, тъй мълчеше по онова, което я занимаваше! Със Сидони Клер имаше много далечни връзки, та не знаеше нищо за онова, което ставаше в Аниер; но когато Жорж заминаваше бързо и весело, тя се измъчваше в самотата си от непризнати подозрения и като всички, които очакват дълбока скръб, чувстваше грамадна празнина в сърцето си, едно място, готово за злополуки.

Мъжът ѝ не беше по-щастлив от нея. Жестоката Сидони сякаш изпитваше удоволствие да го измъчва. Тя позволяваше на всички да я задирят. По това време някой си Казабон, наричан Казабони, италиански тенор от Тулуза, представен от госпожа Добсон, идваше всеки ден да пеет обезпокоителни дуети. Жорж я ревнуваше силно и се явяваше в Аниер следобед, като пренебрегваше всичко друго и започваше да намира, че Рислер недостатъчно наглежда жена си. Би му се искало той да беше сляп само спрямо него.

О, как би я държал той, ако беше неин мъж! Но той нямаше права върху нея и тя не се стесняваше да му казва това. А понякога, с оная неумолима логика, която се явява дори у най-глупавите, той мислеше, че щом сам той изневеряваше, заслужаваше може би и на него да изневерят. Изобщо, тъжен беше животът му. Той прекарваше всичкото си време в тичане из златарските и манифактурни магазини и да измисля подаръци и изненади за нея. Защото я познаваше добре. Знаеше, че можеше да я забавлява със скъпоценности, но не и да я задържи, и че в деня, когато би се отегчила...

Но Сидони още не се беше отегчила. Тя се ползваше от оня живот, който ѝ бе нужен и от всичкото щастие, което можеше да достигне. В любовта ѝ към Жорж нямаше нищо пламенно или романтично. Той беше за нея като втори мъж, по-млад и главно по-богат от първия. За да обуржоази напълно тази връзка, тя привлече родителите си в Аниер, настани ги в една къщичка на края на селото и от своя суетен и преднамерено сляп баща и от нежната си и все още заслепена майка тя си създаде почтена обстановка, от която чувстваше толкова по-голяма нужда, колкото повече пропадеше.

Всичко бе добре пресметнато в тая малка развалена глава, която разсъждаваше студено относно порока и изглеждаше, че можеше да

продължава да живее тъй спокойно, когато Франц Рислер пристигна ненадейно.

Щом го видя, че влиза, тя разбра, че спокойствието ѝ е застрашено, че между тях щеше да се случи нещо много важно.

В същия миг тя състави плана си. Оставаше само да го изпълни. Павилионът, в който току-що бяха влезли, голяма кръгла стая, от чиито четири прозореца се виждаха различни гледки, бе нареден за лятна следобедна почивка, за горещите часове, в които търсеха убежище от слънцето и от бръмченията на градината. Широк и доста нисък диван го обикаляше отвътре. В средата му имаше също така много ниска, малка маса, отрупана с разни броеве от модни списания.

Тапетите бяха нови и рисунките на завесите — хвърчащи птички между синкави тръстики, — правеха впечатление на летен сън, на лек образ, мяркащ се пред затварящите се очи. Затворените капаци, постланата на пода рогозка, виргинският ясмин, който се увиваше отвън по цялата дължина на външните стени, поддържаха голяма свежест, увеличавана от шума на близката река, която се вълнуваше непрекъснато и плискаше в брега своите дребни вълни.

Щом влезе, Сидони седна, като отхвърли с крак дългата си бяла рокля, която падна като снежна лавина край одъра. Тя чакаше със светнали очи и усмихнати устни, навела малко главичката си, с кордела отстрани, придаваща ѝ още по-своенравен и гиздав вид.

Франц стоеше прав, много бледен, и се оглеждаше наоколо. След малко той ѝ каза:

— Поздравявам ви, госпожо, умеете да се наредите удобно.

И веднага, сякаш се боеше, че като е започнал тъй отдалече, разговорът не ще дойде скоро до там, докъдето желаше да го доведе, той продължи грубо:

— Кому дължите тоя разкош: на мъжа си, или на любовника си?

Без да мръдне от дивана, без дори да вдигне очите си към него, тя отговори:

— И на двамата.

Тая самоувереност го смути малко.

— Признавате, значи, че тоя човек е ваш любовник?

— Разбира се!... Как не!...

Франц я гледа известно време без да продума. Тя пребледня също, въпреки спокойствието си и вечната усмивчица не трептеше

вече в края на устните ѝ.

Тогава той каза:

— Слушайте ме, Сидони. Името на брат ми, онова име, което той е дал на жена си, е и мое име. Понеже Рислер е бил тъй безумен и сляп, за да ви позволи да го позорите, на мене се пада да го защитя от вашите покушения... Затова настоявам да предупредите господин Фромон да промени любовницата си колкото може по-скоро и да отиде да се разорява другаде... Ако ли не...

— Ако ли не? — попита Сидони, която, докато той говореше, не преставаше да играе с пръстените си.

— Ако ли не, ще уведомя брат ми какво става у дома му и вие ще се изненадате колко буен и колко страшен може да бъде Рислер, при все че обикновено е кротък. Моето разкритие ще го убие, може би, но можете да бъдете уверена, че той ще убие вас преди това.

Тя вдигна рамене:

— Ех, нека ме убие... Какво от това?

Това бе казано с такъв горчив и равнодушен към всичко глас, че Франц почувства неволно някакво съжаление към това хубаво, младо и щастливо същество, което говореше за смъртта с такова презрение към себе си.

— Значи, вие го обичате много? — каза той с малко смекчен вече глас. — Значи много обичате Фромон, щом предпочитате да умрете, отколкото да се откажете от него.

Тя се изплаши живо.

— Аз? Да обичам тоя Фромон, тоя парцал, това глупаво момиче, облечено в мъжки дрехи? Хайде де!... Взела съм него, както бих взела всекиго другиго...

— Защо?

— Защото трябваше, защото бях обезумяла, защото в сърцето ми имаше, пък и сега има още една престъпна любов, която искам да изтръгна на всяка цена.

Тя бе станала и му говореше, очи в очи, с уста близо до неговата и цяла трепереца.

Престъпна любов!... Та кого ли любеше тя?

Франц се боеше да я попита. Без да подозира още нищо, той разбираше, че тоя поглед, това дишане, устремени към него, ще му

открит нещо ужасно. Но съдийската му длъжност го принуждаваше да знае всичко.

— Кой е той?... — попита той.

Тя отговори с глух глас.

— Знаете отлично, че сте вие.

А тя бе жена на брат му!

От две години насам той бе мислил за нея винаги само като за сестра. За него жената на брат му не приличаше вече по нищо на неговата предишна годеница и би било престъпление да познае, макар и по една черта на лицето ѝ оная, на която някога бе казвал: „Обичам ви!“

А сега самата тя му казваше, че го обича. Нещастният съдия седеше поразен, замаян, без да намери нито една дума за отговор.

Тя стоеше пред него и чакаше...

Беше един от ония пролетни дни, пълни с живот и слънце, в които изпаренията от предишните дъждове придаваха на всичко някаква мекота и необикновена тъга. Въздухът беше топъл, ухаещ на пресни цветя, които, в тоя пръв топъл ден, благоухаеха силно, като теменуги в маншон. И всичкото това опиянение от уханията проникваше през полуотворените високи прозорци в стаята, в която те бяха. Вън се чуваха неделните латерни, далечни зовове над реката и по-близо, в градината, любовният и примиращ глас на госпожа Добсон, която въздишаше:

Казват, че ще се омъжиш:

Знай, че от това ще умра-а-а!

— Да, Франц, аз винаги съм ви обичала, — казваше Сидони. — Някога се отказах от тая любов, защото бях младо момиче, а младите момичета не знаят какво вършат; нищо не можа да заличи, нито да намали тая любов. Когато научих, че нещастната, обидена от съдбата Дезире ви обича, аз, обхваната от великодушен порив, поисках да създам щастието на живота ѝ, като пожертвам моето и веднага ви отблъснах, за да отидете при нея. Но щом се отдалечихте, разбрах, че жертвата е била свръх силите ми. Клетата, миличка Дезире! Колко пъти съм я проклинала в гълбините на сърцето си! Ще повярвате ли? От тогава избягвам да я виждам и да я срещам. Тежко ми беше да я виждам.

— Но ако ме обичахте, — попита Франц едва чуто, — защо се омъжихте за брат ми?

Тя не се смути:

— Да се омъжа за Рислер означаваше да се приближа до вас. Казвах си: „Не можах да стана негова жена, ще му стана сестра. Така поне ще ми бъде позволено да го обичам и няма да прекараме целия си живот чужди един на друг.“ Уви! Това бяха простодушни мечти на двадесетгодишно момиче, в чиято неосъществимост скоро се убедих... Франц, не можех да ви обичам като сестра; нито можех и да ви забравя, защото моят брак пречеше на това. С друг мъж може би ми се удало, но с Рислер беше наистина ужасно. Той ми говореше постоянно за вас, за вашите успехи, за вашето бъдеще... „Франц казваше това, Франц правеше онова...“ Клетият човек, той толкова ви обича! Но най-тежко за мене бе, че брат ви прилича на вас. В походката ви, в чертите имате като че семейна прилика, особено в гласовете, защото често затварях очите си под милувките му, като си казвах: „Това е той... Това е Франц...“ Когато видях, че тая престъпна мисъл ме мъчи и угнетява, опитах се да се замая. Съгласих се да послушам Жорж, който отдавна ме преследваше, да променя живота си, да го направя шумен и буен. Но, кълна ви се, Франц, че всред тоя вихър от удоволствия, в който се увличах, аз мислех непрекъснато за вас и ако някой има право да дойде тук, за да иска сметка за поведението ми, безспорно не сте вие, който, без да искахте, ме направихте такава, каквата съм...

Тя млъкна... Франк не смееше да я погледне. Сега тя му се виждаше много мила, много желана. А беше жена на брат му! Той не смееше и да говори. Нещастникът чувстваше, че предишната страст се настанява отново и деспотично в сърцето му и че сега всички погледи и думи, излизащи от него, ще бъдат пълни с любов.

А тя беше жена на брат му!...

— Ах, колко сме нещастни ние! — каза клетият съдия, като падна до нея на дивана.

Тези няколко думи бяха вече една слабост, начало на отстъпване, сякаш съдбата, постъпвайки тъй жестоко с него, бе отнела силата му да се защитава. Сидони бе сложила ръката си върху неговата: „Франц... Франц...“ и те стояха така близо един до друг, мълчаливи и горящи,

люляни от романа на госпожа Добсон, който долиташе до тях на откъслечи през храсталациите:

*Твоята любов е моето безумие,
Уви! Аз съм болен завинаги-и-и-и!...*

Изведнъж високата снага на Рислер се изправи пред вратата:

— Тук, Шеб, тук. Те са в павилиона.

В същия миг той влезе, придружен от тъста и тъщата си, които бе довел. Започнаха здрависвания и безкрайни прегръдки. Трябваше да се види как покровителствено господин Шеб разглеждаше този висок момък, който стърчеше с главата и раменете си над него:

— Е, мили мой, върви ли Суецкия канал, както ви се иска?

Госпожа Шеб, за която Франц бе останал завинаги нещо като беден зет, го целуваше от все сърце, докато в същото време Рислер, несръчен както винаги в своята веселост и излиятелност, ръкомахаше на стълбата, говореше, че ще заколи няколко охранени телета за завръщането на блудния син и викаше на учителката по пеене с громък глас, който навярно се чуваше из околните градини:

— Госпожо Добсон, госпожо Добсон... не смея да ви заповядам, но онова, което пеете, е много тъжно... По дяволите днес вашата изразителност... Изсвирете нещо веселичко, за танц, за да мога да изкарам един валс с госпожа Шеб...

— Рислер, Рислер, полудели ли сте, мой зетко?!...

— Хайде, хайде, мамо... Така трябва... хоп!...

И той повлече тежко из градината своята тъща, танцувайки някакъв автоматичен валс в шест стъпки, истински швейцарски валс; задъхващата се тъща се спираше всяка минута, за да постави в обикновения им ред развързалите се панделки на шапката си и дантелите на шала си, оня великолепен шал, който носеше на сватбата на Сидони.

Клетият Рислер бе просто пиян от радост.

За Франц това бе дълъг и незабравим ден, пълен с мъки. Разходка с кола, разходка с лодка, закуска на тревата на остров Раважор: не го лишиха от никоя наслада на аниерските прелести; и през всичкото време, на припек по пътя и при отблясъка на вълните,

той трябваше да се смее, да бърбори, да разказва за своето пътуване, за Суецкия канал и за предприетите работи, да изслушва тайните оплаквания на господин Шеб, който, както винаги, бе разярен против децата си, и подробностите на брат си относно *печатницата*. „Въртяща се, драги ми Франц, въртяща се и дванадесетоъгълна!“ Сидони оставяше мъжете да разговарят помежду си и изглеждаше потънала в дълбоки размисли. От време на време тя разменяше с госпожа Добсон някоя дума или тъжна усмивка, а Франц, без да смее да гледа нея самата, следеше движенията на чадъра ѝ, подплатен със синьо и въздушните гънки на роклята ѝ.

Колко се бе изменила за тия две години! Колко хубава бе станала!...

И изведнъж в ума му нахлуха ужасни мисли. В тоя ден имаше надбягвания в Лоншан. Покрай колата им, докосвайки я, минаваха коли, управлявани от жени с начервени лица, стегнати с тесни воали. Неподвижно на капрата си, те държаха големия си камшик, прав, с кукленски движения, като че в тях нямаше нищо живо, освен изписаните им очи, устремени в главите на конете. Всички се обръщаха да ги видят. Всички ги следваха с погледи, като увлечени във вихъра на карането им.

Сидони приличаше на тия твари. Тя сама би могла също така да управлява колата на Жорж; защото Франц седеше в колата на Жорж, той бе пил неговото вино. Всичкият разкош, от който се ползваха в това семейство, произхождаше от Жорж. Това беше срамно, възмутително. Искаше му се да извика това на брат си, бе длъжен дори да го направи, тъй като бе дошъл нарочно за това. Но той не чувстваше вече нужната смелост.

Ах, нещастният съдия!...

Вечерта, след ядене, в гостната, през отворените прозорци на която проникваше хладината на реката, Рислер помоли жена си да изпее нещо. Той искаше тя да покаже на Франц всичките си нови дарби. Облегната на пианото, Сидони отказваше с тъжен вид, докато госпожа Добсон започваше да свири, като разтърсваше дългите си къдрици.

— Та аз не зная нищо. Какво искате да ви изпея?

Най-после тя се реше. Бледа, разочарована, литнала над действителността, при трепкащата светлина на свещите, които като че

горяха благоухания, до такава степен люляците и ясмините в градината ухаеха, тя започна една креолска песен, много разпространена в Луизиана и която самата госпожа Добсон бе аранжирала за пеене и за пиано:

*Клетата миличка госпожица Зизи,
Главата ѝ се върти от любов.*

И, разказвайки историята на тая нещастна Зизи, обезумяла от любов, Сидони наистина изглеждаше болна от любов. О, какво сърцераздирателно изражение, с какъв вид на ранена гълъбица тя започваше тоя тъй тъжен припев, тъй нежно звучащ на детското колониално наречие:

Главата ѝ се върти от любов.

Имаше от какво да полудее и клетият съдия. Но не! Сирената зле беше избрала своя романс. Само при споменаването на името на госпожица Зизи, Франц се почувства внезапно пренесен в тъжната стая в Маре, много далече от гостната на Сидони, и милостивото му сърце си спомни образа на милата Дезире Делобел, която го обичаше от толкова дълго време. До петнадесетата ѝ година винаги я наричаха само Зире или Зизи, и тя бе именно *клетата миличка Зизи* от креолската песен, вечно вярната и вечно изоставената любима. Напразно пееше другата сега. Франц не я чуваше и не я виждаше вече. Той седеше там, до голямото кресло, на малкия нисък стол, дето тъй често бе седял, очаквайки баща ѝ. Да, неговото спасение беше там и само там. Трябваше да потърси прибежище в любовта на това момиче, трябваше да се хвърли в краката ѝ и да ѝ каже: „Вземи ме... спаси ме...“ И кой знае? Тя толкова го обичаше. Може би ще го спаси и излекува от престъпната му любов.

— Къде отиваш?... — попита Рислер, като видя, че брат му стана бързо, щом замлъкна последният напев.

— Отивам си... Късно е.

— Как? Нима не ще пренощуваш тук? Та твоята стая е готова.

— Съвсем готова, — прибави Сидони с особен поглед.

Той се брани горещо. Неговото присъствие в Париж било необходимо за някои много важни поръчки, възложени от Дружеството. Опитваха се още да го задържат, но той беше вече в преддверието, прекоси градината при лунна светлина и се отправи тичешком към гарата, в сред изпълнения с всевъзможни шумове Аниер. Когато той си отиде, Рислер се изкачи в стаята си, Сидони и госпожа Добсон се позабавиха още на прозореца в гостната. Музиката от съседното казино долиташе до тях заедно с виковете на лодкарите и шума на танците, подобно на глухото и отмерено движение на тъпана.

— Какъв развали — веселието човек!... — каза госпожа Добсон.

— О, аз му дадох да разбере! — отговори Сидони, — само че трябва да бъда предпазлива... Сега много ще ме следят. Той е тъй ревнив... Ще пиша на Казабони да не идва известно време, а ти кажи утре сутринта на Жорж да отиде за две седмици в Савиньи.

III ГОСПОЖИЦА ЗИЗИ

О, колко щастлива бе Дезире!

Всеки ден Франц дохождаше, както в хубавото старо време, сядаше при краката ѝ на ниското столче, но съвсем не за да говори с нея за Сидони.

Сутрин, щом тя станеше да работи, вратата се отваряше тихичко и се чуваше: „Добро утро, госпожица Зизи“. Сега той винаги я наричаше така, с нейното детско име, и да знаете колко мило изговаряше това: „Добро утро, госпожица Зизи“.

Вечер те чакаха заедно „бащата“ и, докато тя работеше, той я караше да потреперва с разказите за своите пътешествия.

— Какво става с тебе? Ти съвсем се промени, — ѝ казваше майка ѝ, учудена, като я виждаше тъй весела и главно тъй подвижна.

Работата бе в това, че вместо да седи, както по-рано, непрекъснато потънала в своето кресло със самоотрицанието на млада баба, куцото момиче ставаше всяка минута, отиваше към прозореца с такъв устрем, като че ѝ бяха израсли криле, и се стараше да стои права, съвсем права, като питаше тихичко майка си:

— Забелязва ли се *това*, когато не ходя?

От хубавата ѝ главичка, в чиято прическа бе съсредоточено тогава кокетството ѝ, то се разпространяваше по цялата ѝ личност, като дългите ѝ и тънки, къдрави коси, когато ги разплиташе. Но сега тя беше много, много кокетна и всички забелязваха това. Дори птичките и мухите за модни накити изглеждаха съвсем особени.

О, да, Дезире Делобел беше щастлива! Преди няколко дни Франц заговори да отидат заедно на село и, тъй като бащата, винаги тъй добър и великодушен, благоволи да разреши на своите дами един ден отпуск, четиримата заминаха заедно в едно хубаво неделно утро.

Невъзможно е да си представите колко хубаво беше времето в тоя ден. Когато Дезире отвори прозореца си още в шест часа сутринта и видя в утринната мъгла топлото вече и сияйно слънце, когато помисли за дърветата, за полята, за пътищата, за всичката тая дивна

природа, която не беше виждала тъй отдавна и която щеше да види сега под ръка с Франц, очите ѝ се напълниха със сълзи. Звънът на камбаните, надигащият се вече парижки шум от каменната настилка на улицата, неделята — тоя празник на бедните, който проясняваше дори бузите на малките въглищарчета, цялата зора на това изключително утро тя почувства сладостно и продължително.

В навечерието Франц ѝ бе донесъл един слънцебран с дръжка от слонова кост; освен това тя се стъкми много грижливо, но и много просто, както подобава на едно клето куцо момиче, което иска да мине незабелязано. И не би било достатъчно да кажем, че тоя път клетото куцо девойче беше просто прелестно.

Точно в девет часа Франц дойде с кола, наета за целия ден и се изкачи горе, за да вземе своите приятели. Госпожица Зизи слезе изящно съвсем сама, облягайки се на оградата на стълбата и без да се колебае. Майка ѝ вървеше след нея и я наблюдаваше; а знаменитият актьор, с пардесю на ръка, се впусна напред с младия Рислер, за да отвори вратичката на колата. О, какво чудно возене, чуден край, чудна река и дървета!... Не я питайте къде беше това; Дезире никога не го узна. Тя ще ви каже само, че слънцето светеше там по-бляскаво, отколкото всякъде другаде, че птичките бяха по-весели, а гората — по-сенчеста; и не ще излъже.

Като дете тя бе прекарала няколко пъти такива дни на чист въздух с дълги разходки из полята. Но после постоянната работа, беднотията и седящият живот, тъй приятен за куците, като че я бяха приковали в стария парижки квартал, където живееше и чиито високи покриви, прозорци с железни балкони, фабричните комини, които изпъкваха със своите нови червени тухли върху черните стени на историческите къщи, — всичко това съставяше за нея винаги еднакъв и достатъчен хоризонт. Отдавна тя не бе виждала други цветя, освен чадърчетата на прозорците си и други дървета, освен акациите на Фромоновата фабрика, съзирани надалеч всред дима.

Затова каква радост изпълни сърцето ѝ, когато се озова всред полето! Окрилена от своята радост и оживена младост, тя преминаваше от едно учудване към друго, пляскаше с ръце и надаваше птичи викове; и поривите на простодушното ѝ любопитство прикриваха колебливата ѝ походка. Наистина, *това* не се забелязваше много. Впрочем, Франц беше все около нея, готов да я подкрепи, да ѝ

подаде ръка при преминаване на трапове, все тъй усърден, все с тъй нежни погледи. Тоя чуден ден мина като видение. Високото синьо небе, носещо се като пара между клоните, хоризонтите под дърветата, тъй тайнствени и заслонени до корените им, дето цветята растат по-прави и по-високи, дето златистите мъхове приличат на слънчеви лъчи по стеблата на дъбовете, неочакваната сияйна гледка на поляните, всичко, дори умората от цял ден ходене на чист въздух, я възхити и очарова.

Вечерта, когато от крайнината на гората тя съгледа на смрачаване разклоняващите се по полето бели пътища, реката прилична на сребърна лента, и там, между двата хълма, мъгла от сиви покриви, върхове и кубета, за които ѝ казваха, че е Париж, тя отнесе с един поглед в един кът на паметта си цялата тая цъфтяща и ухаеща гледка, ухаеща на любов, на юнски глогини, като че никога, никога вече нямаше да я види.

Китката, която куцото момиче донесе от тая прекрасна разходка, цяла седмица пълнеше стаята ѝ с благоухание. Между зюмбюлите, теменугите и бялата шипка, в нея се примесваха множество безименни цветенца, цветя на смирените, които скитници — семена са насели навсякъде край пътищата. Като гледаше тия бледо — сини и ярко — розови венчета, всички тия тънки отсенки, които цветята са изобретили много по-рано от колористите, Дезире много пъти през тая седмица повтори мислено разходката си. Теменугите ѝ напомняха мъховото хълмче, откъдето ги бе брала, търсила под листата, смесвайки пръстите си с Францовите. Тия големи водни цветя бяха откъснати на края на един ров, още съвсем влажен от зимните дъждове и, за да ги достигне, се бе опирала много силно на ръката на Франц. Всичко това тя си спомняше по време на работа. В това време слънцето, което светеше през отворения прозорец, блестеше по перата на колибрите. Пролетта, младостта, песните и благоуханията преобразяваха тая тъжна работилница на петия етаж и Дезире казваше сериозно на майка си, като миришеше китката на своя приятел:

— Забеляза ли, мамо, как хубаво миришат цветята тая година?...

И Франц започваше да изпитва същото очарование. Малко по малко госпожица Зизи завладяваше сърцето му и прогонваше от него дори спомена за Сидони. Наистина, тоя клет съдия правеше всичко възможно за това. Всеки час от деня той беше при Дезире и се

притискаше в нея като дете. Нито веднъж не посмя да се завърне в Аниер. Оная още му внушаваше голям страх.

— Та ела за малко там... Сидони пита за тебе, — му казваше от време на време добрият Рислер, когато брат му отиваше да го види във фабриката. Но Франц се държеше здраво и измисляше всевъзможни работи, за да отложи посещението си за другия ден. Това бе лесно с Рислер, който беше повече от всякога зает със своята *печатница*, чиято изработка бе вече започната.

Всеки път, когато Франц си отиваше от брат си, старият Сигизмунд го причакваше на излизане и го изпровождаше няколко крачки по двора, с големи лустринени ръкави, с перо и ножче в ръка. Той държеше младия човек в течение на фабричните работи. От някое време те като че вървели по-добре. Господин Жорж се явявал редовно в кантората си и всяка вечер се връщал да спи в Савиньи. Изглеждало, че и оная госпожа се държала по-спокойно. Касиерът тържествуваше.

— Виждаш ли, приятелю, че направих добре, като те предупредих... Достатъчно беше да дойдеш, за да тръгне всичко в ред... И, все пак, — прибавяше той по привычка, — и все пак... *Нямам доферие...*

— Не се страхувайте, господин Сигизмунд, аз нали съм тук, — казваше съдията.

— Нали няма да заминеш скоро, мой мили Франц?

— Не, не... още не... Преди това трябва да свърша една важна работа.

— Ах, добре тогава!

Важната работа на Франц беше женитбата му за Дезире Делобел. За това той не бе говорил още никому, дори и на нея; но госпожица Зизи трябва да подозираше нещо, защото от ден на ден ставаше по-весела и по-красива, сякаш предвиждаше, че скоро щеше да настъпи минутата, когато ще има нужда от всичката си радости красота.

В един неделен следобед те останаха сами в работилницата. Госпожа Делобел току-що бе излязла, горда, че ще я видят под ръка с нейния велик мъж и бе оставила приятеля Франц при дъщеря си, за да не бъде тя сама. Франц се яви грижливо облечен, с някакъв празничен вид, разлят по цялата му външност. Изражението на лицето му в тоя ден бе особено: едновременно боязливо и решително, разнежено и тържествено, и само по начина, по който малкото ниско столче се

премести съвсем близо до голямото кресло, последното разбра, че ще му направят много важна изповед, и то се досещаше донякъде каква ще бъде тя. Разговорът започна, първоначално с равнодушни думи, прекъсвани ежеминутно от дълги мълчания, също както се спираме в края на спирка, за да си починем и да достигнем целта на пътуването.

— Днес времето е хубаво.

— О, много хубаво!

— Нашата китка все още мирише хубаво.

— О, да, много хубаво!

Само като изричаха тия тъй прости думи, гласовете им се развълнуваха при мисълта за онова, което сега щяха да си кажат. Най-после малкото ниско столче се премести още по-близо до голямото кресло; и, като срещнаха погледите си и сплетоха ръцете си, двамата млади тихо и бавно се назоваха по име:

— Дезире!

— Франц!

В тоя миг се почука на вратата. Това бе слабо, сдържано почукване на ръка, облечена в тънка ръкавица, която се бои да не изцапа при най-малкия допир.

— Влезте!... — каза Дезире с леко движение на нетърпение; и Сидони се яви — хубава, изящна и добра. Дошла да види своята малка Зизи, да я целуне на минаване. Тъй отдавна ѝ се искало това!

Присъствието на Франц като че я учуди много и, цяла отдадена на радостта да побеседва с бившата си приятелка, тя едва го погледна. След излиянията, нежностите и милите разговори за минали времена, тя поиска да види прозореца, площадката и жилището на Рислерови. Забавно ѝ беше да съживява наново всичката си младост.

— Помните ли, Франц, когато княгиня Колибри влизаше в стаята ви, държейки право главата си под диадема от птичи пера?

Франц не отговаряше нищо. Той бе много развълнуван, за да отговори. Нещо му подсказваше, че тая жена беше дошла само за него, че искаше да го завладее отново и да му попречи да се отдаде на друга, и нещастникът забелязваше с ужас, че не ѝ бяха нужни големи усилия за това. Още като я видя че влиза, сърцето му бе отново завладяно от нея.

Дезире не подозираше нищо. Сидони изглеждаше тъй откровена, тъй дружелюбна! И после, нали те бяха сега брат и сестра? Между тях

не можеше да съществува любов.

Все пак куцото момиче почувства смътно предчувствие за нещастieto си, когато Сидони, вече на вратата и готова да си отиде, се обърна небрежно, за да каже на девера си:

— Ах, да Франц, Рислер ми поръча да ви отведа днес за вечеря у дома... Колата е долу... Ще вземем и него на минаване край фабриката.

После прибави с най-прелестна усмивка:

— Нали ще ни го отстъпиш, Зире? Бъди спокойна, ще ти го върнем пак.

И той има смелостта да я последва, неблагодарникът! Той излезе без колебание, без да се извърне нито веднъж, увлечен от своята любов като от бурно море и нито в тоя ден, нито през следващите дни, и никога отпосле, голямото кресло на госпожица Зизи не можа да узнае какво беше това тъй любопитно нещо, което малкото столче щеше да й каже.

IV В ЧАКАЛНИЯТА НА ГАРАТА

„Да, обичам те, обичам те... повече от всякога и завинаги... Защо да се борим и съпротивяваме? Нашето престъпление е по-силно от нас... И, най-после, престъпление ли е да се обичаме? Ние бяхме предопределени един за друг. Нямаме ли право да се съберем, въпреки че животът ни е разделил? Хайде, ела. Всичко е свършено, ще избягаме... Утре вечер на Лионската гара, в десет часа... Билетите ще бъдат взети и ще те чакам...

Франц.“

Цял месец Сидони очакваше това писмо, цял месец вкарваше в действие всичките си умилквания и хитрости, за да доведе девера си до това писмено излияние на неговата любов. Трудно постигна тя това. Не беше лесно да се доведе до престъпление едно честно и младо сърце като Францовото, и в тая особена борба, в която истински любещият се бореше против самия себе си, тя нерядко чувстваше, че силите ѝ изменят и че почти губи смелостта си. Когато го смяташе вече съвсем укротен, неговата чест се разбунтуваше изведнъж и той биваше съвсем готов да избяга от нея и да ѝ се изплъзне пак.

Затова какво тържество бе за нея, когато една сутрин ѝ връчиха това писмо! Тъкмо госпожа Добсон беше у нея. Тя току-що бе дошла, натоварена с оплакванията на Жорж, който се отегчаваше далеч от любовницата си и започваше да се безпокои от тоя девер, по-усърден, по-ревнив и по-взискателен от съпруг.

— Ах, милият клетник, милият клетник, — казваше сантименталната американка, — ако би видяла колко е нещастен!

И разтърсвайки къдриците си, тя развързваше своя свитък с ноти и вадеше от там писма от милия клетник, които бе скрила грижливо между страниците на своите романи, щастлива, че се е намесила в тая

любовна история и че може да се възторгва в атмосферата на интриги и тайни, които разнежваха студените ѝ очи и цвета на сухото ѝ русо лице.

Най-страшното бе, че предавайки се най-охотно на това разнасяне на любовните писма, тая млада и хубава Добсон никога не бе писала и получавала нито едно такова писмо. Вечно на път между Париж и Аниер, с любовно послание под крилото си, тоя странен странствуващ гълъб оставаше верен на своя гълъбарник и гугукаше само по основателни причини. Когато Сидони ѝ показа писмото на Франц, госпожа Добсон попита:

— Какво ще му отговориш?

— Това вече направих. Отговорих му: „Да“.

— Как? Ще заминеш с тоя луд?

Сидони започна да се смее.

— О, разбира се, че не! Казах „да“, за да ме чака на гарата. Ето всичко. Пак малко ще му бъде да се помъчи някакъв четвърт час. Той ме измъчи доста от един месец насам. Представи си, че трябваше да променя целия си живот заради тоя господин. Трябваше да се откажа да приемам, да затворя вратата си за приятелите си, за всичко младо и мило, като се започне от Жорж и се свърши с тебе. Защото знаеш, мила моя, че и ти не му се нравеше и че той искаше да те махне, както другите.

Сидони не казваше главната причина за неразположението си към Франц, а именно, че я бе много изплашил, като я бе заплашил, че ще я издаде на мъжа ѝ. От тоя миг тя се бе почувствала неловко и животът ѝ, нейният тъй мил живот, който толкова обичаше, ѝ се бе сторил изложен на опасност. Такива светло — руси и студени наглед мъже, като Рислер, избухват понякога със страшен, отчаян гняв, чийто последици не могат да се предвидят. Те приличат на взривните прахове без цвят и мирис, които хората се боят да употребяват, защото не знаят тяхната сила. Наистина, мисълта, че един ден мъжът ѝ можеше да бъде предупреден за поведението ѝ, я ужасяваше.

От своя някогашен живот, беден, в многолюден квартал, тя си спомняше случаи на разстроени бракове, за отмъщения на мъже, за пролята кръв върху позора. Виденията на смъртта я преследваха. А смъртта, вечният покой и дълбоката тишина трябваше наистина да

плашат ужасно това гладно за удоволствия същество, жадно до лудост за шум и движение.

Това благословено писмо туряше край на всичките ѝ страхове. Сега, знаейки, че тя има такова оръжие в ръцете си, Франц не ще посмее да я издаде, дори в минута на най-голяма ярост; ако той заговори, тя ще покаже писмото и всичките му обвинения ще се превърнат в очите на Рислер в най-чиста клевета. Аха, господин съдия, сега сте в ръцете ни! Внезапно я обхвана припадък на безумна радост.

— Наново се раждам! — казваше тя на госпожа Добсон.

Тя тичаше из алеите на градината, правеше големи китки за гостната, отваряше широко прозорците към слънцето, даваше заповеди на готвачката, на кочияша, на градинаря. Къщата трябваше да се украси, Жорж щеше да се върне скоро, а, като начало, тя уреждаше голяма вечеря в края на седмицата. Наистина човек би казал, че бе отсъствала цял месец и се завръщаше от отегчително и уморително делово пътуване, толкова бързаше да възстанови около себе си движението на живота.

На другия ден вечерта Сидони, Рислер и госпожа Добсон бяха и тримата в гостната. Докато добрият Рислер прелистваше едно голямо съчинение по механика, госпожа Добсон съпровождаше на пиано пеещата Сидони. Изведнъж тя спря всред своя романс и се разсмя високо. Часът удари десет. Рислер вдигна живо глава:

— Какво те разсмя?

— Нищо... една мисъл, — отговори Сидони, като смигна на госпожа Добсон и ѝ показа часовника.

Тъкмо тоя час бе определен за срещата и тя мислеше за мъките на влюбения, който я чакаше.

* * *

Откак се завърна пратеникът, който донесе на Франц трескаво очакваното „да“ от Сидони, в неговия ум се настани дълбоко спокойствие и внезапно затишие. Нямаше вече съмнение и борба между страстта и дълга. Мигновено той се почувства облекчен, като че нямаше вече съвест. Той направи с най-голямо спокойствие приготовленията си, нареди куфарите си на пода, изпразни скрина и

долапите и дълго преди определения от него час на изпращане на вещите седеше вече върху един сандък всред стаята си, гледаше географската карта, закачена на стената, като знак за неговия скитнически живот, следеше с очи правата линия на пътищата и оная вълниста черта, която очертаваше океаните.

Нито веднъж не му дойде на ум мисълта, че от другата страна на площадката някой въздишаше и плачеше за него. Нито веднъж той не помисли за отчаянието на брат си, за страшната драма, която щяха да оставят след себе си. Той беше много далече от всичко това и вече вървеше по перона на гарата заедно със Сидони, облечена в тъмни дрехи на пътничка и бежанка; после още по-далеч, на брега на синьото море, дето ще се спират за малко, за да забъркат следите си; и все по-далеч, пристигнали в непознатата страна, дето никой не би могъл да я иска, нито да му я отнеме. Или мислеше за вагона през време на пътуването нощем по пустата равнина. Той виждаше мъничката бледа главичка, лежаща до неговата на възглавницата, цъфналата ѝ устица, съвсем близо до устните му, и две дълбоки очи, гледащи го под меката светлина на лампата, при приспивния шум на колелата и парата.

А сега свири и ръмжи, машино, разтърсвай земята, зачервявай небето, изригвай пламъци и дим, потъвай в тунели, минавай през планини и реки, скачай, пламеней, но отнеси ни далеч от населения свят, от неговите закони и чувства, вън от живота, вън от самите нас!...

Два часа преди да почне продажбата на билетите за определения влак, Франц беше вече на Лионската гара, тая тъжна гара, която, намирайки се в най-отдалечената част на Париж, изглежда като първа спирка в провинцията. Той седна в най-тъмното кътче и остана там неподвижно, като замаян. В тоя час в мозъка му имаше такъв шум и бъркотия, каквито имаше и в самата гара. Той чувстваше, че бе обхванат от цяла тълпа несвързани разговори, от смътни спомени и странни съпоставки. В един миг се пренасяше тъй далечно в спомените си, че два — три пъти се попита защо беше тук и какво чакаше. Но мисълта за Сидони бликваше в несвързаните му мисли и ги осветяваше с пълна светлина.

Тя щеше да дойде.

И макар часът на срещата да беше още много далече, той се вглеждаше несъзнателно в ония, които бързаха и се викаха и търсеше

дали няма да види изящния силует, излизащ внезапно из тълпата и отстранявайки я на всяка крачка със сияйната си красота.

След много пристигания, заминавания и изсвирвания, чийто шум, вграден под сводовете, звучеше сърцераздирателно, изведнъж настана голяма пустота на гарата, като в делник в църква. Влакът за десет часа приближаваше. Нямахме вече друг преди него. Франц стана. Сега това не беше мечта, не беше химера, губеща се в обширните и неопределени предели на времето.

След четвърт час, най-много след половин час тя ще бъде тук. Тогава започна за него ужасната мъка на очакването, оня застои на цялото същество, странното състояние на тялото и на духа, когато сърцето не бие вече, дишането става също тъй прекъснато, както и мисълта, движенията и изреченията остават недовършени и всичко чака. Поетите са описвали стотици пъти тая мъчителна тревога на влюбения, който се вслушва в тропота на някоя кола по пустата улица и в бързите стъпки, изкачващи се по стълбата.

Но да чакаш любимата си на някоя гара, в чакалнята, е още по-печално. Тия глухи, запалени лампи, без отражение по пращия под, тия големи стъклени врати, тоя непрекъснат шум от стъпки и от врати, който ечи в неспокойните уши, височината на празните стени, разлепените по тях обяви: „Увеселителен влак за Монако, обиколка на Швейцария“, всичката тая атмосфера на пътешествия, на промени, на равнодушие и непостоянство, всичко това е наредено наистина, за да свива сърцето и да увеличава мъката му.

Франц ходеше насам — натам, следеше пристигащите коли. Те се спираха при дългите каменни стъпала. Вратичките се отваряха и затваряха шумно и из външната тъмнина се показваха при осветения праг разни лица: спокойни и измъчени, щастливи и огорчени; имаше шапки с пера, стегнати със светли воали, селски забрадки и сънливи деца, които влачеха за ръка. Всяко ново видение го караше да потреперва. Струваше му се, че я вижда колеблива, забулена с воал и малко смутена. Колко бързо би се завтекъл той към нея, за да я успокои и защити!

Колкото повече се изпълваше гарата, толкова по-мъчно ставаше следенето. Колите вървяха непрекъснато една след друга. Той бе принуден да тича от една врата към друга. Тогава излезе на улицата, мислейки, че отвън по-лесно ще следи; пък и не можеше повече да

понася, в разваления и душен въздух на чакалнята, оня гнет, който започваше да го притиска.

Беше влажно време, в края на септември. Лека мъгла се носеше и фенерите на колите се обрисоваха неясно и смътно в подножието на голямата наклонена улица. Всяка от тях, приближавайки, като че му казваше: „Аз съм... ето ме...“ Но не беше Сидони, която слизаше, и колата, която бе видял, че иде отдалеч, с пълно с надежда сърце, сякаш тя би съдържала нещо повече от живота му, се завръщаше в Париж лека и празна.

Часът на заминаването приближаваше. Той погледна големия часовник на гарата: оставаше не повече от четвърт час. Това му се стори ужасно, но звънецът на току-що отворилата се каса го повика. Той се завтече към нея и зае мястото си в дългата редица.

— Два билета първа класа за Марсилия, — каза той. Стори му се, че с това влизаше вече във владение.

Той се завърна на своя наблюдателен пост, промъквайки се между количките с натрупани вещи и закъснелите, блъскащи се пътници. Кочияшите му викаха: „Внимание!“ Той стоеше до самите колелета, до краката на конете, оглушен, с широко отворени очи. Не повече от пет минути. Беше почти невъзможно тя да пристигне навреме. Пътниците бързаха да влязат във вътрешните зали. Куфари се извозваха към фургона, големи вързопи, обвити с платно, сандъци с медни гвоздеи, малки чанти с дълги ремъци на търговски пътници, кошници от всевъзможни големини потъваха в една и съща врата, разтърсвани и клатени с една и съща бързина.

Най-после тя се показва...

Да, ето я, тя е, несъмнено: облечена в черно, тънка, стройна, придружена от друга, по-ниска, госпожа Добсон, навярно. Но, като я погледна още веднъж, той видя, че се лъже. Тя бе млада жена, прилична на нея, парижанка, с щастливо лица. Също тъй млад мъж отиде при нея. Навярно отиваха на сватбено пътешествие; изпращаше ги майката и бе дошла да ги настани във вагона. Те минаха край Франц, облени от струята на щастието, което ги завличаше. Той изгледа с чувство на яд и завист как преминаха самоотварящата се врата, облежнати един на друг, близо притиснати в сред тълпата.

Стори му се, че тия хора го бяха обрала, че те щяха да заемат във влака неговото място и мястото на Сидони... Сега е лудият миг на

заминаването, чува се последният звънец и глухият шум на топлата пара, към който се примесва тропотнята на закъснелите пътници, тракането на вратите и грохота на парижките омнибуси. А Сидони все не идва, и Франц все чака! В тоя миг една ръка се слага върху рамото му.

Боже!

Той се обръща. Голямата глава на господин Гардиноа, окръжена от каскет с наушници, е пред него.

— Не се лъжа; това е господин Рислер. Значи, заминавате с бързия влак за Марсилия? И аз заминавам, но не отивам далеко.

Той обяснява на Франц, че е изпуснал Орлеанския влак и ще се помъчи да отиде в Савиньи по лионската линия; след това заговорва за стария Рислер и за фабриката.

— Изглежда, че работите не вървят добре от някое време... Те претърпяха загуби при обявяването на Бонардели в несъстоятелност... О, нашите млади хора трябва да внимават!... Както я карат, и с тях може да се случи същото, което се случи с Бонарделови... Но извинете. Струва ми се, че затварят гишето. Довиждане!

Франц едва чу какво му казваха. Разоряването на брат му, срутването на цялата вселена не значи вече нищо за него. Той чака, чака...

Но ето, че гишето се затваря бързо, като последна преграда на упоритата му надежда. Гарата се изпразва отново. Шумът се измества, пренася се на пътя и внезапно, силно изсвирване: то изчезва в нощната тъмнина и достига до ушите на влюбения като подигравателно сбогом.

Влакът за десет часа замина.

Той се помъчи да бъде спокоен и да разсъждава. Очевидно тя е пропуснала аниерския влак, но, като знае, че той я чака, ще дойде в който и да е час на нощта. Да почака още. Нали чакалнята е направена за това? Нещастникът сяда на една пейка. Затворили са големите прозорци, върху които се лепи мракът с отблясъците на лакирана хартия. Полусънната книжарка започва да нарежда дюкянчето си. Той гледа несъзнателно редиците от пъстри книги, цялата тая железопътна библиотека, чиито названия бе научил наизуст през време на четирите часа, прекарани тук.

Има книги, които той позна, защото ги бе чел в палатката в Исмаилия или на парахода, който го доведе от Суец, и тия просташки и

незначителни романи бяха все пак запазили в паметта му морска и чуждестранна миризма. Но наскоро дюкянчето за книги се затвори и той се лиши дори от това средство за залъгване на умората и трескавото си очакване. Будката с играчките също се завърна цяла в своята дъсчена ограда. Свирки, ръчни колички, лейки, лопатки и гребла, — всички сечива на малките летуващи парижанчета изчезват в един миг. Продавачката, болнава жена с тъжен изглед, се завива в стара наметка и си отива с грейката си в ръка.

Всички тия люде завършиха своя ден, като го продължиха до последната минута с онова мъжество и упорство, свойствени на Париж, който гаси фенерите си едва на разсъмване. Тая мисъл за дълго бдение му напомня една добре позната стая, в която лампата се снишава в тоя час над масата, натрупана с колибри и светулки; но това видение прекосява бързо ума му в тоя хаос от несвързани мисли, породени в него от трескавото очакване.

Изведнъж той забеляза, че умира от жажда. Кафенето на гарата е още отворено. Влиза в него. Нощните прислужнички спят върху пейките. Подът е влажен от плакненето на чашите. Той чака безкрайно много, докато му сервира; после, тъкмо когато да пие, мисълта, че Сидони е може би пристигнала по време на отсъствието му, че го търси в залата, го кара да скокне и да изтича като луд, като оставя пълната чаша и парите на масата.

Тя няма да дойде. Той чувства това.

Еднообразните му и правилни стъпки, които ечат надлъж по целия перон на гарата, дразнят слуха му като доказателство за неговата самота и несполука.

Какво ли се е случило? Какво е могло да я задържи? Дали се е разболяла или спряла от угризение на съвестта пред вината си? Но, в такъв случай тя би го предупредила, би изпратила госпожа Добсон. А може би Рислер е намерил писмото? Тя е тъй безумна, тъй непредпазлива!

И докато правеше тия предположения, времето напредваше. Върховете на зданията на Мазас, потънали в мрак, се белееха вече и се различаваха. Какво да прави? Трябваше да отиде веднага в Аниер, да се опита да узнае, да се осведоми. Би желал да бъде вече там. Като взе това решение, той слезе бързо по стъпалата на гарата, срещайки по

пътя си войници, натоварени с раниците си, бедни люде, пристигащи за сутрешния влак, влака на рано ставащите бедняци.

Той прекоси Париж в зори; тъжния и зъзнец сега Париж, където фенерите на полицейските постове хвърляха тук — там своята червена светлина, а стражарите ходеха по двама, спираха се на ъглите на улиците, вирайки се в тъмнината.

Пред един от тия постове той видя събрани тълпа от вехтошари и прости жени. Навярно някаква нощна драма се бе разиграла, развързката на която щеше да стане при полицейския комисар... О, ако Франц знаеше каква беше тая драма! Но той не можеше да я подозира и погледа равнодушно натам.

Само че всичките тия грозотии, тая зора, която се сипваше над Париж с морна бледност, тия мигащи фенери по брега на Сена, като горящи над мъртвец свеци, умората от безсънната му нощ го изпълниха с дълбока тъга.

Когато стигна в Аниер след два — три часа ход, сякаш всичко се пробуди. Изгряващото слънце, във всичката си слава, възпламеняваше равнината и водата. Мостът, къщите, крайбрежието, всичко поразяваше с оная утринна яснота, която прави впечатлението за съвсем нов ден, излизащ ясен и усмихнат от гъстите нощни мъгли. Той забеляза отдалече къщата на своя брат, събудена вече, с отворени капаци и цветя по прозорците. Той поскита малко, преди да се осмели да влезе. Изведнъж някой го повика от брега.

— Ха, господин Франц... Колко рано сте излезли днес!

Той беше кочияша на Сидони, който отиваше да къпе конете си.

— Нищо ново в къщи?... — го попита Франц треперещ.

— Нищо ново, господин Франц.

— Моят брат у дома си ли е?

— Не, господинът спа във фабриката.

— Няма ли никой болен?

— Не, господин Франц, никой, доколкото зная.

И конете навлязоха във водата до гърдите, като пръскаха пяна. Тогава Франц реши да позвъни на малката врата. Чистеха градинските пътечки. Къщата беше шумна и въпреки ранния час, той чу гласа на Сидони, ясен и звънлив, като пеенето на птичките в розовите храсти пред къщата. Тя говореше оживено. Франц, твърде развълнуван, се приближи, за да чуе.

— Не, не трябва крем... Леденото ще бъде достатъчно... Главното е да бъде добре замразено, и за седем часа... Ах, и като предястие... чакайте ад видим...

Тя се съвещаваше с готвачката си за голямата вечеря, която щеше да даде на другия ден. Внезапната поява на девера ѝ не я смути.

— А, добро утро, Франц! — му каза тя най-спокойно. — Веднага ще бъда на услугите ви. Утре ще имам гости, клиенти на фабриката, голяма делова вечеря... Позволявате, нали?

Свежа, усмихната, в белите къдри от дантели на дългата си домашна рокля и с малката си дантелена шапчица, тя продължаваше да съставя своето разписание на ястията, дишайки свежия въздух, който се издигаше от ливадата и от реката. Върху това отпочинало лице нямаше ни най-малката следа от скръб или безпокойство. Гладкото ѝ чело, прелестното учудване на погледа, което тъй дълго трябваше да я запази млада, полуотворените ѝ розови устни съставяха странна противоположност с лицето на влюбения, разстроено от прекараната в мъка и умора нощ.

В продължение на четвърт час, седнал в ъгъла на гостната, Франц гледаше как минаваха пред него, в обикновения им ред, всички общоприети ястия на една буржоазна вечеря, като се почне с малките топли банички, нормандския калка и безчислените му притурки, и се свърши с монрьойлските праскови и фонтебловско грозде. Тя не пропусна нито едно ястие.

Най-после, когато останаха сами и той можеше да говори, я попита с глух глас:

— Нима не получихте писмото ми?...

— Как не, получих го.

Тя стана, за да поправи пред огледалото няколко малки къдрици, смесени с развяващите ѝ се панделки и, гледайки се в огледалото, продължи:

— Ами да, получих вашето писмо. Дори много се зарадвах, че го получих... Сега, ако ви скимне да направите на брат си лошите доноси, с които ме заплашвахте, лесно ще му докажа, че отвращението от една престъпна любов, отблъсната от мене както подобава, е било единствената причина за тия лъжливи доноси. Сега сте предупреден, драги мой... и довиждане!

Щастлива, като актриса, току-що изрекла много прочувствени
слова, тя мина край него и излезе от гостната, усмихвайки се, с
повдигнати краища на устните, тържествуваща и без гняв.

И той не я уби!

V

ЕДНО ПРОИЗШЕСТВИЕ

В навечерието на тоя нещастен ден, няколко минути след като Франц бе напуснал тайно стаята си на улица Брак, знаменитият Делобел се завърна у дома си съвсем съкрушен, с оня уморен и разочарован изглед, който той винаги противопоставяше на неприятните събития.

— Ах, Боже мой, какво се е случило, клети ми мъжо?... — попита веднага госпожа Делобел, която от двадесет години все още не беше свикнала с преувеличената и драматична мимика на мъжа си.

Преди да отговори, бившият актьор, който не пропускаше никога да предшества и най-малките си думи с някакво изражение на лицето, научено някога на сцената, отпусна устните си в знак на неприятност и отвращение, като че току-що бе преглътнал нещо много горчиво.

— Има това, — каза той, — че тия Рислерови са неблагоприятни или себелюбивни или, поне много зле възпитани хора. Знаете ли какво научих преди малко долу, от вратарката, която ме гледаше презрително с крайчеца на окото си?... Е, добре, Франц Рислер заминал. Напуснал къщата след обед, а може би и Париж в тоя час, без дори да дойде и да ми стисне ръката и да ми благодари за приема, който му оказвахме тук... Как ти се струва това?... Защото той и с вас не се е сбогувал, нали? А между това, няма и месец, откак постоянно киснеше у дома, без да го укоряваме.

Мама Делобел възкликна от изненада и истинска скръб. Дезире, напротив, не каза ни дума, не направи никакво движение. Все същото ледено момиче. Дори телът, който тя въртеше, не спря в пъргавите ѝ пръсти...

— Това са то приятелите, — продължаваше знаменитият Делобел. — Какво съм му направил, най-последно?

Той твърдеше, че цял свят го преследва с омразата си. Това съставяше част от неговата роля в живота на човек, разпънат за изкуството. Кротко, с почти майчинска нежност, — защото винаги има майчинство в снизходителната, всепрощаваща любов, която внушават

тия големи деца, — госпожа Делобел утеша мъжа си, погали го, прибави сладко към вечерята му. Всъщност, клетият човек беше наистина огорчен: веднъж Франц заминал, ролята на вечерен гощавчик, играна по-рано от Рислер стари, оставаше за него свободна отново и актьорът мислеше за сладките угощения, от които щеше да бъде лишен.

А наред с тая себелюбива и повърхностна скръб имаше една истинска, грамадна тъга, тъга, която убива и която тая сляпа майка не забелязваше! Но погледни дъщеря си, нещастна жено! Виж тая прозрачна бледност, тия сухи, неподвижно блестящи очи, сякаш съсредоточаващи мисълта си и погледа си върху предмет, видим само за тях! Накарай тая малка, затворена и страдаща душа да се отвори. Разпитай детето си. Накарай го да говори. Накарай го да плаче главно, за да го освободиш от задушавачата го тежест, да престанат вече замъглените му от сълзи очи да гледат втренчено в празното пространство оня ужасен, непознат предмет, в който те се взират отчаяно.

Уви!... Има жени, у които майката убива съпругата. У тази съпругата бе убила майката. Жрица на бога Делобел, вдълбочена в съзерцание на идола си, тя си въобразяваше, че дъщеря ѝ бе дошла на света само за да се посвети на същия култ, да коленичи пред същия олтар. И двете трябваше да имат само една цел в живота: да работят за славата на великия човек, да утешават неговия непризнат гений. Останалото не съществуваше. Никога мама Делобел не бе забелязвала внезапната червенина по бузите на Дезире, щом Франц влезеше в работилницата, всичките тия хитрини на влюбеното момиче, които целеха да се говори все за него, които караха да се вмъква името му при всякакви поводи в техните разговори при работата и това от години, от най-отдалеченото време, когато Франц отиваше всяка сутрин в Техническото училище, в часа, когато двете жени запалваха лампата, за да започнат своя ден. Тя не бе разпитвала никога за причината на дългите мълчания, в които щастливата и доверлива младост обичаше да се заключава двойно с мечтите си за бъдещето и, ако понякога казваше на Дезире, чието мълчание я уморяваше: „Какво ти е?“, достатъчно беше младото момиче да отговори: „Нищо“, за да се разсее за миг мисълта на майката и да се пренесе веднага към любимото ѝ занятие.

И така тая жена, която четеше в сърцето на мъжа си, в най-малката гънка на неговото олимпийско и нищожно чело, никога не бе имала за своята клета Зизи ония догадки на любовта, посредством които най-старите и повяхнали майки се подмладяват, достигат дори до детско приятелство, за да станат довереници и съветнички.

И това е най-жестокото в несъзнателното себелюбие на мъже като Делобел. То поражда около тях други себелюбия. Създадената в някои семейства привичка всичко да отнасят само към едно същество, неволно оставя в сянка радостите и страданията на другите, безполезни и неинтересни за него.

И с какво, питам ви, младежката и скръбна драма, която препълваше със сълзи сърцето на клетата влюбена, можеше да интересува славата на великия актьор? А тя страдеше много. От близо един месец вече, от деня, в който Сидони бе дошла да вземе Франц с колата си, Дезире знаеше, че не я обичат вече и знаеше името на своята съперница. Тя не им се сърдеше, по-скоро ги съжаляваше. Само че защо се бе завърнал той? Защо ѝ бе дал тъй леко тая лъжлива надежда? Както нещастните затворници, обречени на вечна тъмнина, приучват учите си на отсенките на мрака, а членовете си — към тясното пространство, и после, ако ги изведат за миг на светлината, затворът им се струва по-тъжен и мракът — още по-гъст, така и на нея, клетото момиче, когато се оттегли силната светлина, която се бе вмъкнала ненадейно в живота ѝ, пленничеството ѝ се стори още по-мрачно. Колко сълзи бе преглътнала мълком след тая минута! Колко скърби бе разказала на птичките си! Защото и тоя път работата я бе поддържала, отчаяната, безспирна работа, която укротяваше мисълта ѝ със своята редовност, еднообразие и постоянно връщане към едни и същи грижи и движения.

И както под пръстите ѝ мъртвите птички заприличваха на живи, нейните самоизмами и погинали надежди, пълни с много по-тънка и много по-проникваща отрова, отколкото оная, която хвърчеше на прах около работната ѝ маса, биеха от време на време криле с усилие, смесено с мъка и с порив за възкресение. Франц не беше съвсем загубен за нея. Макар и рядко да я спохождаше, тя знаеше, че той е там, чуваше как влиза, излиза, ходи неспокойно из стаята; а понякога виждаше през полуотворената врата неговия мил силует, тичащ по площадката. Той не изглеждаше щастлив, та какво щастие можеше да

го очаква? Той обичаше жената на брат си. И при мисълта, че Франц не беше щастлив, тая добра девойка забравяше почти своята скръб и мислеше само за скръбта на приятеля си.

Тя разбираше добре, че беше невъзможно той да се върне и отново да я обикне. Но мислеше, че може би един ден ще влезе ранен и умиращ, че ще седне на малкото ниско столче и, като сложи главата си върху коленете ѝ, с горчиви хлипания ще ѝ разкаже мъката си и ще ѝ каже: „Утеши ме...“

Тая жалка надежда я поддържаше от три седмици насам. Толкова малко ѝ бе нужно. Но не! Дори и това ѝ бе отказано. Франц бе заминал, заминал, без да я погледне, без да се сбогува. След измяната на любовника, ето измяната и на приятеля. Това беше ужасно...

При първите думи на баща ѝ тя почувства, че се сгромолясва в дълбока, ледена, тъмна бездна, в която слизаше бързо, несъзнателно, убедена, че няма да се върне вече към светлината. Задушаваше се. Би искала да се съпротивява, да се бори, да вика за помощ. Но кого? Знаеше, че майка ѝ не би я чула.

Сидони?... О, тя я познаваше сега! По-добре би било да се обърне към тия малки птички с блестящи пера, чиито нежни очи я гледаха тъй равнодушно — весело.

Но най-ужасното бе, че тя разбра веднага, че тоя път и работата няма да я спаси. Работата бе загубила благотворното си влияние. Бездвижните ѝ мишци нямаха вече сила; уморените ѝ и разединени ръце се отпущаха в празнотата на голямото отчаяние. Какво би могло да я подкрепи в това ужасно нещастие? Бог? Онова, което наричат Небе?

Не ѝ мина дори подобна мисъл. В Париж, особено в работническите квартали, улиците са много тесни, къщите са много високи, въздухът — много мътен, за да се вижда небето. То се губи във фабричния дим и в мъглата, която се вдига от влажните покриви; и после, животът е толкова тежък за повечето от тия люде, че ако мисълта за Провидението се весваше понякога в техните nevoли, то би било само за да му покажат пестника си и да го проклинат. Ето защо в Париж стават толкова самоубийства. Тоя народ, който не умее да се моли, е готов всеки миг да умре. Смъртта се явява на дъното на всичките му страдания, смъртта, която освобождава и утешава.

Към нея младото куцо момиче гледаше втренчено. Тя веднага бе решила: трябваше да умре. Но как? Неподвижна в креслото си, докато глупавият живот продължаваше около нея, докато майка ѝ приготвяше вечерята, а великият артист декламираше един дълъг монолог върху човешката неблагоприятност, тя обмисляше какъв вид смърт да избере. Понеже никога не оставаше сама, тя не можеше да помисли за мангал с дървени въглища, които запалват, след като затворят вратите и прозорците. Като не излизаше никога от къщи, тя не можеше да помисли и за отрова, която купуват от билкаря, едно малко пакетче с бял прах, пъхнато на дъното на джоба, заедно с игленика и напръстника. Можеше да се възползва и от серните кибрити, от зелениясалата мед на старите гологани и от прозореца, който гледаше право към плочника на улицата; но мисълта, че родителите ѝ ще видят ужасното зрелище на доброволната ѝ смърт, а онова, което остане от нея, събрано всред натрупалия се народ, ще бъде тъй страшно наглед за тях, я накара да се откаже от тоя начин.

Оставаше ѝ още реката. Водата поне отнася понякога тялото тъй далече, че то не се намира и смъртта бива забулена в тайна.

Реката! При мисълта за нея, тя потреперваше. Но не видението на дълбоката и черна вода я плашеше. Парижките девойки не щат да знаят за това. Хвърлят престилката на главата си, за да не я виждат, и пуф! Но трябваше да слезе долу, да ходи по улицата, а улицата я плашеше.

И докато клетото момиче се отдаваше предварително на последния полет към смъртта и забравата, докато гледаше бездната отдалеч с плахи очи, в които се съглеждаше вече безумието на самоубийството, знаменитият Делобел се оживяваше малко по малко, говореше не тъй драматично и после, понеже имаше за вечеря зеле, което обичаше много, той се разнежи през време на яденето, спомни си старите успехи, златния венец, алансонските абонати и, щом свърши вечерята, отиде да види *Мизантроп* в Одеон, дето Робрикар дебютираше, — пристегнат, изгладен, с винаги белите си ръкавели и с нова и бляскава петфранкова монета, която жена му му бе дала, за да се повесели по ергенски.

— Много съм доволна, — казваше мама Делобел, докато разтребваше масата. — Баща ти яде добре тая вечер. Това го поуتهيши

малко, клетия. Театърът ще го развлече съвсем. Толкова се нуждае от това...

... Да, най-ужасното бе да върви сама по улицата. Ще трябва да почака да угасят осветлението, да слезе тихичко по стълбата, когато майка ѝ си легне, да поиска от вратаря да ѝ отвори и да тръгне из Париж, дето се срещат мъже, дръзко гледащи в очите, и дето има блестящи от светлина кафенета. Тоя ужас от улицата Дезире изпитваше още от детство. Още много малка, когато излезеше от къщи да купи нещо, хлапетата я сподиряха със смях и тя не знаеше кое е по-жестоко: дали осмиването на неправилната ѝ походка, кълченето на тия безочливи деца, или съчувствието на минувачите, чиито погледи се отвръщаха жалостиво. После тя се боеше от коли. Реката беше далеч. Ще се умори много. Но нямаше друго средство...

— Аз ще си легна, дъще, а ти ще поседиш ли още?

С очи над работата, дъщерята отговори, че щяла да поседи още. Искала да довърши дузината си.

— Тогава лека нощ, — казва мама Делобел, чието слабо зрение не може да понася дълго светлината на лампата. — Турих яденето на баща ти на огъня. Нагледай го, преди да си легнеш.

Дезире не излъга. Тя искаше да завърши дузината, за да може баща ѝ да я занесе утре сутрин; и наистина, гледайки тая малка, спокойна глава, наведена под бялата светлина на лампата, човек не би допуснал никога какви зловещи мисли я изпълват.

Ето най-последна и последната птичка от дузината, една чудесна малка птичка, чиито крила като че са намокрени с морска вода, със сапфиров отблясък. Грижливо и кокетно Дезире я набожда на тела, в красивата ѝ стойка на изплашена и отлитаща птичка. О, колко хубаво отлита малката синя птичка! Какъв безумен полет в простора! Как се чувства, че тоя път пътуването ще бъде далечно, вечно и безвъзвратно пътуване...

* * *

Сега работата е свършена, масата подредена, последните копиринени конци внимателно прибрани, иглите забодени на възглавничката.

Като се завърне, бащата ще намери под полусветещата лампа своята вечеря в топла жарава; и тая ужасна и зловеща вечер ще му се види спокойна, като всички други, при обикновения ред и строгото спазване на неговите налудничави навици.

Дезире отваря тихичко долапа, изважда от там едно шалче, с което се загръща; после тръгва.

Как? Нито един поглед към майка си? Нито едно безмълвно сбогом, нито едно умиление?... Не, нищо. Със страшната прозорливост на умиращите, тя разбира изведнъж на каква себелюбива обич са били пожертвани нейното детство и нейната младост. Тя чувства отлично, че една дума на великия артист ще утеши тая спяща жена, на която тя почти се сърди, задето не се събужда и я оставя да си отиде, без дори да трепнат затворените ѝ клепки.

Когато младите умират, дори доброволно, никога това не става без борба, а клетата Дезире напуска живота, възмутена от съдбата си.

Ето я на улицата. Къде отива? Всичко е вече пусто. Тия квартали, тъй оживени денем, утихват рано вечер. Тук работят много, та заспиват бързо. Докато булевардният Париж, още пълен с живот, разпространява над целия живот розовия отблясък на далечен пожар, тук всички големи врати са затворени, капациите на дюкяните и на прозорците на къщите са спуснати. От време на време закъснял чук, разходката на стражар, който се чува, без да се вижда, монологът на някой пияница, прекъсван от препъванията му, нарушават тишината, или пък внезапният лъх на вятъра, дошъл от съседните крайбрежия, разхлопва стъклата на някой фенер, вехтата връв на някой скрипец пада на завоя на някоя улица, изчезва със свирене под някоя зле затворена врата.

Дезире върви бързо, завита в шалчето си, с вдигната глава, със сухи очи. Без да знае пътя, тя върви право, съвсем право напреде си.

Тъмните и тесни улици на Маре, дето тук-там мъждее газовият фенер, се кръстосват, очертават се и всеки миг тя се връща по стъпките си, търсейки трескаво пътя. Все нещо застава между нея и реката. Но духащият вятър донася до лицето ѝ влажна свежест. Наистина, би казал човек, че водата отстъпва, огражда се с прегради, че дебели стени и високи къщи застават нарочно пред смъртта; но куцото момиче не губи смелост и все върви, върви по неравната каменна настилка на старите улици.

Виждали ли те някога вечер, след лов, как някоя ранена яребица бяга в гънката на някоя бразда? Тя се снишава, изравнява се със земята, влачейки окървавеното си крило към някое убежище, дето би могла да умре спокойно. Колебливата походка на тая малка сянка, вървяща по плочниците и допираща се до стените, произвежда съвсем същото впечатление. И помислете, че в същия тоя час, и почти в същия квартал, някой друг също скита по улиците, чака, дебне отчаян. О, да можеха да се срещнат! Ако тя настигнеше тоя неспокоен минувач и го попиташе за пътя:

— Моля ви, господине, от къде се отива за Сена?...

Той би я познал веднага:

— Как! Вие ли сте, госпожице Зизи? Какво правите тук в тоя час?

— Отивам да умра, Франц. Вие ми отнехте желанието да живея.

Тогава той, силно развълнуван, би я хванал, би я притиснал, би я отнесъл в прегръдките си и би казал:

— О, не! Не умирай! Ти си ми нужна, за да ме утешиш и да ме излекуваш от всичкото зло, което оная ми причини.

Но това е мечта на поет; една от ония срещи, които не се случват в живота. Той е много жесток, тоя суров живот! И когато е нужно толкова малко нещо, за да се спаси едно съществуване, животът се пази добре да не достави това малко нещо. Ето защо истинските романи са винаги тъй тъжни...

Улици, и пак улици, после площад и мост, чиито фенери очертават в тъмната вода друг светъл мост. Ето най-последно и реката. Мъглата на тая влажна и мека вечер й показва целия тоя непознат за нея Париж в някакво смътно величие, което нейното непознаване на местата усилва още повече. Тук именно трябва да умре.

Дезире се чувства тъй малка, тъй самотна, тъй загубена в грамадността на тоя голям, осветен и пуст град. Струва й се, че вече е умряла. Тя се приближава до крайбрежието и изведнъж благоуханието на цветя, на листа и рохка земя я спира за миг на минаване. В краката й, на плочника, до самата вода, купища храсти, обвити със слама и саксии с фунийки от бяла хартия са наредени вече за утрешния пазар. Завити в шалове, с крака върху мангали, продавачките седят на столовете си, вкочанени от съня и нощния студ. Маргаритки от всички цветове, резеда и късни рози пълнят въздуха с благоухание, стърчащи

на лунната светлина, със своята лека сянка наоколо им, пренесени далеч от родното им място и очакващи прищявката на спящия Париж.

Клетата Дезире! Би казал човек, че цялата ѝ младост и всичките ѝ редки радостни дни, и разочарованата ѝ любов се изкачват в сърцето ѝ заедно с благоуханията на тая подвижна градина. Тя върви тихо всред цветята. Понякога някой повей на вятъра блъска храстите един в друг, като клоните на горичка, а на края на плочника кошници, пълни с изкопани растения, издават миризмата на мокра земя.

Тя си спомня разходката извън града, устроена от Франц. Тоя лъх на природата, който бе вдишала тогава за пръв път, тя намираше и сега в минутата на смъртта. „Спомни си“, като че ѝ казва той, а тя отговаря в себе си: „О, да, спомням си“.

Тя си го спомня повече, отколкото трябва. Като стигна до края на това крайбрежие, украсено като за празник, малката бегла сянка се спира на стълбата, която се спуска до брега...

Почти веднага се надават викове и шум по цялото крайбрежие: „Скоро лодка, куки!“ Рибари и стражари се притичват от всички страни. Една лодка се отделя от брега с фенер на носа.

Цветарките се събуждат и понеже една от тях запитва, прозявайки се, какво се е случило, продавачката на кафе, сгушена в ъгъла на масата, ѝ отговаря спокойно:

— Една жена се хвърли във водата.

Да, но реката не бе пожелала това дете. Тя се бе съжалила над тая кротост и прелест. Ето че при светлината на фенерите, които се движат долу по брега, една черна чета се образува, тръгва. Дезире е спасена!... Един земекопач я е извадил. Стражари я носят, обкръжени от рибари, от лодкари, и в нощта се чува дебел, пресипнал глас, който се смее злобно: „Тая водна кокошка много ме измъчи. Трябваше да видите как се изплъзваше от пръстите ми!... Навярно не е искала да заслужи възнаграждението...“ Малко по малко шумът утихва, любопитните се разпръсват и, докато черната дружина се отдалечава към полицейския участък, цветарките заспиват отново, а маргаритките на пустото крайбрежие трептят от нощния вятър.

Ах, клето момиче, ти мислеше, че е тъй лесно да напуснеш живота, да изчезнеш изведнъж! Ти не знаеше, че, вместо да те отнесе бързо към търсеното от тебе небитие, реката щеше да те подхвърли на всичкия позор на несполучилите самоубийства. Най-напред участъкът,

отвратителният участък, с мръсните си пейки и под, чийто мокър прах прилича на улична кал. Тук Дезире трябваше да прекара останалата част от нощта. Туриха я върху едно походно легло пред печката, запалена от състрадание към нея и от чиято нездрава топлина нейните тежки и струящи вода дрехи димяха. Къде беше тя? Не съзнаваше ясно това. Налягалите околоръст мъже, в легла, подобни на нейното, тъжната празнота на тая стая, крясъците на двама затворени пияници, които удряха на вратата в дъното с ужасни проклетия, — всичко това клетото куцо момиче слушаше и виждаше ясно, без да разбира.

Близо до нея една жена в дрипи, с коси върху раменете, бе клекнала пред вратата на печката, чийто червен блясък не можеше да оживи бледното ѝ и изпито лице. Тя бе луда, която бяха прибрали през нощта, клето същество, което движеше машинално глава и не преставаше да повтаря несъзнателно, почти независимо от движенията на устните: „О, де, нищета, може да се каже!...“ И тая зловеща жалба сред хърканията на спящите, причиняваше на Дезире ужасно страдание. Тя затваряше очи, за да не вижда това безумно лице, което я ужасяваше като олицетворение на собственото ѝ отчаяние. От време на време вратата към улицата се откряваше, гласът на един началник изричаше имена и двама стражари излизаха, а други двама влизаха и се тръшваха на леглата измъчени, като моряци, които се връщат от нощно дежурство на палубата.

Най-после настъпи утрото със своята трепетно — бяла светлина, която е тъй жестока за болните. Внезапно пробудена от своето вцепенение, Дезире седна върху леглото си, отхвърли наметката, с която я бяха покрили и, въпреки умората и треската, се опита да стане, за да овладее себе си и волята си. Само една мисъл я вълнуваше: да се скрие от това ужасно място, дето сънят беше тъй тежък и мъчителен.

— Господа, моля ви, — каза тя цяла трепереща, — позволете ми да се завърна при майка си.

Колкото и закоравели да бяха в парижките драми, тия добри люде разбираха добре, че имаха пред себе си нещо по-благородно и потрогателно от обикновеното. Само че те не можеха да я заведат още при майка ѝ. Трябваше по-напред да отидат при полицейския началник. Това беше необходимо. От съжаление към нея, повикаха един файтон, но тя трябваше да излезе от участъка, а при вратата му се бяха струпали много хора, за да видят излизането на клетото куцо

момиче с неговите мокри коси, прилепнали за слепите му очи, и неговата стражарска наметка, въпреки която то трепереше. В полицията тя трябваше да се изкачи по една тъмна и влажна стъбла, по която сновяха подозрителни лица. Тук вратата се отваряше и затваряше всеки миг, като в просто обществено учреждение, стаите бяха студени, зле осветени, а по пейките седяха мълчаливи, замаяни и заспали скитници, крадци, леки жени, имаше и маса, покрита с вехта зелена покривка, на която „кучето на началника“ пишеше, един висок човек с глава на училищен надзирател, в изтъркан редингот. Тук трябваше да се яви тя.

Когато Дезире влезе, един човек стана от тъмния ъгъл и тръгна към нея, подавайки ѝ ръка. Той бе нейният отвратителен спасител, който бе получил възнаграждение от двадесет и пет франка.

— Е, какво, миличка, ѝ каза той със своя безсрамен смях; гласът му напомняше мъгливите нощи над водата, — как се чувствате след потапянето?

И той разказа на присъстващите по какъв начин я бе извадил, как я хванал първо така, после така, и че без него тя би плувала вече по реката към Руан.

Нещастницата бе зачервена от треска и срам и тъй смутена, че ѝ се стори, че водата бе оставила було върху очите ѝ и бръмчене в ушите ѝ. Най-после я въведоха в една по-малка стая, пред едно важно лице с орден, самият господин началник, който тъкмо пиеше мляко с кафе и четеше *Съдебен вестник*. Потапайки късче хляб, без да вдигне очи от вестника си, той каза сърдите: „А, вие ли сте...“ И веднага старшият, който бе довел Дезире, започна да чете своя доклад:

„В единадесет часа и три четвърти, на крайбрежието Межисери, пред №17, именуемата Делобел, двадесет и четири годишна, цветарка, живуща на улица Брак, при родителите си, се опита да се самоубие, като се хвърли в Сена, отдето бе извадена здрава и читава от господин Паршемине, земекопач, живущ на улица Бют-Шомон“.

Господин началникът слушаше, ядейки, със спокойния и отегчен изглед на човек, когото нищо не учудва вече; накрая вдигна очи към именуемата Делобел, изгледа я глупаво — самодоволно и със строг поглед и започна да я мъмри строго. Много лошо, много подло било стореното от нея. Какво е могло да я тласне към такава лоша постъпка?

Защо е искала да се погуби? Хайде, отговорете, именуема Делобел, защо?

Но именуемата Делобел не искаше да отговаря. Струваше ѝ се, че да признае любовта си на такова място, значеше да я оскверни... „Не зная... не зная...“, казваше тя тихо, треперейки.

Досадният и изгубил търпение началник заяви, че ще я заведат при родителите ѝ, но при условие да обещае, че никога не ще повтори вече това.

— Е, обещавате ли?...

— О, да, господине!

— Никога не ще повторите вече?...

— Не, разбира се, никога вече... никога вече!...

Въпреки възраженията ѝ, господин полицейският началник клатеше глава, като че не вярваше на това обещание.

Ето я въвн, на път за в къщи, към своето убежище; но мъченията ѝ още не се бяха свършили. Във файтона придружаващият я стражар беше прекалено вежлив, прекалено любезен. Тя се преструваше, че не разбира, отдалечаваше се, отдръпваше ръката си. Какво изтезание!... Най-ужасното бе пристигането на улица Брак, разтревожената къща, любопитството на съседите, което тя трябваше да преживее. Наистина, още от сутринта целият квартал се бе научил за нейното изчезване. Слух се носеше, че бе заминала с Франц Рислер. Рано сутринта бяха видели как бе излязъл знаменитият Делобел, съвсем слисан, с криво сложена шапка, с измачкани ръкавели, което беше признак на необикновена загриженост, а вратарката, изкачвайки хранителните припаси, бе заварила клетата майка полуобезумяла, тичаща от една стая в друга, търсеца някакво писъмце от детето си, някаква колкото и малка да е следа, която би могла да я доведе до някакво предположение.

В ума на нещастната майка една закъсняла светлина бе осветила изведнъж поведението на дъщеря ѝ през последните дни, както и мълчанието ѝ по повод заминаването на Франц. „Не плачи, жено моя... аз ще я доведа...“, бе казал бащата на излизане и, откак бе излязъл, колкото за да се осведоми, толкова и за да се избави от зрелището на нейното ужасно страдание, тя току само ходеше от площадката до прозореца и от прозореца до площадката. При най-малкия шум по стълбата тя отваряше вратата с разтуптяно сърце и се втурваше навън;

после, когато се завръщаше, самотата на малкото жилище, увеличена от празното голямо кресло на Дезире, полуобърнато към работната маса, я караше да се залива в сълзи.

Изведнъж един файтон спря долу пред вратата. Гласове и стъпки проечеха в къщата.

— Госпожа Делобел, ето я!... Вашата дъщеря се намери.

Да Дезире се изкачваше по стълбата, бледа, отпаднала, под ръка с един непознат човек, без шалче, нито шапка, загъната в голяма кафява наметка. Като видя майка си, тя ѝ се усмихна с почти глупав вид.

— Не се бой, няма нищо, — опита се да каже тя, после се отпусна на стълбата. Никога майка Делобел не бе мислила, че у нея има толкова сили. Да вземе дъщеря си на ръце, да я отнесе, да я сложи в леглото, всичко това, извършено за една минута; и ѝ говореше, и я целуваше:

— Най-после, ти си, ето. От къде идваш, нещастно дете? Истина ли е, кажи, че си искала да се убиеш?... Чувствала си, значи, голяма мъка?... Защо я скри от мене?

Като видя майка си в такова ужасно състояние, разплакана и остаряла в няколко часа, Дезире почувства страшно угризение на съвестта. Тя си спомни, че беше излязла, без да ѝ каже сбогом и че я бе осъдила в дълбочината на сърцето си, заедно не я обичала. Не я обичала!

— Но аз бих умряла, ако ти беше умряла, — казваше клетата жена. — ... О, когато станах тая сутрин и видях, че леглото ти не беше разхвърляно, че те нямаше и в работилницата!... Завъртях се и паднах примряла... Топло ли ти е сега?... Добре ли ти е?... Не ще правиш вече това, нали? Не ще искаш да умреш?

И тя подпъхваше завивките ѝ, затопляше краката ѝ, притискаше я до сърцето си, за да я люлее. В дъното на леглото си, със затворени очи, Дезире си спомняше всичките подробности на самоубийството си, всичките отворотелни неща, през които бе минала, след като бе избягнала смъртта. И в усиливащата се треска, и в тежкия сън, който започваше да я обхваща, безумното ѝ тичане през Париж я вълнуваше, измъчваше я още. Хиляди тъмни улици се откриваха пред нея и в края на всяка от тях беше Сена.

Тая ужасна река, която тя не можеше да намери през нощта, сега я преследваше. Тя се чувстваше съвсем изцапана от нейната тиня, от нейната кал; и в притискащия я мъчителен сън, като не знаеше вече как да избегне гнета на спомените си, клетата девойка казваше съвсем тихичка на майка си: „Скрий ме... скрий ме... срам ме е!“

VI

ТЯ ОБЕЩА ДА НЕ ГО ПОВТОРИ ВЕЧЕ

О, не, тя не ще го повтори вече! Господин началникът можеше да бъде спокоен. Сега нямаше опасност, че ще го повтори. Първо: как би отишла до реката, когато не може да мръдне от леглото си? Ако господин началникът я видеше в тоя миг, не би се съмнявал вече в думите ѝ. Навярно това желание да умре, тъй съдбовно написано в онова утро върху бледното ѝ лице, още личеше по цялото ѝ същество, но само че сега се бе смекчило, примирило. Именуемата Делобел знае, че като почака малко, много малко, тя не ще има какво да желае вече.

Лекарите мислят, че тя умира от белодробно възпаление, което е придобила навярно от мокрите си дрехи. Лекарите се лъжат: това не е белодробно възпаление. Тогава, значи, любовта ѝ я убива?... Не. От оная ужасна нощ тя не мисли вече за Франц, не се чувства достойна да обича, нито да бъде обичана. Отсега върху тъй чистия ѝ живот има петно и тъкмо поради това тя умира.

Всяка сцена от ужасната драма е петно за мисълта ѝ: изваждането ѝ от водата пред всичките ония мъже, умореният ѝ сън в участъка, безсрамните песни, които бе чула там, лудата, която се топлеше пред печката, всичко порочно, нездраво и покъртително, до което се беше докоснала по стълбата на участъка, и после презрението на някои погледи, безсрамието на други, шегите на нейния спасител, любезностите на стражаря, завинаги нарушената ѝ женска свенливост, необходимостта да каже името си, и най-последно стеснението от недъгавостта ѝ, което я бе преследвало през всичките фази на дългото ѝ мъченичество, като подигравка и засилване на смешното в самоубийството ѝ от нещастна любов...

Казвам ви, че тя умира от срам. През нощните си бълнувания тя повтаря непрекъснато: „Срам ме е!... Срам ме е!...“, а в минута на спокойствие тя се увива със завивката, издърпва я върху лицето си, като че за да се скрие или да се зарови.

Съвсем близо до леглото на Дезире, при светлината на прозореца, мама Делобел работи, наглеждайки дъщеря си. О време на

време тя вдига очи, за ад види това мълчаливо отчаяние, тая необяснима болест, после бързо подема работата си; защото едно от най-големите страдания на бедните люде е, че не могат да се предават на скръбта си. Трябва да работят непрекъснато, и дори когато смъртта броди наоколо, да мислят за належащите изисквания, за мъчнотиите на живота.

Богатият може да се затвори в скръбта си, може да ѝ се отдаде, да живее с нея, да прави само две неща: да страда и да плаче. Бедният няма нито възможност за това, нито право. Познавах в родния си край, на село, една стара жена, която беше загубила в една година дъщеря си и мъжа си, две ужасни изпитания едно след друго; но тя трябваше да отгледа момчетата си и да управлява стопанството си. Още от зори трябваше да се залови за работа, да смогне във всичко, да ръководи най-разнообразни работи, пръснати по полята на няколко километра разстояние една от друга. Тъжната вдовица ми казваше: „През седмицата неми остава нито една минута, за да си поплача, но в неделя, о! в неделя, аз си наваксам...“ И наистина, в тоя ден, докато децата играеха навън или се разхождаха, тя се заключваше и прекарваше следобеда, като викаше, плачеше и призоваваше в пустата къща мъжа си и дъщеря си.

Майка Делобел не беше свободна дори в неделя. Помислете, че тя трябваше сега да работи сама, че нямаше чудесната сръчност на малките ръчички на Дезире, че лекарствата бяха скъпи и че за нищо на света тя не би искала да наруши една от любимите привички на „бащата“. Затова, в който и да е час болната да отвореше очи, тя съзираше, в бледата светлина на ранното утро и при светлината на нощната лампа, как майка ѝ работеше, работеше непрекъснато.

Когато завесата на леглото ѝ биваше спусната, тя чувстваше слабия, сух и металичен шум на ножиците при слагането им на масата.

Тая умора на майка ѝ и безсъницата, която непрестанно придружаваше треската ѝ, бяха едно от нейните страдания. Понякога те надвиваха всичко останало.

— Слушай, дай ми малко моята работа — казваше тя, като се опитваше да седне на леглото.

Това беше проблясък в мрака, който от ден на ден се сгъстяваше все повече. Майка Делобел, която виждаше в това желание на болната воля да се възвърне към живота, я настаняваше колкото можеше по-

добре, приближаваше масата. Но иглата беше много тежка, очите ѝ бяха твърде слаби и най-малкият шум на движеща се кола по каменната настилка или достигащите до прозорците викове напомнях на Дезире, че улицата, нечестивата улица беше съвсем близо до нея. Не, тя нямаше никакво желание да живее! О, да би могла първом да умре и после наново да се роди!... Сега тя умираше и се обкръжаваше с пълно самоотрицание. Между две нанизвания на иглата, майката гледаше дъщеря си, която ставаше все по-бледа.

— Добре ли си?

— Много добре... — отговаряше болната с покъртителна усмивка, която озаряваше за миг страдалческото ѝ лице и показваше всичките му страшни промени, както слънчевият лъч, промъкнал се в едно бедно жилище, вместо да го развесели, подчертава още повече неговата тъжна и гола обстановка. След това настъпваше дълго мълчание: майката не говореше, боейки се да не заплаче, а дъщерята беше скована от треската и вече обвита от ония невидими була, с които смъртта окръжава, като че от състрадание, разделящите се с живота, за да победи останалите им сили и да ги отнесе по-тихо, без бунт.

Знаменитият Делобел не стоеше никога в къщи. Той не бе променил нищо в своето съществуване на актьор без работа. Обаче той знаеше, че дъщеря му ще умре; лекарят го беше предупредил. И дори това беше ужасен удар за него, защото всъщност той обичаше много детето си; но в това чудно същество най-искрените и правдиви чувства придобиваха лъжлив и неестествен вид, според оня закон, вследствие на който всички, сложено на крива дъска, никога не изглежда да е сложено право.

Делобел държеше преди всичко да разхожда и да разпръсва скръбта си. Той играеше ролята на нещастен баща от единия край на булеварда до другия. Срещаша го при входа на театрите и в актьорските кафенета със зачервени очи и бледо лице. Обичаше да го питат: „Е, добре, стари приятелю, как сте в къщи?“ Тогава той разтърсваше глава с нервно движение; кривеше лицето си да задържа сълзите си, а устата — проклятията, и стрелваше небето с безмълвен и пълен с гняв поглед, като когато играеше *Детският доктор*, което не ми пречеше, впрочем, да се отнася с голяма нежност и внимание към дъщеря си.

Така например, откак бе заболяла, той бе свикнал да ѝ носи цветя от своите скитания из Париж; и не се задоволяваше с обикновени

цветя, със скромните теменуги, които цъфтят по всички ъгли на улиците за скромните кесии. В тия тъжни есенни дни му бяха нужни рози, карамфили, главно бял люляк, оня, цъфнал в парник люляк, чиито цветове, стебло и листа имат еднаква зеленикава белота, сякаш природата, в бързината си, ги беше боядисала в един и същи цвят.

— О, това е прекалено... това е прекалено... ще се разсърдя! — казваше всеки път милата болна, като го виждаше да влиза тържествено с китка в ръка; но той така отговаряше с важността на голям благородник: „Остави... остави...“, че тя не смееше да настоява.

Но това бе голям разход, а за майката беше тъй трудно да печели за всичките... Но майка Делобел и не помисляше да се оплаква и намираше това за много хубаво от страна на нейния велик артист. Това презрение към парите и тая великолепна безгрижност я изпълваха с възхищение; и повече от всякога тя вярваше в гения и в театралното бъдеще на своя мъж.

И той също хранеше неизменна вяра всред всичките тия събития. Обаче без малко очите му щяха да съзрат най-после истината. Без малко малката горяща ръчица, като се сложи на неговото тържествено и пълно със самоизмами чело, щеше да изкара навън бръмбара, който отдавна вече бръмчеше там. Ето как стана това. Една нощ Дезире се стресна в съня си в много особено състояние. Трябва да кажем, че в навечерието лекарят, като дойде да я види, се изненада много, като я завари внезапно оживена и по-спокойна, без всякаква треска. Без да си обясни причините за това неочаквано възкресение, той си отиде с думите „да почакаме“, надявайки се на внезапното възраждане на младостта, на оная сила на соковете, която присажда често нов живот дори върху признаците на смъртта. Ако бе погледнал под възглавницата на Дезире, той би намерил едно писмо с печат от Кайро, което беше тайната на тая щастлива промяна. В четири страници, подписани от Франц, той обясняваше и изповядваше напълно поведението си на своята скъпа Зизи.

Тъкмо това беше мечтаното от болната писмо. Ако тя самата бе продиктувала всичките думи, които би трябвало да трогнат сърцето ѝ, всичките нежни извинения, способни да оздравят раните ѝ, не биха били тъй пълно изразени. Франц се разкайваше, искаше прошка и, без нищо да ѝ обещава и, главно, без нищо да иска от нея, разказваше на своята вярна приятелка за борбите си, за угризенията на съвестта си и

за страданията си. Той се възмущаваше от Сидони, умоляваше Дезире да не ѝ се доверява и с враждебността, която бившата любов правеше проникателна и ужасна, той ѝ говореше за тая едновременно извратена и повърхностна жена, за тоя глух глас, създаден да лъже и в който никого не се чуваше нито една сърдечна нота, тъй като изхождаше от главата, като всичките страстни пориви на тая парижка кукла.

Какво нещастие, че това писмо не бе дошло няколко дни по-рано! Сега всичките тия хубави думи бяха за Дезире нещо като прекрасни ястия, които носят много късно на умирация от глад. Той ги мирише и ги желае, но няма вече сила да ги вкуси. През целия ден болната препрочиташе писмото. Тя го изваждаше от плика, после го сгъваше любовно и, със затворени очи, го виждаше цялото, с всичките подробности, включително и цвета на марката. Франц бе мислил за нея! Самата мисъл я изпълваше със сладостно спокойствие, от което тя най-после заспа с усещането за приятелска ръка, която подкрепя слабата ѝ глава.

Ненадейно тя се събуди и, както казахме преди малко, в необикновено състояние. Чувстваше слабост, тревога в цялото си същество, нещо неизразимо. Струваше ѝ се, че се държи за живота само с един изопнат конец, дотолкова изопнат, че ей сега ще се скъса и неговото нервно трептене придаваше на всичките ѝ чувства свръхестествена тънкость и острота. Беше тъмно. Стаята, в която лежеше, — бяха ѝ дали стаята на родителите ѝ, по-проветрена и просторна, отколкото малкият ѝ алков, — беше наполовина в мрак. Кандилцето въртеше по тавана светлите си кръгове, нещо като тъжното съзвездие Голяма Мечка, което занимава болните през време на безсъница; а на работната маса снишената светлина на лампата, ограничена от абажура, осветяваше само разхвърляната работа и силуета на мама Делобел, задрямала на креслото си.

В главата на Дезире, която сега ѝ се струваше по-лека от обикновено, изведнъж започна голямо сноване на мисли и спомени. И най-отдалечените случки в живота ѝ като че се приближаваха до нея. Най-малките неща от детинството ѝ, сцени, които не разбираше тогава, чути като на сън думи, изпъкваха в ума ѝ. Тя се учуди на това, без да се уплаши; не знаеше, че пред великото унищожение на смъртта често настават моменти на такава странна свръхвъзбуда, като че цялото

същество напруга способностите и силите си в последна, несъзнателна борба.

От леглото тя виждаше баща си и майка си близо при нея, баща ѝ в работилницата, вратата на която бяха оставили отворена. Мама Делобел се бе проснала в креслото си, победена от дългата умора, на която, най-после, се бе поддала; и всичките ѝ белези от рани, страшните саблени удари, с които годините и страданията отбелязват стареещите лица, изпъкваха покъртителни и неизгладими през отмората на съня. През деня волята и работата като че слагат маска върху истинското изражение на лицето, но нощта им възвръща естествения вид. В тая минута дълбоките бръчки на тая мъжествена жена, червените ѝ клепки, редеещите и побелели коси на слепите очи, сгърчените клетки ръце, измъчени от работа, всичко това се виждаше добре. И Дезире го видя. Би искала да бъде тъй силна, че да стане и да целуне това хубаво, спокойно чело, което бръчките бяха набраздили, но не помрачили.

Като противоположност, през полуотворената врата, знаменитият Делобел се явяваше на дъщеря си в едно от любимите си положения. Седнал полуобърнат пред малката бяла покривка с вечерята му, той ядеше, като прелистваше една книга, опряна срещу него на каната с вода. Великият артист току-що се бе върнал, — шумът на стъпките му дори бе разбудил болната, — още възбуден от движението и шума на хубавото представление, той вечеряше сам, важно, тържествено, стегнат в своя нов редингот, с кърпа за ядене под брадата и леко накъдрени коси.

За пръв път в живота си Дезире забеляза поразителното несъответствие между измъчената ѝ майка, едва облечена в къса, черна рокля, която я правеше да изглежда още по-слаба и по-жалка, и щастливият и, добре охранен, ленив, спокоен и несъзнателен баща. С един поглед тя разбра разликата между живота на двамата. Оня привичен кръг, в който накрая децата не виждат много ясно, тъй като очите им свикват с особеното му осветление, бе изчезнал за нея. Сега тя съдеше родителите си отдалече, като че несъзнателно се отдалечаваше от тях. Тая проникателност на последния час беше също едно изтезание. Какво ще стане с тях, когато тя няма да бъде вече тук? Или майка ѝ ще работи прекалено и ще умре от изтощение, или клетата жена ще бъде принудена да прекъсна всяка работа и нейният

себелюбив другар, вечно зает със своите театрални честолюбия, ще ги доведе малко по малко до голяма сиромашия, до тая черна дупка, която се разширява и вдълбочава, колкото повече се слиза в нея.

Обаче той не беше лош човек. Много пъти им го бе доказал. Само че тук имаше едно грамадно заслепление, което нищо не бе могло да разпръсне... Ами ако самата тя се опиташе? Ако, преди да замине, — нещо ѝ казваше, че това ще бъде скоро, — ако, преди да замине, тя свали дебелия превръзка, която тоя нещастник доброволно или дори насила слагаше на очите си?

Само една лека и любяща ръка, като нейната, би могла да се опита да извърши тая операция. Само тя имаше право да каже на баща си:

„Изкарвай прехраната си... Откажи се от театъра.“

А, тъй като трябваше да се бърза, Дезире се въоръжи с всичкото си мъжество и повика тихичко:

— Тате... тате...

Великият артист веднага изтича бързо при първия зов на дъщеря си. Тая вечер бяха играли премиерата на една драма в Амбигю, и той се бе завърнал възпламенен и наелектризиран. Полилеите, клакьорите, разговорите из тремовете, — всичките тия възбудителни подробности, с които той поддържаше лудината си, бяха усилили повече от всякога самоизмамата му.

Той влезе в стаята на Дезире, сияещ и горд, с лампа в ръка, съвсем прав, с камелия на петлика си.

— Добър вечер, Зизи. Нима не спиш?

Тия думи бяха казани с весел глас, който отзвуча странно в околната тъга. Дезире му направи знак с ръка да мълчи, като му показва заспалата мама Делобел.

— Сложи лампата... Искам да поговоря с тебе.

Гласът ѝ, прекъсван от вълнение, го порази; поразиха го също така и широко отворените ѝ очи, осветени от пронизателен поглед, какъвто той не бе виждал никога у нея.

Той се приближи малко смутен, с камелията си в ръка, за да ѝ я поднесе, свил и издул устни и скърцайки с новите си обуца, което му се виждаше много аристократично. Очевидно, той се стесняваше и това се дължеше навярно на много голямата противоположност между осветената и шумна театрална зала, която току-що бе напуснал, и

малката стая на болната, в която глъхнещите шумове и намалената светлина се губеха в трескава атмосфера.

— Какво ти е, сърничке?... Да не се чувстваш по-зле?

Едно движение на малката бледа глава на Дезире отговори, че тя се чувстваше наистина не добре и че би искала да му говори съвсем отблизо, съвсем отблизо. Когато той се доближи до възглавницата ѝ, тя сложи горящата си ръка на рамото на великия артист и зашепна съвсем тихо на ухото му... Била зле, съвсем зле. Разбирала добре, че не ѝ оставало още много да живее.

— Тогава, тате, вие ще останете съвсем сами с мама... Не трепери така... Ти знаеш добре, че това ще стане, и дори много скоро... Само че, ще ти кажа... щом си отида, боя се, че мама не ще бъде достатъчно силна, за да поддържа къщата... Погледни колко е бледна и уморена.

Актьорът погледна „светата си жена“ и като че се учуди много, че наистина изглеждаше зле. После се утеши със себелюбивата забележка:

— Тя никога не е била по-силна...

Тая забележка и гласът, с който бе изречена, възмутиха Дезире и затвърдиха решението ѝ. Тя продължи без състрадание към самоизмамите на актьора:

Какво ще стане с вас двамата, когато мене няма да ме има вече тук?... Да, зная, ти имаш големи надежди, но те не ще се осъществят скоро. Резултатите, които ти тъй отдавна чакаш, могат да се забавят още; и до тогава какво ще правите?... Слушай, мили татко, не искам да те огорчавам, но, струва ми се, че на твоята възраст и с твоя ум, ще ти бъде по-лесно... Уверена съм, че господин Рислер стари не би искал нищо по-добро...

Тя говореше бавно, с усилие, като търсеше думите си, спираше се продължително между изреченията, все с надежда, че баща ѝ ще прекъсне това мълчание с движение или възкликание. Но актьорът не разбираше нищо. Той я слушаше, гледаше я с големите си кръгли очи, чувствайки неясно, че от тая невинна и неумолима детска съвест някакво обвинение се изправяше срещу него; но не знаеше още какво.

— Мисля, че ще направиш добре, — поде Дезире свенливо, — мисля, че ще направиш добре да се откажеш...

— Е?... какво?... как?

Тя се спря, като видя впечатлението от думите си. И тъй подвижното лице на стария актьор се изкриви изведнъж под впечатлението на най-силно отчаяние; и сълзи, истински сълзи, които не мислеше дори да прикрие с края на ръкава си, както правят на сцената, подуваха клепките му, без да текат, толкова бе силна мъката, която стискаше гърлото му. Нещастникът започваше да разбира... И така, от тия две единствени същества, които се възторгваха от него и му оставаха верни, едното се отвърщаше вече от славата му. Дъщеря му не вярваше вече в него! Това не беше възможно. Той бе зле разбрал, зле чул... От какво би било добре да се откаже, да видим, да видим?... Но пред нямата молба на тоя поглед, който просеше милост от нея, Дезире няма смелостта да завърши. Впрочем, клетата девойка беше на края на жизнената си сила. Тя прошепна два — три пъти:

— Да се откажеш... да се откажеш...

После малката ѝ главичка падна върху възглавницата и тя умря, без да посмее да му каже от какво би било добре да се откаже.

* * *

Именуемата Делобел умря, господин полицейски началник. Нали ви казах, че тя не ще повтори вече това. Тоя път смъртта я избави от пътя и труда; тя дойде, за да я отнесе сама. И сега, неверни човече, четири здраво заковани борови дъски ви отговарят за дадената ви детска дума. Тя ви бе обещала да не повтори вече това; и не ще го повтори вече. Куцото момиче умря. Това беше главната новина на квартала Фран-Буржоа, развълнуван от това печално събитие. Не че Дезире беше много известна в него, защото тя не излизаше никога и рядко — рядко показваше на тъжните прозорци бледото си затворническо лице и хлътналите очи на неуморима работничка. Но на погребението на дъщерята на знаменития Делобел ще има, не може да няма, много актьори, а Париж обожава тия люде. Той обича да гледа как минават по улицата, посред бял ден тия вечерни идоли; да долови техните истински лица, освободени от свръхестественото на сцената. И затова, тая сутрин, когато под малката тясна врата на улица Брак зачукваха със силни удари белите завеси, любопитните изпълниха плочника и улицата.

Трябва да отдадем справедливост на актьорите, че те се обичат помежду си, или поне всички са единни и свързани чрез занаята, който ги събира при всички случаи за външни манифестации: балове, концерти, корпоративни угощения, погребения.

При все че знаменитият Делобел не принадлежеше вече на театъра, при все че името му бе напълно изчезнало от рецензиите и обявите от повече от петнадесет години, достатъчна бе една малка бележка от два реда, напечатана в един незначителен театрален вестник: *Господин Делобел, бивш пръв актьор на Мецкия и Алансонския театри, със скръб... и т.н.*, за да започнат актьорите от всички краища на Париж и неговите предградия да се стичат на тълпи на тоя зов.

Тук бяха знаменити и незнаменити, непознати и прославени, тия, които бяха играли с Делобел в провинцията, ония, които го срещаха в театралните кафенета, дето той беше едно от ония вечно съзирани лица, които мъчно могат да назоват по име, но си спомнят поради обстановката, в която ги виждат постоянно и от която като че съставят част и, най-после, провинциални актьори, дошли временно в Париж, за да „издигнат“ някой директор и да сключат добър договор.

И всички те, неизвестни и знаменити, парижани и провинциалисти, имаха само една грижа: да видят имената си напечатани в някой вестник, в дописка за погребението. Защото за тия същества като че всякакъв вид известност е желан. Те тъй много се боят да не би обществото да ги забрави, че, когато не се показват, изпитват нуждата да накарат да се говори за тях, да напомнят за себе си по всякакви начини на тъй летящата и тъй бърза парижка мътва.

От девет часа сутринта цялото дребно население на Маре, тая клюкарска провинция, чакаше по прозорците, на вратите, в улицата, минаването на актьорите. От прашните прозорци на работилниците работници следяха, дребни буржоа през отвора на кръстосаните им завеси, домакини с кошници в ръка, чираци с вързопи на главите.

Най-после те се появиха, пеша или в коли, сами или на дружини. Познаваха ги по бръснатите им лица, със синкави брадички и бузи, по неестественния им изглед, много надути или много прости; с техните условни ръкомахания и главно с оная обилна сантименталност, която им придава преувеличеността, необходима поради сценичната оптика. Различните начини, по които тия добри люде изразяваха вълнението си

по повод това тъжно обстоятелство, бяха наистина любопитни за наблюдение. Всяко влизане в малкия тъмен двор на къщата, дето беше умрялата, наподобяваше излизане на сцена и се разнообразяваше според амплоато на актьора. Актьорите, които играеха главните първи роли, със съдбовен вид, с набръчкани вежди, започваха, при пристигането си, да избърсват с върха на ръкавицата си една сълза в крайчеца на окото, която не можеха вече да удържат; после въздъхваха, поглеждаха небето и се спираха всред театъра, тоест всред двора, с шапка до бедрото, с леко потропване с левия крак, което им помагаше да съдържат скръбта си: „Млъкни, сърце мое, млъкни“. Комиците, напротив, я изразяваха по-просто. Те се срещаха с тъжен и добродушен вид, наричаха се един други „стари ми приятелю“ със силни и треперещи ръкостискания, с леки трептения на гушите, с навеждане на ъглите на очите и на устните, което свеждаше разнежеността им до изтърканото изражение на фарса. Всички превзети и всички искрени...

Щом влязоха, тия господа се разделиха на два лагера. Знаменитите актьори, щом пристигнеха, поглеждаха презрително непознатите и мръсничките Робрикарровци, завистта на които отговаряше на тяхното презрение с хиляди неблагоприятни забележки: „Видяхте ли как еди-кой-си е остарял и как се е отпуснал?... Не ще може за дълго да задържи амплоато си.“

Знаменитият Делобел, облечен в черно и с черни ръкавици, ходеше насам — натам между двете групи със зачервени очи, със стиснати зъби, ръкуваше се мълчаливо наляво и надясно. Сърцето на клетия човек беше пълно със сълзи, но това не му попречи да се накъдри с желязо и да наложи полу-цилиндър за случая. Странен характер! Никой не би могъл да каже, четейки в душата му, къде беше границата, която отделяше истинското страдание от престореното, — дотолкова те бяха смесени едно с друго... Между актьорите имаше няколко познати лица: господин Шеб, по-важен от всякога, който се луташе усърдно около модните актьори, а в същото време госпожа Шеб седеше горе при клетата майка. Сидони не бе могла да дойде, но Рислер стари беше там, почти толкова развълнуван, колкото и бащата, добрият Рислер, приятелят до последния час, който бе платил всички разноски по тъжното тържество. Затова траурните коли бяха великолепни, със сребристи тапети и ресни, а катафалката — обсипана с бели рози и теменуги. В жалкия и тъмен проход на улица Брак,

сдържаната белота на свещите, треперещите и напръскани със светена вода цветя приличаха много на съдбата на това клето момиче, чиито и най-малки усмивки бяха винаги оросени със сълзи.

Тръгнаха, крачка за крачка, бавно, по кривите улици. Начело вървеше Делобел, разтърсван от хлипания, жалеец почти толкова себе си, клетия баща, погребващ своето дете, колкото и умрялата си дъщеря, и запазил, в дъното на искрената си скръб, своята вечно суетна индивидуалност, останала там като камък в дъното на ручей, неизменим под променливите вълни. Тържествеността на тая церемония, черната върволица, която спираше движението при минаването си, колите със завеси, малкото купе на Рислерови, което Сидони бе изпратила от превземка, всичко това го ласкаеше, възторгваше го, каквото и да му беше. По едно време, не можейки да се въздържа повече, той се наведе към Робрикар, който вървеше до него, и му каза:

— Видя ли?

— Какво?

И нещастният баща, бършейки очите си, каза не без известна гордост:

— Има две частни коли...

Мила, малка Зизи, така добра, така простодушна! Всичките тия надуты страдания, това шествие от тържествени плачльовци никак не бяха създадени за тебе. За щастие, че там горе, на прозореца на работилницата, мама Делобел, на която не можаха да попречат да гледа отнасянето на дъщеря ѝ, стоеше права зад спуснатите завеси.

— Сбогом... сбогом..., — казваше майката съвсем тихо, почти на себе си, движейки ръката си с несъзнателния мах на старица или на луда.

Колкото тихо да бе казано това сбогом, Дезире Делобел навярно го чу.

ЧЕТВЪРТА КНИГА

I

ФАНТАСТИЧНАТА ЛЕГЕНДА ЗА СИНЬОТО ЧОВЕЧЕ

Вие може да не вярвате, но аз вярвам твърдо в синьото човече. Не че съм го видял някога, но един мой приятел, поет, в когото имам пълно доверие, ми е разказвал често, че му се е случило да се озове лице срещу лице, една нощ, с това малко странно джудже, и ето при какви обстоятелства.

Моят приятел имал слабостта да подпише един запис на един шивач и, като всички хора с въображение в такъв случай, щом сложил подписа си, той помислил, че се е отървал от дълга си и мисълта за записа излязла от ума му. Но ето че една нощ нашият поет се стреснал в съня си от особен шум, идещ от камината му. Отначало помислил, че е измръзнало врабче, търсещо топлата пара на угасналия огън, или пък ветропоказател, дразнен от променливия вятър. Но след малко шумът станал по-рязък и той различил много ясно звъntenето на торбичка с наполеони, смесено с някакво дрънкане на верижка. Същевременно той чул слаб глас, като далечно изсвирване на локомотив, ясно като кукуригането на петел, който му викал от покрива: „Срокът! Срокът!“

— Ах, Боже мой!... моя запис! — си казва клетият момък, като си спомня изведнъж, че срокът на записа, който дал на шивача си, изтичал след една седмица; и до сутринта той само се въртял, търсил съня във всички ъгли на леглото си и намирал там само мисълта за записа на заповед. На другия ден, на третия ден, през всичките следващи нощи, той бил събуден в същия час и по същия начин; все същото дрънкане на наполеони и звън на верижка, и насмешливо викацията глас: „Срокът! Срокът!“ Най-ужасното било, че колкото повече приближавал срокът на плащането, толкова гласът ставал по-остър и по-свиреп, пълен със заплашвания за изземване и за съд.

Нещастният поет! Не стигала дневната умора, тичанията из града, за да намери пари; трябвало още тоя жесток глас да му отнема съня и покоя. Чий бил, най-после, тоя фантастичен глас? Кой лукав дух се забавлявал да го измъчва така? Той поискал да си изясни тоя въпрос.

И една нощ вместо да си легне, угасил лампата, отворил прозореца и зачакал.

Няма нужда да ви казвам, че в качеството си на лиричен поет моят приятел живееше много високо, наравно с покривите. В продължение на няколко часа той виждал само живописния простор на покриви, притиснати, наклонени един към друг, които улиците пресичали във всички посоки като с грамадни пропасти, а комините и върховете на покривите, насечени от лунната светлина, представлявали своенравно неравна площ. Над заспалия и тъмен Париж това образувало като че втори град, един въздушен град, увиснал и плуващ между пустия мрак и ослепителната лунна светлина.

Моят приятел чакал, чакал дълго. Най-после, между два и три часа сутринта, когато всичките камбанарии, стърчащи в нощта, си предавали часа една на друга, леки стъпки изтичали близо до него по керемидите и плочите на покрива и слаб, треперещ глас изсвирил в тръбата на комина му: „Срокът! Срокът!...“ Тогава, като се навел малко, моят поет видял лошото джудже, мъчителя на хората, който му пречел да спи от една седмица. Той не можа да ми каже положително ръста му: луната си прави такива шеги чрез фантастичните размери, които придава на предметите и на техните сенки. Забелязал само, че това чудновато дяволче било облечено като прислужниците в банката, в син фрак със сребърни копчета, с двурога шапка и с галони на ръкавите и че държало под мишница кожена чанта, голяма почти колкото него, ключът на която, висещ на дълга верижка, звънял отчаяно на всяка стъпка, както и торбичката с наполеони, която то размахвало с другата си ръка. Ето как моят приятел видял синьото човече, което минавало бързо под лунната светлина; защото изглеждало, че то много бърза, че е много заето, прескачало улиците с един скок, тичало от един комин до друг, като се плъзгало по билата на покривите.

Това проклето човече ще обиколи толкова много хора! В Париж има толкова търговци, толкова люде, които има да плащат в края на месеца, толкова нещастници, които са подписали запис или са сложили думата „прието“ направо на някое банково писмо. На всичките тия хора синьото човече подхвърляло своя тревожен вик. То го подхвърляло над фабриките, в тоя час, когато те са тъмни и безмълвни, над големите финансови къщи, заспали сред разкошната тишина на

своите градини, над пет — шест етажните къщи, над неравните, различни покриви, натрупани в бедните квартали. „Срокът! Срокът!...“ Резкият глас звучал немилостиво, от единия край на града до другия, в кристалния въздух, който силният студ и лунната светлина образуват във височините. И навсякъде по пътя си той прогонвал съня, причинявал безпокойство, уморявал мисълта и очите и някакъв неясен трепет на неразположение и безсъние пробягвал отгоре до долу по парижките къщи.

Мислете каквото си искате за тая приказка; във всеки случай, мога да ви уверя, в подкрепа на разказа на моя поет, че през една нощ, в края на януари, старият касиер Сигизмунд, от фабриката на Фромон млади и Рислер стари се стресна ненадейно в малкото си жилище в Монруж от същия закачлив глас и същия звън на верижката, последван от съдбовния вик:

— Срокът!

„И вярно, — помисли добрият човек, като седна в леглото си, — вдругиден е края на месеца... И смея още да спя!...“

И наистина, касаеше се за значителна сума: трябваше да се заплатят сто хиляди франка в две полици и в такова време, когато за пръв път, от тридесет години насам, в касата на предприятието Фромон нямаше никакви пари. Какво да се прави? Няколко пъти Сигизмунд се бе опитвал да говори за това на Фромон млади, но последният като че избягваше тежката отговорност за работите, прекосяваше канцелариите вечно бързащ, като трескав, без да вижда, нито да чува нещо около себе си. На неспокойните въпроси на касиера той отговаряше, хапейки тънките си мустаци:

— Добре, добре, драги ми Планус... Не се безпокойте... Ще видя...

И като казваше това, той като че мислеше за друго нещо, като че се намираще на сто километра от онова, което ставаше. Слух се носеше във фабриката, дето връзката му с госпожа Рислер не беше тайна за никого, че Сидони го лъжела и го правела нещастен; и наистина, лудостите на любовницата му го занимаваха много повече от безпокойствата на неговия касиер. Колкото до Рислер, никога не го виждаха; той прекарваше живота си затворен горе и наблюдаваше тайнствената и безкрайна изработка на машините си.

Това равнодушие на господарите към фабричните работи, тая пълна липса на надзор малко по малко разстрои всичко. Работниците и чиновниците правеха каквото си искаха, идваха късно на работа, измъкваха се рано, без да обръщат внимание на старата камбана, която, след като толкова години бе водила работата, сега като че биеше тревога и отстъпление. Работите все пак вървяха, защото едно предприятие, пуснато в ход, върви само в продължение на години по волята на първоначалния тласък; но каква неразбория, какво безредие под това видимо преуспяване!

Сигизмунд знаеше това по-добре от всеки и ето защо викът на малкото синьо човече прекъсна тъй рязко съня му. Като че за да прозре по-ясно в това множество от мъчителни мисли, които се трупаха, движеха и въртяха пред него, касиерът запали свещта и, седнал в леглото си, започна да мисли... Къде да намери тия сто хиляди франка? Безспорно, на фирмата дължаха много повече от тази сума. Бяха останали стари сметки, застояли се у клиентите, остатъци от сметки с Прошасонви и други; но какво унижение би било за него да отиде да събира всичките тия стари фактури! Това не е прието в голямата търговия; подхожда на бакалница. И все пак би било по-добре от несъстоятелност... О, кат оси помислеше само, че банковият чиновник ще дойде пред решетката му, с уверено и доверчиво изражение на лицето, че ще сложи сметките си напреде му и че Планус, Сигизмунд Планус, ще бъде принуден да каже:

— Вземете си ги обратно... Нямам пари, за да платя...

Не, не! Това не беше възможно. Всички унижения бяха за предпочитане пред това.

„И така, решено... Утре ще тръгна на обиколка“, — въздишаше клетият касиер.

И докато се вълнуваше и безпокоеше така, без да може да затвори очи до сутринта, синият човек продължаваше обиколката си, разтърсваше своята торбичка с наполеони и верижката си над таванския етаж на булевард Бомарше, дето знаменитият Делобел беше отишъл да живее с жена си след смъртта на Дезире.

„Срокът! Срокът!...“

Уви, куцото момиче не се бе излъгало в своите предсказания. След като то изчезна, мама Делобел не бе могла да се занимава дълго със своите птици и мухи за модните накити. Очите ѝ се бяха

повредили от сълзи, а ръцете ѝ трепереха много, та не можеха да забиват твърдо колибрите, които, въпреки всичките ѝ усилия, изглеждаха жалки и плачливи. Трябваше да се откаже от това. Тогава юначната жена се залови за шев. Тя кърпеше дантели, везби, слизаше малко по малко до равнището на работничка. Но нейната все по-дребна печалба едва задоволяваше най-първите нужди на домакинството и Делобел, чийто ужасен занаят на актьор *in partibus* го принуждаваше към постоянни разходи, бе достигнал да прави дългове. Той дължеше на своя шивач, на своя обуцар и на магазина за бели дрехи; но най-много го безпокояха знаменитите му обеда, които бе получавал в гостилниците на булеварда през време на директорството си.

Сметката възлизаше на двеста и петдесет франка, платими в края на януари, и тоя път без всяка надежда за възобновяване на кредитите; затова викът на малкото синьо човече го накара да потрепери от главата до петите от ужас...

Само един ден до срока! Само един ден, за да намери тия двеста и петдесет франка! Ако не ги намереше, всичко у дома им щеше да бъде продадено. Да продадат тия жалки мебели, все едни и същи от самата им сватба, недостатъчни, неудобни, но скъпи със спомените, които ги свързваха с техните окъсани места и изтъркани ъгли. Да продадат дългата маса, която бе служила за птиците и мухите за модни накити, на края на която той бе вечерял двадесет години; да продадат голямото кресло на Зизи, което не можеха да гледат без сълзи в очите и което като че бе запазило нещо от милото момиче, от нейните движения, от нейното държание и от умората на дългите ѝ дни на мечтание и труд. Мама Делобел би умряла навярно, ако види, че всичките тия спомени изчезват...

Като мислеше за това, нещастният актьор, чието грубо себелюбие не го запазваше все пак от известни угризения на съвестта, се въртеше в леглото и въздишаше дълбоко и през всичкото време пред очите му стоеше малкото бледо лице на Дезире, с оня умоляващ и нежен поглед, с който го гледаше тъжно в минутата, когато умираше, когато го молеше тихичко да се откаже... да се откаже... От какво ли искаше да се откаже баща ѝ? Тя умря, без да може да му го каже; но Делобел все пак бе отчасти разбрал и от тогава в душата на тоя

немилостив човек едно смущение и едно съмнение се бяха появили, които се смесваха жестоко в тая нощ с паричните му безпокойства...

„Срокът!... срокът!...“

Тоя път малкото синьо човече хвърли мимоходом своя зловец вик в комина на господин Шеб. Трябва да ви кажа, че господин Шеб, от известно време, се бе впуснал в големи предприятия, една неясна търговия „на крак“, дори извънредно неясна, която му поглъщаше много пари. Няколко пъти вече Рислер и Сидони бяха принудени да плащат дълговете на техния баща при едничкото условие, че ще стои мирно и не ще прави вече търговски сделки; но тия постоянни гмуркания бяха необходими за съществуването му. Всеки път той се връщаше в тях с ново мъжество и по-пламенна дейност. Когато нямаше пари, господин Шеб слагаше подписа си; и дори злоупотребяваше отчаяно с него, с подписа си, като разчиташе, че печалбите от предприятието му ще покрият задълженията му. Дявол да го вземе, печалбите все не идеха, а същевременно подписаните полици, след като бяха сновали по цели месеци от единия край на Париж до другия, се завръщаха в жилището му с отчайваща точност, съвсем почернели от йероглифите, надраскани върху тях по пътя им.

Тъкмо през януари той трябваше да плати много пари и като чу минаването на синьото човече, спомни си изведнъж, че нямаше нито пет пари. О, мъка! Трябваше пак да се унижава пред тоя Рислер, да се изложи на опасността да получи отказ и да признае, че не бе удържал на думата си... Безпокойството на нещастника се увеличаваше от нощната тишина, когато очите не са заети с нищо, когато мисълта не се отвлича с нищо и от проснатото положение, което, като придава пълна неподвижност на цялото тяло, оставя ума беззащитен срещу неговите ужаси и грижи. Господин Шеб палеше лампата всяка минута, вземаше вестника, опитваше се напразно да чете, за голямо неудоволствие на госпожа Шеб, която въздишаше леко и се обръщаше към стената, за да не вижда светлината.

А в това време проклетото синьо човече, доволно от своята хитрост, се смееше злобно, отиваше си и малко по-далеч дрънкаше торбичката с наполеоните и верижката. Ето го на улица Вией-Одриет, над една голяма фабрика, всичките прозорци на която са тъмни, с изключение на един, на първия етаж, в дъното на градината...

Въпреки късния час, Жорж Фромон не си беше още легнал. Седнал до огъня, с глава между ръцете, съсредоточен сяпко и безмълвно в непоправимите си нещастия, той мислеше за Сидони, за тая ужасна Сидони, която спеше сега на горния етаж. Тя положително го подлудяваше. Лъжеше го, той беше уверен в това, лъжеше го с тулузкия тенор, тоя Казабон, наричан Казабони, когото госпожа Добсон бе въвела в къщи. Отдавна той я молеше настойчиво да не приема вече тоя човек; но Сидони не го слушаше и днес дори, по повод на един голям бал, който щеше да даде, тя бе заявила най-рязко, че нищо не ще ѝ попречи да покани своя тенор.

— Та той е твой любовник! — ѝ бе извикал Жорж гневно, с очи, втренчени в нейните.

Тя не бе отрекла това; не бе дори отвърнала погледа си. Само че, все тъй студено, със слабата си отвратителна усмивка, му бе заявила, че никому не признава правото да съди или да стеснява действията ѝ, че тя е свободна, че ще съумее да остане свободна и не ще му позволи да я тиранизира, както не позволява това и на Рислер. Така бяха прекарали цял час в колата, със спуснати завеси, бяха спорили, обиждали се, едва-що не се бяха сбили...

И като си помислеше, че за тая жена бе пожертвал всичко: имота си, честта си, дори прекрасната Клер, която спеше с детето в съседната стая, цяло щастие, което беше в ръцете му и го бе пренебрегнал заради тая безобразница!... Тя току-що му бе признала, че не го обича вече, че обича друг. А той, подлецът, все още не се отказваше от нея. С какво го бе упоила?

Обзет от негодувание, което кипеше в цялото му същество, Жорж Фромон стана от креслото си, заходи трескаво из стаята и стъпките му ечаха в тишината на мълчаливата къща като олицетворение на безсънието... А оная спеше горе. Тя спеше, благодарение на несъзнателната си и безсъвестна природа. А може би дори мислеше за своя Казабони?

Когато тая мисъл минаваше през ума му, у Жорж се явяваше безумното изкушение да се качи горе, да събуди Рислер, да му каже всичко и да се погуби с нея. Пък излъганият ѝ мъж беше много глупав! Как не я следеше повече? Тя беше доста красива, главно доста порочна, за да не взема той предпазни мерки. И тъкмо когато той се

бореше с тия жестоки и безплодни грижи, тревожният вик на синьото човече проеча изведнъж в шума на вятъра:

„Срокът!... срокът!...“

Нещастникът! В гнева си той го бе забравил. А между това, отдавна очакваше този ужасен край на януари. Колко пъти, между две свиждания, когато мисълта му, свободна за минута от Сидони, се възвръщаше към работите, към действителния живот, колко пъти си казваше: „Това ще бъде ден на погром!“ Но като всички, които живеят в упоение, в захлас, слабостта му го караше да мисли, че е вече късно да се поправи каквото и да е и той се впускаше по-бързо по лошия си път, за да се забрави.

Но в тоя час той не можеше да се забравя вече: виждаше ясно и до дъно разорението си; и сухото и сериозно лице на Сигизмунд Планус се изправяше срещу него с неговите като че с нож издялани черти, чиято суровост не се смекчаваше от никакво изражение, и с неговите очи на швейцарски немец, които от известно време го преследваха с такъв неумолим поглед... Е, добре, не, не, той нямаше тия сто хиляди франка и не знаеше откъде да ги вземе. От десет месеца, за да удовлетвори разорителните прищевки на своята любовница, той бе играл много, бе загубил грамадни суми. Към това се бе присъединила несъстоятелността на един банкер, един жалък инвентар... Не му оставаше вече нищо, освен фабриката, и то в какво състояние? Къде да отиде сега и какво да прави?

Онова, което преди няколко часа му се струваше хаос, вихрушка, в която не виждаше нищо ясно и в чиято съвест намираще някаква надежда, сега му се представяше с ужасна яснота. Празни каси, затворени врати, протести и разруха. Ето какво виждаше той, към която страна и да се обърнеше. А тъй като към всичко това се присъединяваше измяната на Сидони, нещастникът, слисан, като не знаеше за какво да се залови в това голямо корабокрушение, извика изведнъж от мъка и захълца, като че зовеше някакво Провидение.

— Жорж, Жорж, аз съм... Какво ти е?

Жена му беше пред него, жена му, която сега го чакаше всяка нощ, дебнеше неспокойно връщането му от клуба, тъй като тя продължаваше да вярва, че той там прекарваше вечерите си. Като виждаше, че мъжът ѝ се променя и става все по-мрачен от ден на ден, Клер си въобразяваше, че трябва да има някаква голяма парична

грижа, навярно загуби в игра на карти. Бяха я предупредили, че играел много и, въпреки равнодушието му към нея, тя се безпокоеше за него, би желала той да ѝ се изповяда, да ѝ даде случай да изрази своята нежност и великодушие. Тая нощ тя бе чула как той ходеше много късно из стаята си. Понеже малката ѝ дъщеря кашляше много, изискваше грижи всяка минута, тя бе поделила вниманието си между страданието на детето и това на бащата; и се вслушваше във всички шумове, прекарваше едно от ония умилни и мъчителни бдения, през които жените впрягат всичкото си мъжество, за да понесат всичката тежест на двойния си дълг. Най-после детето беше заспало и като чу, че бащата плаче, Клер отиде при него.

О, какво безкрайно и късно угризение на съвестта изпита той, когато я видя пред себе си, тъй нежна, тъй развълнувана и тъй хубава! Да, тя беше неговата истинска другарка, приятелка. Как бе могъл да я остави? Дълго, дълго той плака на рамото ѝ, без да може да говори. И това бе добре, защото той би ѝ казал всичко, всичко. Нещастникът чувстваше нужда да се изкаже, непреодолимо желание да се обвинява, да иска прошка, да намали тежестта на угризенията на съвестта, които смазваха сърцето му. Тя го освободи от мъката да ѝ изрече макар и една дума:

— Играл си, нали? Изгубил си... и много?

Той направи знак че, да; после, когато можа да проговори, призна, че му трябвали сто хиляди франка за вдругиден и че не знаел как да си ги достави. Тя не му отправи нито един укор. Тя беше от ония, които, при вида на нещастията, мислят как да го поправят, без ни най-малко да осъждат. Дори, в дъното на сърцето си, тя благославяше тая злополука, която го приближаваше до нея и ставаше връзка между техните две съществувания, тъй отдавна разделени. Тя помисли малко. После каза решението си, което ѝ бе струвало скъпо:

— Нищо още не е загубено. Ще отида утре в Савиньи, за да поискам пари от дядо.

Никога той не би посмял да ѝ проговори за това. То дори не би му дошло на ум. Тя беше тъй горда, а старият Гардиноа тъй суров! Безспорно, с това тя правеше голяма жертва за него и му даваше доказателство за бляскава любов. Ненадейно сърцето му бе обхванато от оная топлина и радост, които се явяват след минала опасност. Клер му се представяше като свръхестествено същество, което имаше

дарбата да проявява доброта и внушава успокоение в такава степен, в каквата оная горе имаше дарбата да влудява и разрушава. На драго сърце той би паднал на колене пред това хубаво лице, което черните ѝ коси, великолепно навити за нощта, окръжаваха с бляскаво синкаво сияние и дето правилността на малко строгите и черти се разтапяше в чудесно изражение на нежност.

— Клер, Клер,... колко си добра!

Без да отговори, тя го заведе до люлката на тяхното дете.

— Целуни я..., — каза тя тихо и, както стояха двамата един до друг, закрити между тънките завеси, навели глави над тоя слаб, успокоен дъх, но още малко запъхтян от сътресенията на болестта, Жорж се побоя да не събуди дъщеря си и целуна безумно майката.

Ето несъмнено единствената последица от тоя род, причинена някога в семействата от появата на синьото човече. Обикновено навсякъде, дето минава това ужасно малко джудже, то разединява ръцете и сърцата, отклонява ума от най-скъпата любов, като го вълнува с хиляди безпокойства, пробудени от звъntenето на верижката му и от неговия зловец вик над покривите: „Срокът!... срокът!...“

II РАЗКРИТИЯ

— А, Сигизмунд!... Как сте, чичо Сигизмунд? Ами работите?... Добре ли върви търговията у вас?

Старият касиер се усмихваше добродушно, ръкуваше се със стопанина, с жена му и с брат му и, докато разговаряше, гледаше любопитно наоколо си. Това беше в тапетната фабрика в предградието Свети Антоан, у Прошасонови, чиято конкуренция започваше да става опасна. Тия бивши служачи във фирмата Фромон, които се бяха устроили на своя сметка, бяха започнали с много малко и постепенно си бяха създали добро положение. Старият Фромон ги бе поддържал дълго време със своя кредит и със своите пари; това бе установило между двете фирми приятелски отношения и една сметка от десет до петнадесет хиляди франка, — които бяха пренебрегвали да уредят окончателно, защото знаеха, че у Прошасонови парите са в добри ръце.

Видът на фабриката беше наистина успокоителен. Комините гордо развяваха кълба от дим. Глухият шум показваше, че в работилниците кипи деятелна работа. Зданията бяха добре обзаведени, прозорците светли; всичко имаше оживен, доволен вид, владееше дисциплина, а зад решетката на касата седеше жената на един от братята, просто облечена, с гладко причесани коси и с внушаващ почит вид, наклонила внимателно и съсредоточено младото си лице над дълги редици от числа.

Старият Сигизмунд горчиво мислеше за разликата, която съществуваше между предприятието на Фромон, тъй богато някога, а сега осланящо се само на бившето си добро име, и все по-увеличаващия се разцвет на заведението, което виждаше пред очите си. Той се вглеждаше в най-малките кътчета, търсеше недостатъци или нещо, заслужаващо укор; и понеже не намираше нищо, сърцето му се свиваше и придаваше на усмивката му престореност и смущение.

Но главно го затрудняваше начинът, по който щеше да поиска парите на господарите си, без да издаде стесненото положение на касата си. Клетият човек изглеждаше свободен, непринуден и този

изглед му причиняваше наистина мъка... Работите вървели добре... много добре... Минавал случайно в квартала и му хрумнало да влезе за малко... Това е съвсем естествено, нали? Всеки обича да се види със старите си приятели...

Но тия предисловия и все по-далечните заобикалки не го довеждаха до там, дето искаше; напротив, те го отдалечаваха от неговата мисъл и, понеже му се стори, че вижда учудване в очите на слушателите си, накрая той се забърка, почна да заеква, загуби ум, взе шапката си и се престори, че си отива. При вратата се досети внезапно:

— Ах, наистина, тъкмо съм тука! — И той подмигна с очи, мислейки, че си придава много хитър вид, а всъщност беше само жалък. — Тъкмо съм тука, не може ли да свършим с оная стара сметка?

Двамата братя и жената, седяща на касата, се погледнаха за миг, без да разберат:

— Сметка? Каква сметка?

После и тримата започнаха да се смеят едновременно и от все сърце, като че старият касиер се беше малко прекалено пошегувал. Ах, тоя чичо Планус, я гледай!... Старецът се смееше също. Смееше се без желание, но само да се равни с другите. Най-после се обясниха. Фромон млади бил дошъл сам преди шест месеца за останалите в тях пари. Сигизмунд почувства, че краката му се подкосяват. Все пак намери доста смелост, за да отговори:

— Да, да, наистина, забравил съм... Ах, Сигизмунд Планус действително е остарял!... Отпадам, деца мои, отпадам...

И добрият човек си отиде, изтривайки очите си, в които блестяха още две едри сълзи от гръмкия му смях преди малки. А младите хора се споглеждаха зад него, като клатеха глава. Те бяха разбрали.

Тоя удар тъй страшно бе замаял касиера, че, щом излезе на улицата, бе принуден да седне на една пейка. Ето значи защо Жорж не взимаше вече пари от касата. Той сам събирал недоборите. Това, което бе станало у Прошасонови, трябва да е станало и навсякъде другаде. Безполезно беше да се излага на други унижения. Да, но срокът, срокът!... Тая мисъл му придаде отново сила. Той изтри изпотеното си чело и тръгна отново, за да направи още една постъпка у един от техните клиенти в предградието. Само че тоя път той беше по-предпазлив; и от прага, без дори да влезе, извика на касиера:

— Добър ден, чичо Еди-кой-си... Една малка справка, моля. — И държеше полуотворена вратата, с трепереща ръка върху дружката ѝ. — Кога уредихме последната си сметка? Забравил съм да я впиша.

О, отдавна, много отдавна тяхната сметка беше уредена. Разписката на Фромон млади носеше дата от септември. Изминали са пет месеца. Вратата се затвори бързо. И от двамата! Очевидно, същото ще бъде навсякъде.

„Ах, господин Шорш, господин Шорш!...“, шепнеше клетият Сигизмунд и, докато продължаваше своето странстване, прегърбен, с треперещи крака, колата на госпожа Фромон млади мина много близо край него, по посока на Орлеанската гара; но Клер не видя стария Планус, както, преди малко, излизайки от дома си, не бе видяла дългия редингот на господин Шеб и цилиндъра на знаменития Делобел, още двама мъченици на срока, които свиваха на ъгъла на улица Вией Одриет, по посока на фабриката, за да нападнат кесията на Рислер. Младата жена беше много загрижена за постъпката, която ѝ предстоеше да направи, та не гледаше към улицата.

Помислете само! Това беше ужасно! Да отиде да иска сто хиляди франка от господин Гардиноа, човека, който се хвалеше, че никога в живота си не е вземал, нито е давал пет пари назаем, който разказваше при всеки удобен случай, че само веднъж бил принуден да иска от баща си четиридесет франка, за да си купи панталони, и му върнал тия четиридесет франка на малки суми. Спрямо всички, дори спрямо децата си, старият Гардиноа спазваше тия обичаи на скъперничество, което земята, сурова и често неблагоприятна към тия, които я обработват, като че насажда у всички селяни. Той желаше, докато е жив, нищо от огромното му богатство да не мине в ръцете на роднините му.

— Те ще намерят богатството ми, когато умра, — казваше той често.

Изхождайки от това правило, той бе омъжил дъщеря си, майката на Клер, без ни най-малка зестра и по-късно не прости на зет си, че бе разбогатял без никаква негова помощ. Защото пак една особеност на тая колкото суетна, толкова и алчна природа, беше желанието му всеки да се нуждае от него и да се прекланя пред парите му. Когато Фромониви се радваха в негово присъствие на щастливия обрат, който работите им започнаха да вземат, неговите малки сини очи се усмихваха лукаво и подигравателно и той казваше „ще му се види

края“, и гласът му караше човека да потрепери. Понякога вечер, в Савиньи, когато паркът, алеите, сините плочи върху покрива на замъка, розовите тухли на оборите, езерата и реката блестяха, облени от златистото сияние на хубавия заник слънце, тоя чуден нов богаташ, след като оглеждаше имението си, казваше високо пред децата си:

— Едно нещо има, което ме утешава: че като умра един ден, никой от близките ми не ще бъде достатъчно богат, за да задържи замъка, чиято издръжка струва петдесет хиляди франка годишно.

И все пак, в душата на стария Гардиноа се появяваше оная закъсняла нежност, която се намира в дъното на най-сухите дядовски сърца и той на драго сърце би погалил своята внучка; но Клер, още като дете, чувстваше непобедимо отвращение към суровото сърце и към самохвалното себелюбие на бившия селянин. После, когато любовта не създава връзки между тия, чието различно възпитание разделя, отвращението расте с хиляди отсенки. Когато Клер се омъжи за Жорж, бащата каза на дъщеря си:

— Ако твоята дъщеря иска, ще получи от мене княжески подарък, но трябва да го поиска.

И Клер не получи нищо, защото нищо не поиска. Каква мъка да отиде след три години да проси сто хиляди франка от презряното някога великодушие, да се унижи, да слуша безкрайни назидания и глупави подигравки, подправяни с груби шеги и селяшки думи, с ония изобщо правдиви поговорки, измислени от ограничени, но логични умове, които оскърбяват със своето простонародно наречие, като обида от подчинен!

Клетата Клер! Мъжът ѝ и баща ѝ щяха да бъдат унизени в самата нея. Трябваше да признае неуспеха на единия, погрома на тая къща, която другият беше основал и с която тъй се гордееше приживе! Мисълта, че щеше да защити всичко, което обичаше най-много на света, съставяше силата и същевременно слабостта ѝ.

Часът беше единадесет, когато тя пристигна в Савиньи. Понеже не бе предупредила никого за посещението си, от замъка не бяха изпратили кола и тя трябваше да извърви пътя пеша.

Беше студено, пътят затвърдял и изсъхнал. Вятърът свиреше волно по опустелите поля и над реката, дето се струпаляше безпрепятствено през гората от голи дървета. Под ниското небе замъкът разстиляше дългата линия от ниски стени и огради, които го

отделяха от околните поля. Плочите на покрива бяха тъмни като небето, което отразяваха; и целият тоя великолепен летен дом, преобразен от зимата, суров, безмълвен, без едно листо по дърветата му, нито един гълъб по покривите му, като че не бе запазил нищо живо, освен трептенето на водите и жалбите на големите тополи, които се навеждаха една към друга, разтърсвайки сврачите гнезда, закрепени по върховете им.

Отдалеч домът на нейната младост се видя на Клер мрачен и тъжен. Струваше ѝ се, че Савиньи я гледаше със студеното, аристократично лице, с което гледаше и минувачите по широкия път, спиращи се при железните копия на решетките на вратите му. — О, жесток вид на нещата! — И все пак не, не тъй жесток. Защото, със своя вид на затворена къща, Савиньи като че ѝ казваше: „Върни се... не влизай...“ И ако го бе послушала и се бе отказала от намерението си да говори на дядо си, Клер би се завърнала много скоро в Париж, за да запази спокойствието на живота си. Но клетата жена не разбра това и ето, голямото нюфаундлендско куче, което я бе познало, изтича към нея, подскачайки между сухите листа и започна да души при входната врата.

— Добър ден, Франсоаз... къде е дядо? — попита младата жена градинарката, която ѝ отвори, смирена, престорена и трепереща като всички слуги в замъка, когато чувстваха, че господарят го гледа.

Дядото се намираще в канцеларията си, малък павилион, отделен от главното здание, дето той прекарваше по цели дни да претърсва кутии, преградки и големи книги със зелени гърбове, с оная бюрократична вострастеност, която произхождаше от първоначалното му невежество и от фантастичното впечатление, което му бе произвела някога кантората на нотариуса в селото му.

В тоя миг той се бе затворил там със своя пазач, нещо като селски шпионин, платен доносник, който го държеше в течение на всичко, което ставаше и се говореше в селото. Той беше любимец на господаря. Казваше се Фуина^[1] и главата му беше наистина плоска и кръвожадна, като на животното, чието име носеше.

Като видя внучката си, че влиза бледа и трепереща под кожената си наметка, старецът разбра, че се е случило нещо важно и необичайно и направи знак на Фуина, който изчезна, промъкна се през полуотворената врата, сякаш влезе в самата стена.

— Какво има, внучке?... Виждаш ми се някак особена, — попита дядото, като седна зад писалищната си маса.

Наистина Клер беше смутена, обезумяла, променена. Бързото ходене по студената равнина и усилието, което беше направила, за да дойде тук, придаваха на лицето ѝ необикновено изражение. При все че той не я бе ни най-малко предразположил, тя отиде при него, целуна го и седна при огъня, дете покрити със сух мъх цепеници и борови шишарки, събирани из алеите на парка, горяха с жив блясък и трептения на смолата. Тя даже не изтърси скрежа, който искреше като бисерчета върху воалетката ѝ и заговори веднага, вярна на решението си да каже, още при влизането си, причината на посещението си, преди да ѝ подейства атмосферата на страх и на почит, която окръжаваше дядото и правеше от него нещо като страшен бог.

Нужно ѝ беше мъжество, за да не се смути, за да не се спре пред тоя втренчен поглед, оживен още при първите думи от зла радост и пред тия свирепи уста, чиито неподвижни ъгли като че се бяха стиснали от преднамерено мълчание, от упорство и отрицание на всяка чувствителност. Тя отиде на един дъх до края, почтителна без униженост, скривайки вълнението си, и затвърдяваше гласа си с истинността на разказа си. Наистина, ако ги видеше човек така един срещу друг, той — студен, спокоен, излегнат в креслото си, с ръце в джобовете на жилетката си от сив вълнен плат, тя — обмисляща всяка своя дума, като че всяка имаше власт да я осъди или опрости, никога не би помислил, че това са внучка и дядо, а подсъдима и съдебен следовател.

През всичкото време той се радваше и гордееше със своята победа. Ето ги най-после победени тия смешни горделивци Фромонови! Значи имаха още нужда от стария Гардиноа! Тщеславието, неговата главна страст, се издаваше, въпреки волята му, в цялото му държание. Когато тя свърши, той заговори на свой ред, като започна, естествено, с думите „бях уверен в това... бях ви го казал... знаех добре, че всичко ще се види накрая...“, продължи в същия простишки и оскърбителен тон и накрая заяви, че „съгласно неговите правила, добре известни в семейството“, той не ще даде нито пет пари.

Тогава Клер заговори за детето си, за името на мъжа си, което беше същевременно и името на баща ѝ и което несъстоятелността щеше да опозори. Старецът остана все тъй студен, все тъй неумолим и

използва нейното унижение, за да я унизи още повече, защото той беше от оная порода добри селяни, които, когато врагът е повален, не го оставят никога, докато не отбележат гвоздеите на обуцата си върху лицето му.

— Всичко, което мога да ти кажа, миличка, е, че Савиньи е отворен за вас... Нека мъжът ти дойде тук. Тъкмо имам нужда от секретар. Е добре, Жорж ще води книгата ми за хиляда и двеста франка годишно и храната за всички... Предложи му това от моя страна и елате...

Тя стана, възмутена. Бе дошла като негова дъщеря, а той я приемаше като просякиня. Слава Богу, те не бяха стигнали още до там.

— Мислиш ли? — каза Гардиноа, свирепо подмигвайки с очичките си.

Клер тръгна към вратата, трепереца, без да отговори. Старецът я задържа.

— Внимавай, сама не знаеш от какво се отказваш... В твой интерес е предложението ми твоят мъж да дойде тук, разбираш ли?... Ти не знаеш какъв живот води той там... Разбира се, не знаеш; иначе не би дошла да искаш от мене пари, за да отидат и те там, дето са отишли и твоите... Ах, аз съм в течение на работите на твоя мъж! Аз имам своя полиция в Париж и дори в Аниер, както и в Савиньи... Зная какво прави твоя юнак денем и нощем и не искам и моите пари да отидат по местата, дето той ходи. Те не са много чисти за почтено спечелените пари.

Клер го гледаше с учудени очи, разширени от мъката, чувствайки, че в тоя миг ужасна драма се вмъкваше в живота ѝ през ниската врата на доносите. Старецът продължи, като се смееше злобно:

— Работата е, че тая миличка Сидони съвсем го е ударила на разкош.

— Сидони!

— Е, да, няма що. Казах вече името ѝ... Впрочем, ти би го узнала, ако не днес, утре... Чудно е дори, че досега... Но вие, жените, сте тъй суетни... Последната мисъл, която ви идва в ума е, че е възможно да ви лъжат... Е, добре, да, така е. Сидони му изяде всичко, със съгласието на мъжа си, Впрочем.

И той разказа безмилостно на младата жена откъде се бяха взели пари за къщата в Аниер, за конете, за колите, как било мебелирано тяхното малко хубаво гнездо на улица Габриел. Той обясняваше, уточняваше всичко подробно. Явно беше, че като бе намерил нов случай да упражни манията си за шпиониране, той го бе използвал широко; а може би на дъното на всичко това се таеше глуха ярост против неговата малка Шеб, досада от неизказана старческа любов, останала непризната.

Клер го слушаше, без да каже дума, с хубава, недоверчива усмивка. Тая усмивка възбуждаше стареца, насърчаваше злобата му... Ах, ти не ми вярваш!... Ах, искаш доказателства!... И той ги даваше, трупаше ги, нанасяше ѝ удар след удар в сърцето. Достатъчно било да отиде у Дарш, златаря, на улица Ла Пе. Преди две седмици Жорж бил купил от него една брилянтова огърлица за тридесет хиляди франка. Подарък за Сидони. Тридесет хиляди франка за брилянти пред самото обявяване в несъстоятелност!

Той би могъл да говори цял ден и Клер не би го спряла. Тя чувстваше, че най-малкото усилие би накарало да протекат сълзите ѝ, с които бяха пълни очите ѝ, а тая мила и храбра жена искаше да се усмихва напротив, да се усмихва до край. От време на време само тя поглеждаше към пътя. Бързаше да излезе, да избегне звука на тоя зъл глас, който я преследваше немилостиво. Най-после той спря: бе казал всичко. Тя се поклони и тръгна към вратата.

— Отиваш ли си?... Много бързаш... — каза дядото, като излизаше след нея навън. Всъщност той се бе засрамил от своята свирепост. — Не искаш ли да закусиш с мене?

Тя направи отрицателен знак с глава, защото нямаше сили да говори.

— Почакай поне докато впрегнат... ще те закарат с колата на гарата.

Не, все не.

И тя продължаваше да върви, а старецът след нея. Права, горда, тя прекоси двора, пълен с детски спомени, без да се обърне нито веднъж. А пък колко весели смехове, колко слънчеви лъчи от нейните млади години бяха останали в най-малкото пясъчно зърно на тоя двор!

Нейното дърво, нейната любима пейка стояха на същите си места. Тя не ги погледна нито веднъж, нито фазаните в кокошарника,

нито дори голямото куче Кис, което вървеше послушно след нея, очаквайки напразно ласките ѝ. Тя беше влязла като дете на тая къща, а излизаше от там чужда, с ужасни грижи и най-малкото напомняне на нейното щастливо и спокойно минало би могло само да ги утежни още повече.

— Сбогом, дядо.

— Сбогом.

И вратата се затвори грубо след нея. Като остана сама, тя тръгна бързо, бързо, почти бегом. Не вървеше, а бягаше. Изведнъж, като стигна до края на стената на имението, тя се озова пред малката зелена врата, обиколена от глицинии и орлови нокти, дете беше пощенската кутия на замъка. Спря се несъзнателно, поразена от едно от ония внезапни пробуждания на паметта, които се явяват у нас в решителни моменти и изправят пред очите ни с необикновена яснота най-малките събития в живота ни, имащи връзка със сегашните злополуки или радости. Може би това беше косият и розов лъч, който се показва внезапно, браздейки грамадната равнина в този зимен следобед, както през август, в часа на залез-слънце? Или окръжаващото я безмълвие, нарушавано само от ония природни и хармонични шумове, почти еднакви през всичките годишни времена?

Тъй или инак, но тя видя сама себе си такава, каквато беше, на същото това място, преди три години, когато пусна един ден в пощенската кутия писмото, с което канеше Сидони да дойде да прекара един месец при нея на село. Нещо ѝ казваше, че цялото ѝ нещастие започваше от тоя миг. „О, да знаех... да знаех!...“ И ѝ се струваше, че още чувства на края на пръстите си гладкия плик, готов да падне в кутията.

И като си спомни за онова простодушно, щастливо и пълно с надежди дете, каквато беше тя тогава, Клер, макар тъй кротка, възнегодува срещу несправедливостта на живота. Тя се питаше: „Защо? Какво съм направила?“

После изведнъж помисли: „Не! Това не е вярно. Това не е възможно... Лъжа е...“ И, докато продължаваше да върви към гарата, нещастницата се стараше да се убеди, да се увери. Но не ѝ се удаваше.

Не съвсем изяснената истина прилича на забулено слънце, което уморява очите много повече, отколкото най-бляскавите лъчи. В

полумрака, който обкръжаваше още нещастieto й, клетата жена виждаше по-ясно, отколкото би искала. Сега тя разбираше и си обясняваше особеностите в живота на мъжа си, неговите отсъствия, неговите безпокойства, смутения му вид в някои дни и, понякога, когато се завръщаше, обилието от подробности, които й даваше за своите обиколки, изричаше преди всичко имената, като доказателства, които тя не му искаше. От всичките тия предположения вината явно изпъкваше за нея. Обаче тя още отказваше да вярва и чакаше да стигне в Париж, за да престане да се съмнява.

Никой нямаше на гарата: тя бе малка, уединена и тъжна гара, където нито един пътник не се мяркаше през зимата. Докато Клер седеше в очакване на влака, гледайки разсеяно тъжната градина на гарата и остатъците от пълзящи растения по пътните огради, тя почувства по ръкавицата си топло и влажно дишане. Беше приятелят й Кис, който я бе последвал; напомняше й някогашните хубави разходки: с потрепервания, със сдържани подскачания, с най-смирена радост, той легна най-последно и изтегна хубавата си бяла козина в краката на господарката си, върху студения под на чакалнята. Тия смирени ласки, изразяващи й страхлива и предана симпатия, предизвикаха в нея хлипания, които тя отдавна сдържаше. Но изведнъж се засрами от слабостта си. Тя стана, изпъди безмилостно кучето, с ръкомахане, с глас, като му показва отдалеч къщата, със строго лице, което клетият Кис не бе виждал у нея. После тя избърса бързо-бързо очите си и влажната си ръка; защото влакът за Париж пристигаше и тя знаеше, че след една минута ще има нужда от всичката си сърцатост.

Първата грижа на Клер, като слезе от влака, беше да отиде у златаря на улица Ла Пе, който, според думите на дядо й, беше продал на Жорж една брилянтена огърлица. Ако това беше вярно, и всичко останало щеше да бъде вярно. Страхът й да научи истината беше тъй голям, че като се озова пред разкошния вид на дюкяна, тя се спря и не смяташе да влезе. Като се мъчеше да бъде хладнокръвна, тя се преструваше, че разглежда най-внимателно пръснатите по кадифените кутийки скъпоценности; и, ако я видеше човек тъй изящна в скромното си облекло, наведена над примамливо блестящите камъни, би могъл да я вземе по-скоро за щастлива жена, която си избира някакъв накит, отколкото за тъжна и смутена душа, дошла да търси тайната на живота си.

Беше три часа след обяд. Зиме, по това време на деня, улица Ла Пе има наистина ослепителен вид. Между късата сутрин и ранната вечер животът тече бързо в тия богати квартали. Настава сноване на бързи коли, непрекъснато движение, а по плочниците — гиздава бързина, шумолене на коприна и кожи. Зимата е истинското годишно време на Париж. За да видите тоя дяволски град хубав, щастлив и охолен, трябва да видите как той живее под ниското небе, натежало от сняг. Природата, тъй да се каже, отсъства от картината. Няма нито вятър, нито слънце. Светлината стига колкото най-бледните цветове и най-малките отблясъци да изпъкнат, като се почне от сиво-жълтите багри на паметниците и се свърши със стъклените мъниста, които красят женските облекла. Театралните и концертни обяви блестят като че осветени от блясъка на сцената. Магазините не се изпразват от хора. Като че всички се готвят за някакво вечно празненство. Ако някаква скръб се примеси към тоя шум, към това движение, тя става още помъчителна. Цели пет минути Клер претърпяваше много по-ужасна болка от смъртта. Там, по пътя за Савиньи, всред прашните пусти полета, отчаянието ѝ се пръскаше из студения въздух и като че заемаше по-малко място. Тук то я задушаваше. Звучащите редом с нея гласове, стъпките, несъзнателното докосване на минувачите, всичко увеличаваше мъката ѝ. Най-после тя влезе...

— А, да, госпожо така!... Господин Фромон... Една брилянтова огърлица с рози. Бихме могли да ви направим същата за двадесет и пет хиляди франка.

Това значеше пет хиляди франка по-евтина от неговата.

— Благодаря, господине, — каза Клер, — ... Ще си помисля.

В едно огледало насреща тя видя хлътналите си очи и мъртвешката ѝ бледност я уплаши. Излезе бързо, като се напругаше да не падне. В ума ѝ имаше само една мисъл: да избяга от улицата и от шума; да остане сама, съвсем сама, за да може да се потопи, да потъне в тая бездна от мъчителни мисли и черни неща, които вилнееха в дъното на душата ѝ. О, подлецът, безчестникът!... А тя го бе утешавала и прегръщала дори тая нощ!

Внезапно, без сама да знаеше как се случи това, тя се озова в двора на фабриката. По кой път бе дошла? Пеша или с кола? Не си спомняше вече нищо. Бе действала несъзнателно, като на сън. Жестокото и поразително съзнание за действителността ѝ се възвърна,

когато достигна до външната стълба на малката си къща. Там беше Рислер, който гледаше как изкачваха за жена му кошници с цветя за великолепното угощение, която тя щеше да даде същата тая вечер. Той ръководеше работниците с обикновеното си спокойствие и придържаше високите клони, които биха могли да се счупят. „Не така... Минете отстрани... Пазете килима...“

Тая атмосфера на удоволствие и веселие, която я бе тъй отвратила преди малко, я преследваше дори в къщата ѝ. Това бе най-последно прекалена подигравка! Тя се възмути; и, докато Рислер я поздравяваше, любезен и пълен с уважение както винаги, по лицето ѝ се изписа дълбоко отвращение и тя мина край него, без да му продума, без да види учудването, което накара добрите му големи очи да се опулят.

От тая минута решението ѝ бе взето. Гневът, честният и справедлив гняв щеше да направлява действията ѝ. Едва успя да влезе, да целуне свежите бузички на детето и изтича в стаята на майка си.

— Бързо, мамо, обличай се... Заминаваме... заминаваме...

Старата жена стана много бавно от креслото, в което седеше, много заета с почистване верижката на часовника си, като пъхаше с безкрайно внимание една игла във всяка халка. Клер направи нетърпеливо движение:

— Хайде, хайде, бързо... Пригответи вещите си.

Гласът ѝ трепереше и стаята на клетата маниачка ѝ се стори ужасна, цяла блеснала от чистотата, която малко по малко се бе превърнала в лудост. Тя преживяваше един от ония мрачни моменти, когато една загубена илюзия ни кара да загубим и всички останали и да видим до дъно човешката нищета. Между полулудата майка, неверния мъж и много малкото дете, съзнанието за самотата ѝ възникна за пръв път в нея; но то само затвърди решението ѝ.

В един миг тя накара всички в къщи да се заемат с приготовленията за това бързо и неочаквано заминаване. Клер подтикваше смутените слуги да бързат, обличаше майка си и смеещото се всред всичкия тоя шум дете. Тя искаше да замине преди завръщането на Жорж, та като дойде той, да намери люлката празна и къщата пуста. Къде щеше да отиде тя? Не знаеше още. Може би у една своя леля в Орлеан, може би в Савиньи, където и да е. Нужно беше преди всичко да замине, да избяга от тая среда на измени и лъжи.

В тоя миг тя беше в стаята си, подреждаше куфара и трупаше вещите. Тъжно занимание. Всеки преместен от нея предмет предизвикваше в нея цял свят от мисли и спомени. Всичко, което ни служи, съдържа толкова много от нас! Понякога миризмата на някоя торбичка или рисунката на някоя дантела бяха достатъчни да я насълзят. Изведнъж тежки стъпки проечаха в гостната, чиято врата беше полуотворена; после някой се изкашля леко, като че да предупреди, че имаше човек там. Тя помисли, че беше Рислер, защото само той имаше правото да влиза тъй свойски у нея. Мисълта, че щеше да се озове пред това лицемерно лице, пред тая лъжлива усмивка, я отвращаваше до толкова, че тя се втурна да затвори вратата.

— Не приемам никого.

Но вратата се удържа и четвъртитата глава на Сигизмунд се показва в полуотвора.

— Аз съм, госпожо, — каза той тихо. — Дойдох да получа парите.

— Какви пари? — попита Клер, която не си спомняше вече защо беше ходила в Савиньи.

— Шт!... Парите за утрешното плащане. Господин Шорш на излизане ми каза, че ще ги получа от вас.

— Ах, да... наистина!... Сто хиляди франка... Нямам ги, господин Планус; аз нямам нищо.

— Тогава, — каза касиерът със странен глас, като че говореше на себе си, — това значи обявяване в несъстоятелност.

И се обърна бавно. „Обявяване в несъстоятелност!...!“ Тя седна, ужасена, сломена. От няколко часа разрухата на щастието ѝ я бе накарало да забрави разрухата на търговското предприятие; но сега си спомняше всичко. И така, мъжът ѝ се беше разорил!

След малко, като се завърне, той щеше да научи за погрома си, а същевременно и че жена му и детето му са заминали и той е останал сам сред тая мрачна разруха. Съвсем сам, това тъй меко, тъй слабо същество, което знаеше само да плаче, да се вайка и да показва пестник на живота, като дете. Какво щеше да стане с тоя нещастник? Тя го съжеляваше въпреки престъплението му.

После ѝ дойде на ум, че може би ще помислят, че тя бяга от несъстоятелността, от нищетата. Жорж можеше да си каже: „Ако бях богат, тя би ми простила!“ Щеше ли да допусне това съмнение у него?

За една благородна и горда душа, като душата на Клер, не трябваше нещо повече, за да промени решението ѝ. В същия миг всичкото ѝ отвращение, всичкото ѝ възмущение стихнаха и като че внезапна светлина озари по-добре задълженията ѝ. Когато дойдоха да ѝ кажат, че детето е облечено и куфарите са готови, новото ѝ решение бе вече взето:

— Излишно е, — отговори тя кротко, — ... няма да заминем.

[1] Белка — бележка на преводача. ↑

III СРОКЪТ!...

Големият часовник на Сен-Жерве удари един след полунощ. Беше тъй студено, че ситният сняг, пръснат във въздуха, замръзваше при падането си и се трупаше по каменната настилка съвсем бял и хрупкав.

Рислер, завит в палтото си, се завръщаше от пивницата, ходейки бързо през пустия Маре. Добрият Рислер беше доволен. Току-що бе отпразнувал, в компанията на двамата си верни длъжници, Шеб и Делобел, първото си излизане в края на своето нескончаемо затворничество, през което бе наблюдавал изработката на своята печатница, с всичките налучквания, радости и несполуки на изобретателя. То бе траяло дълго, много дълго. В последната минута бяха забелязали недостатък. Куката не действаше добре; и отново трябваше да се занимава с плановете и изчисленията. Най-после, в същия тоя ден, бяха опитали новата машина. Успехът бе пълен. Добрият човек тържествуваше. Струваше му се, че току-що е изплатил един дълг, като даваше на търговското предприятие Фромон облагите от едно ново изобретение, което щеше да намали работата, работните дни, като удвои приходите и въздигне доброто име на фабриката, затова, уверявам ви, хубави мечти изпълваха ума му, вървейки. Крачките му звучаха гордо, затвърдени от щастливия и прав ход на мисълта му. Колко кроежи, колко надежди!

Той щеше да може да замени аниерската къщичка, — която Сидони започваше да намира негодна, — с някакво хубаво стопанство на десет — петнадесет мили от Париж, да увеличи пенсията на господин Шеб, по-често да дава пари на Делобел, нещастната жена на когото се съсипваше от работа; най-после щеш да може да нареди завръщането на Франц. Това беше неговото най-скъпо желание. Той мислеше непрекъснато за тоя клет юноша, изгнан в нездравословна страна, оставен на произвола на една тиранична управа, която даваше на чиновниците си отпуск, за да ги повика обратно почти веднага без обяснения; защото на сърцето на Рислер още тежеше това бързо и

необяснимо заминаване на Франц при последното му идване, и кратката поява на брат му, която, без да му даде време да го завладее, бе оживила всичките му спомени за взаимна любов и съвместен живот. Затова разчиташе, че като пусне в действие печатницата, ще намери във фабриката едно ъгълче, дето Франц би могъл да приложи на дело знанията си и да си приготви хубаво бъдеще. Както винаги, Рислер мислеше само за щастието на другите. Единственото му себелюбиво задоволство беше да вижда всички наоколо си усмихнати.

Той стигна бързо до ъгъла на улица Вией-Одриет. Дълга върволица от коли стоеше пред къщата му и светлината на фенерите им в улицата, сенките на кочияшите, подслонени под стрехите от снега и изпъкналите ъгли, които тия стари къщи бяха запазили, въпреки правите плочници, оживяваха тоя пуст и мълчалив квартал.

„Ах, да, наистина, — помисли добрият човек, — имаме бал у нас!“ Той си спомни, че Сидони даваше голяма музикална и танцувална вечеринка, на която го беше, впрочем, освободила да присъства, „защото знаела, че той бил много зает“. Всред кроежите му и виденията на щедро богатство, тая вечеринка, чието ехо достигаше до него, го развесели и възгордя напълно. Той блъсна с известна тържественост тежката врата, полуотворена от влизащите и излизащите гости и там, в дъното на градината, видя целия втори етаж на къщата великолепно осветен.

Сенки се мярнаха зад развяващите се завеси: оркестърът, отгатван по прилива и отлива на глухите звуци като че следваше движенията на тия бегли видения. Танцуваха. За миг Рислер спря погледа си върху тая фантазмагория на бала и в една малка стая, съседна с гостната, той позна силуета на Сидони.

Тя стоеше права в разкошното си облекло, в положението на млада жена пред огледалото. Зад нея по-малка сянка, несъмнено госпожа Добсон, поправяше нещо нередно в роклята, връзката на една вързана на шията панделка и чиито дълги, развети краища падаха върху гънките на опашката на роклята. Всичко това беше много неясно, но изящността на жената се виждаше в тия едва забележими очертания и Рислер стоя дълго, за да ѝ се възхищава.

Противоположността на първия етаж беше поразителна. Там нямаше никаква светлина, с изключение на една малка лампа в сред лилавите тапети на спалнята. Рислер забеляза тая подробност и,

понеже малката Фромон беше болна преди няколко дни, той се обезпокои, спомни си особеното вълнение на госпожа Жорж, която премина бързо край него след пладнe, та се завърна обратно в стаята на чичо Ашил, за да се осведоми.

Стаята на вратаря беше пълна. Кочияши се грееха около печката, бърбеха и се смееха в дима на лулите си. Когато Рислер се яви, настана дълбоко мълчание, — любопитно, подигравателно и изпитателно мълчание. Навярно говореха за него.

— Да не би детето на Фромонови да е още болно?... — попита той.

— Не. Детето не е болно, а господарят.

— Господин Шорш е болен?

— Да, разболя се тая вечер, след завръщането си. Аз веднага отидох да повикам доктора... Той каза, че не било нищо, че господарят имал нужда от почивка.

И докато Рислер затваряше вратата, чичо Ашил прибави полугласно с полустрахливата, полусмела безочливост на подчинения, който би желал едновременно да бъде чут и нечут:

— Ех, на първия етаж не са разположени да се веселят както на втория!

Ето какво се бе случило:

Фромон млади, като се завърна вечерта вкъщи, завари жена си с такова тъжно и променено лице, че веднага предчувства злополука. Само че той бе тъй свикнал от две години с безнаказаността на измяната си, че нито за миг не му мина през ума, че жена му може да е осведомена за поведението му. Клер, от своя страна, за да не го измъчи, има великодушието да говори само за Савиньи.

— Дядо отказа да даде пари, — му каза тя.

Нещастникът пребледня ужасно.

— Аз съм загубен... загубен... — повтори той два — три пъти с трескаво смущение.

И неговите безсънни нощи, последната, ужасна сцена със Сидони, когато той поиска да ѝ попречи да даде тоя бал в навечерието на разорението, отказът на господин Гардиноа, всички тия сътресения, свързани помежду си и преживяни едно след друго, се изразиха у него с истински нервен припадък. Клер го съжали, настани го да легне и седна до леглото му. Тя се опита да му заговори, да го подкрепи; но в

гласа ѝ нямаше от ония нежни ноти, които успокояват и убеждават. В движенията ѝ, в начина, по който повдигаше възглавницата под главата на болния и му приготвяше успокоително питие, се долавяше чудно равнодушие и разсеяност.

— Но аз те разорих! — ѝ казваше Жорж от време на време, като че за да се освободи от тая стесняваща го студенина.

Тя направи красиво и презрително движение с ръка... О, ако той бе направил само това!

Най-после обаче нервите му се успокоиха, треската премина и той заспа. Тя остана при него да бди.

„Мой дълг е“, си казваше тя.

Неин дълг! Ето до къде бе дошла с това същество, което тя тъй сляпо бе обожавала, с надежда за дълъг и щастлив съвместен живот.

В тоя миг балът у Сидони беше започнал да се оживява. Таванът трепереше в такт, защото, за да улесни танците, госпожа Рислер беше накарала да махнат всичките килими от салоните ѝ. Понякога шум от гласове достигаше на вълни, после многочислени, повтарящи се ръкопляскания, по които се отгатваше тълпа от гости, препълнено жилище.

Клер мислеше. Тя не губеше време в празни съжаления и вайкания. Тя знаеше, че животът е неумолим и че никакви разсъждения не спират тъжната логика на неговия неизбежен ход. Тя не се питаше как тоя човек бе могъл да я лъже тъй дълго време, как е могъл, за една прищявка, да загуби честта и радостта на къщата си. Това беше фактът и никакви размишления не можеха да го заличат, да поправят непоправимото. Занимаваше я само бъдещето. Нов живот се рисуваше пред очите ѝ: мрачен, суров, пълен с труд и лишения, но чудното бе, че разорението, вместо да я плаши, ѝ възвръщаше всичкото ѝ мъжество. Мисълта, че трябваше да прибегнат до пестене, че Жорж трябваше да работи усилено, а може би и тя, възбуждаше дейността ѝ всред студеното спокойствие на нейното отчаяние. Какъв тежък товар ще понесе тя с трите си деца: майка си, дъщеря си и мъжа си! Чувството на отговорност ѝ пречеше да се разнежва много над нещастieto си и над погиналата си любов и колкото повече забравяше себе си при мисълта за слабите същества, които трябваше да поддържа, толкова по-добре разбираше значението на думата „жертва“,

тъй неясна в равнодушните уста и тъй сериозна, когато стане правило на живота.

Ето за какво мислеше клетата жена в тая тъжна нощ, нощ на борби и сълзи, през която се подготвяше за великата битка. Ето какво осветяваше скромната малка лампа, която Рислер бе видял отдолу, като звезда, паднала от блестящите бални полилеи.

Успокоен от отговора на чичо Ашил, добрият човек намисли да се качи в стаята си и да избегне веселбата и гостите, които много малко го занимаваха.

В такива случаи той се изкачваше по задната черна стълба, която отвеждаше към канцеларията на касиера. Той мина през стъклените работилници, които отразената от снега месечина осветяваше като всред ден. Там се дишаше още атмосферата на дневната работа, душна топлина, пълна с миризми на варен талк и лак. Тапетите, прострени над сушилните, образуваха дълги шумни проходи. Навсякъде се търкаляха сечива и тук-там бяха закачени блузи, готови за утрешния ден. Никога Рислер не минаваше оттук без известно удоволствие.

Изведнъж, в края на тая дълга върволица от празни стаи той съзря светлина в канцеларията на Планус. Старият касиер още работеше. В един часа след полунощ — това беше наистина необикновено.

Първото движение на Рислер беше да се върне обратно. Наистина, от необяснимата си разпра със Сигизмунд, когато последният бе решил да си мълчи студено, той избягваше да се среща с него. Оскърбеното му приятелско чувство винаги го въздържаше от обяснение; от гордост той не питаше Планус защо му се сърдеше. Но тая вечер Рислер чувстваше такава нужда от излиятелност и сърдечност, и после, случаят беше тъй удобен да бъде насаме със своя бивш приятел, че той не поиска да го избегне и влезе решително в канцеларията.

Касиерът беше там, седнал неподвижно всред купища книжа и големи отворени тефтери, някои от които бяха паднали на земята. При шума, който господарят му направи с влизането си, той не вдигна дори очи. Но позна стъпките на Рислер. Последният, малко смутен, се поколеба за минута, после, тласнат от една от ония тайни пружини, които имаме в себе си и които, въпреки всичко, ни отправят по пътя на съдбата ни, той отиде право към решетката на касата.

— Сигизмунд..., — каза той важно.

Старецът вдигна глава, показва свитото си лице, по което се търкулнаха две големи сълзи, първите може би, които тоя човек — число бе пролял някога в живота си.

— Ти плачеш, стари приятелю?... Какво ти е?

И добрият Рислер, силно разчувстван, протегна ръка на приятеля си, който отдръпна бързо своята. Това движение бе тъй несъзнателно, тъй рязко, че всичкото вълнение на Рислер се превърна във възмушение. Той се изправи строго:

— Подавам ти ръка, Сигизмунд Планус, — каза той.

— А аз не ти давам моята... — отвърна Планус, като стана.

Настана ужасно мълчание, през което се чуваше горе глухата музика на оркестъра и шумът на бала, тоя тежък и безсмислен шум на пода, разтърсван от ритъма на танца.

— Защо отказваш да ми подадеш ръка? — попита просто Рислер, докато решетката, на която се опираше, затрепера с металически звук.

Сигизмунд стоеше срещу него, с ръце върху писалищната си маса, сякаш за да тури по-добре и по-твърдо на мястото му онова, което щеше да отговори:

— Защо ли?... Защото вие разорихте предприятието, защото ей сега, на мястото, дето сте, ще дойдат от банката, за да поискат сто хиляди франка, а аз, благодарение на вас, нямам нито пет пари в касата си... ето защо!

Рислер остана поразен:

— Аз съм разорил предприятието, аз?... Аз?...

— Нещо по-лошо от това, господарю... Вие позволихте на жена си да го разори и се наредихте така, че да се възползвате от нашето разорение и от вашето безчестие. О, аз виждам ясно вашата игра, да! Парите, които вашата жена е измъкнала от нещастния Фромон, аниерската къща, брилянтите и всичко останало ще се прехвърли на нейно име, за да избегнете погрома, и вие ще можете, разбира се, да се отстраните отсега от работите.

— О!... о!... — отвърна Рислер с угаснал, по-скоро потиснат глас, недостатъчен за множеството мисли, които би желал да изрази и, заеквайки, той дръпна решетката към себе си с такава сила, че откъсна от нея цял къс. Най-послед се залюля, падна на пода и остана неподвижен, без да продума, като задържаше само това, което още

оставаше живо в него, твърдата воля да не умира преди да се оправдае. Тая воля трябва да беше много силна, защото слепите му очи бяха удряни от кръвта, която посиняваше лицето му, докато ушите му бучаха, а забулените му очи като че бяха вече обърнати към ужасната неизвестност; нещастникът повтаряше на себе си с едва чул глас, с гласа на давеците се, които говорят с пълна с вода уста всред бурния вятър: „Трябва да живея... трябва да живея...“

Когато дойде на себе си, той седеше на одъра, на който работниците се трупаха в дни на плащане: палтото му беше на пода, вратовръзката — развързана, ризата като че прорязана с ножчето на Сигизмунд. За негово щастие той беше порязал ръцете си при счупването на решетката, та кръвта бе изтекла обилно и тая подробност бе достатъчна, за да го спаси от апоплектичен удар. Когато отвори очи, той видя до себе си стария Сигизмунд и госпожа Жорж, която касиерът бе отишъл да повика в отчаянието си. Щом Рислер можа да проговори, той се обърна към нея, задъхвайки се:

— Вярно ли е това, госпожо Шорш, вярно ли е това, което сега ми казаха?

Тя нема смелостта да го излъже и извърна погледа си.

— И така, — продължи нещастникът, — предприятието е пропаднало и аз съм...

— Не, Рислер, приятелю мой... Не сте вие...

— Жена ми, нали? О, това е ужасно!... Ето, значи, как ви изплатих своя дълг на признателност... Но вие, госпожо Шорш, нали не сте могли да помислите, че съм съучастник в това безчестие?...

— Не, приятелю мой, не, успокойте се... Зная, че вие сте най-честният човек на земята.

Той я погледна за миг, с треперещи устни и със сключени ръце, защото във всичките прояви на тая простодушна природа имаше нещо детско.

— О, госпожо Шорш, госпожо Шорш!... — шепнеше той. — Кат оси помисля, че аз съм ви разорил...

В тоя страшен удар, който бе поразил главно сърцето му, пълно с любов към Сидони, той искаше да види само финансовата разруха на предприятието Фромон, причинено от заслепението спрямо жена му. Изведнъж той се изправи:

— Хайде, — каза той, — да не се разнежваме... Трябва да уредим сметките си...

Госпожа Фромон се уплаши.

— Рислер, Рислер... къде отивате?

Тя помисли, че отива при Жорж.

Рислер я разбра и по лицето му се мярна горда и презрителна усмивка.

— Успокойте се, госпожо... Господин Шорш може да спи спокойно... Имам по-бърза работа, отколкото да откъщавам за мъжката си чест. Почакайте ме тук... ей-сега ще се върна.

Той се втурна по малката стълба; повярвала на думите му, Клер остана срещу Планус и преживяваше една от ония върховни и неопределени минути, които ни се струват дълги поради всичките предположения, които ги прекосяват. След няколко минути шум от бързи стъпки и шумолене на коприна се чу по тясната и тъмна стълба.

Сидони се яви първа, в бално облекло, великолепно и толкова бледа, че скъпоценностите, бляскащи върху матовата ѝ кожа, изглеждаха по-живи от самата нея, като пръснати по студения мрамор на статуя. Тя беше още цяла разтърсвана, задъхана от танците, трепереща от вълнението и от бързото ходене и нейните леки панделки, волани, цветя, целият ѝ богат, суетен накит пропадеше трагично около нея. Подире ѝ вървеше Рислер, натоварен с кутии за скъпоценности, ковчежета и книжа. Като се изкачил горе, той се бе нахвърлил върху масата на жена си, бе взел от там всичко, което беше ценно: скъпоценности, ценни книжа, нотариалния акт за аниерската къща; после я бе повикал с висок глас от прага на стаята си:

— Госпожо Рислер!...

Тя бе изтичала веднага, без нищо от тая кратка сцена да бе обезпокоило гостите, намиращи се по това време в пълното оживление на вечеринката. Видяла мъжа си прав пред масата, с отворени чекмеджета, преровени и прекатурени върху килима, с хилядите дреболии в тях, тя бе разбрала, че става нещо ужасно.

— Елате бързо, — каза Рислер. — Аз зная всичко.

Тя поиска да придобие своя невинен и високомерен вид, но той я хвана за ръката с такава сила, че тя си спомни думите на Франц: „Той може да умре от това, но най-напред ще убие вас“. Понеже се боеше от

смъртта, тя се остави да я отведат, без да се съпротивява и дори нема силата да лъже.

— Къде отиваме? — попита тя тихо.

Рислер не ѝ отговори. Тя успя само да хвърли върху голите си рамене, — с оная грижа за себе си, която не я оставяше никога, — един лек тюлен шал; и той я повлече, тласна я по-скоро по стълбата, по която той слезе в стаята на касиера, едновременно с нея, вървейки по стъпките ѝ, боейки се да не би жертвата му да му избяга.

— Ето, — каза той, влизайки, — ние сме откраднали, сега връщаме... Гледай, Планус, от всичко това могат да се вземат пари...

И той сложи върху писалищната маса на касиера всичките тия изящни предмети, с които бяха пълни ръцете му: изискани женски предмети, кокетни дреболии, книжа с печати.

После, като се обърна към жена си, каза:

— Сега твоите скъпоценности... Хайде, бързо...

Тя откопчаваше бавно и със съжаление гривните и обиците, а особено великолепната закопчалка на брилянтовата си огърлица, като първоначалната буква на името ѝ, едно блестящо S, приличаше на заспала змия, затворена в златен кръг. Рислер намираше, че тя се бави много и започна грубо да чупи слабите връзки. Разкошът, също като наказан, крещеше под пръстите му.

— Сега е моя ред, — каза той после, — и аз трябва да дам всичко... Ето моя портфейл... Какво имам още?... Какво имам още?...

Той търсеше, претърсваше се трескаво.

— А, часовника ми!... Заедно с верижката струва хиляда франка... Моите пръстени, венчалната ми халка... Всичко в касата, всичко! Тая сутрин ние трябва да платим сто хиляди франка... Щом се съмне, трябва да тръгнем на поход, да продаваме, да ликвидираме. Познавам един човек, който иска аниерската къща. Това трябва да се извърши веднага.

Той говореше и действаше сам. Сигизмунд и госпожа Жорж го гледаха, без нищо да кажат. Колкото до Сидони, тя изглеждаше бездвижна и несъзнателна. Студеният въздух, който идеше от градината през малката врата, полуотворена по време на припадъка на Рислер, я караше да потреперва и тя се завиваше несъзнателно с тюления си шал, с втречени очи и без всяка мисъл. Чуваше ли поне цигулките на своя бал, чиито звуци достигаха до нея през време на

мълчанията, като жестока подигравка, заедно с тежкия шум на разтърсващите подовете танцовачи?... Желязната ръка, която се сложи върху нея, я извади внезапно от вцепенението ѝ. Рислер я хвана за рамото и, като я заведе пред жената на своя съдружник, ѝ каза:

— На колене!

Госпожа Фромон се дърпаше и се бранеше.

— Не, не, Рислер, само това не.

— Това е нужно, — каза неумолимият Рислер. — Изкупление, разкаяние... Веднага на колене, клетнице!...

И с непреодолимо движение той хвърли Сидони в краката на Клер, после, държейки я все за рамото, каза:

— Ще повтаряте с мене и дума по дума каквото ви кажа: „Госпожо...“

Сидони, полумъртва от страх, повтори ниско: „Госпожо...“

— Цял живот смирение и подчинение...

— Цял живот смире... Не, не мога!... — каза тя, като се изправи изведнъж като хищно животно.

И като се освободи от ръцете на Рислер, тя се измъкна през отворената врата, която я съблазняваше от самото начало на тая ужасна сцена, призовавайки я към мрака на нощта и към свободата на бягството, и се впусна да тича по снега и вятъра, който шибаше голите ѝ рамене.

— Спрете я, спрете я... Рислер, Планус, моля ви се... За Бога, не я оставяйте да върви така...

Планус пристъпи към вратата.

Рислер го задържа.

— Забранявам ти да мърдаш... Извинете, госпожо, но ние имаме по-важни грижи от нея. Тук не се отнася вече до госпожа Рислер... Ние трябва да спасим честта на търговската къща Фромон, единствено важна, единствена, която ме занимава в тая минута... Хайде, Планус, иди при касата и да направим сметките.

Сигизмунд му подаде ръка.

— Ти си честен човек, Рислер. Прости ми, че те подозрях.

Рислер се престори, че не го чува:

— Значи, трябва да се платят сто хиляди франка?... Колко са ти останали в касата?...

Той седна важно зад решетката, запрелиства счетоводните книги и записите на доходите, отваряше кутийките със скъпоценностите, оценяваше с Планус, чийто баща бил златар, всичките тия брилянти, от които се възхищаваше по-рано, когато жена му ги носеше, без да подозира тяхната стойност.

В това време Клер, цяла трепереца, гледаше през прозореца малката, побеляла от сняг градина, дете стъпките на Сидони се губеха вече под падащите снежни парцали, като че за да свидетелстват, че това бегло заминаване беше безвъзвратно.

А там горе танцуваха още. Мислеха, че домакинята беше заета с приготвяне на вечерята, докато тя бягаше така гологлава, задушавайки бесни викове и хлипания.

Къде отиваше тя?... Бе избягала като луда, пряко градината, фабричните дворове и тъмните сводове, дете духаше зловец и леден вятър. Чичо Ашил не я бе познал; в тая нощ той бе видял толкова силуети, засипани от сняг!

Първата мисъл на младата жена беше да отиде у тенора Казабони, когото все пак тя не бе посмяла да покани на бала; но той живееше на Монмартър, а то беше много далеч, за да отиде с облеклото, в което се намираше; и после, ще бъде ли той у дома си? Родителите ѝ биха я приели, разбира се; но тя чуваше вече оплакванията на госпожа Шеб и безкрайните речи на бащата. Тогава тя помисли за Делобел. В упадъка на своето величие, тя си спомни за оня, който пръв я бе посветил в светския живот, който ѝ бе давал уроци по танц и по добро държание, когато беше малка, бе се смял на нейните мили обноски и я бе научил да се чувства хубава, преди някой друг да бе ѝ казал това. Нещо ѝ казваше, че тоя изпаднал човек ще вземе нейната страна. Тя се качи в една от стоящите при вратите коли и каза да я заведат на булевард Бомарше, у актьора.

От някое време насам мама Делобел правеше сламени шапки за износ, най-тъжен занаят, който донасяше едва два франка и половина за дванадесет часа работа. А Делобел продължаваше да пълнее, колкото повече отслабваше неговата „света жена“. В тая минута дори той се готвеше да отхлупи благоуханната супа със сирене, запазена топла в пепелта на огнището, когато се почука силно на вратата му. Актьорът, който току-що бе гледал в театъра някаква зловецка драма,

обагрена с кръв дори по илюстрираните обяви по улиците, потрепна при тия удари в тъй ненавременен час.

— Кой е? — попита той, малко изплашен.

— Аз съм... Сидони... Отворете бързо.

Тя влезе, цяла трепереща и, като хвърли балната си наметка, се приближи до печката, дето огънят догаряше. Тя заговори веднага, изля оня гняв, който я душеше от един час и, докато разказваше сцената във фабриката, сдържайки гласа си заради спящата в съседната стая госпожа Делобел, разкошът на облеклото ѝ в това голо и бедно жилище на петия етаж, белият блясък на измачкания ѝ накит всред тия купища от груби шапки, тия остатъци от слама, пръснати из стаята, всичко това произвеждаше наистина впечатление на драма, на едно от ония ужасни житейски сътресения, когато положенията, чувствата и състоянията се размесват внезапно.

— О, аз не ще се върна вече у дома! Свършено е... Свободна, ето ме свободна!

— Но кой пък е могъл да те издаде на мъжа ти? — попита актьорът.

— Франц. Уверена съм, че е Франц. На никой друг той не би повярвал... Тъкмо снощи дойде писмо от Египет... О, как се отнесе той с мене пред тая жена!... Накара ме да падна на колене... Но аз ще си отмъстя. За щастие, преди да тръгна, взех нужното, за да си отмъстя.

И усмивката на предишните ѝ дни заигра по краищата на бледните ѝ устни. Старият актьор слушаше всичко това с голямо любопитство. Въпреки съчувствието му към клетия Рислер и към самата Сидони, която му се струваше, в театрален стил, „прекрасната престъпница“, той не можеше да не гледа на нещата от това чисто сценично гледище и накрая възкликна, увлечен от своята мания:

— Какво чудесно положение за пето действие!...

Тя не го чу. Погълната от някаква зла мисъл, на която се усмихваше предварително, тя приближи до огъня своите ажурени чорапи и изящни обувки, измокрени от снега.

— Ами какво ще правиш сега? — попита Делобел, след като помълча една минута.

— Ще остана тук до разсъмване... Да си почина малко... После ще видя.

— Но аз не мога да ти предложа легло, клета моя. Мама Делобел си легна вече...

— Не се безпокойте за мене, добри ми Делобел... Аз ще спя в това кресло. Не съм придирчива.

Актьорът въздъхна.

— Ах, да, това кресло!... То беше креслото на нашата клета Зизи. Тя е прекарвала в него много нощи, когато имаше бърза работа... Ах, наистина, ония, които напускат живота, са по-щастливи от нас!

Той имаше винаги на разположение по една такава себелюбива и успокоителна максима. Едва изрази тая, забеляза с ужас, че супата му щеше съвсем да изстине. Сидони съгледа движението му.

— Но вие се готвехте да вечеряте?... Продължавайте, моля.

— Да, наистина, какво да се прави?... Това съставя част от занаята, от тежкото съществуване, което трябва да водим ние, другите. Защото виждаш, дъще моя, че аз държа здраво, не съм се отказал. Не ще се откажа никога...

Онова, което оставаше още от душата на Дезире в тая жалка обстановка, дете тя бе преживяла повече от двадесет години, трябва да е потреперило при това ужасно заявление. Не ще се откаже никога!... Делобел продължи:

— Каквото и да говорят, все пак той е най-добрият занаят в света. Човек е свободен, не зависи от никого. Всичко за славата и за публиката!... О, зная какво бих направил на твое място! Ти не беше създадена, за да живееш с всичките тия буржоа, дявол да го вземе!... Тебе ти бе нужен артистичен живот, треската на успеха, неочакваното, вълненията.

Като казваше това, той седна, завърза кърпата на шията си и си сипа голяма чиния със супа.

— ... Без да смятаме, че твоите успехи на красива жена не биха навредили на успехите ти като актриса... Чакай, знаеш ли? Ще трябва да вземеш няколко урока по декламация. С твоя глас, ум и способности, ти би могла да имаш великолепно бъдеще.

И изведнъж, като че за да я посвети в радостите на драматичното изкуство, той каза:

— Ах, Боже мой, навярно ти не си вечеряла?... Тия вълнения изтощават; седни, вземи тая чиния. Уверен съм, че отдавна не си яла супа със сирене.

Той разбърка целия долап, за да ѝ намери един прибор и кърпа; и тя седна срещу него, като му помагаше и се смееше на неудобствата в къщи. Тя вече не бе тъй бледа. В очите ѝ дори се забелязваше красив блясък, причинен от неотдавна пролетите сълзи и от сегашната веселост.

Посредствена актриса! Всичкото ѝ житейско щастие беше завинаги загубено: чест, семейство, богатство. Бяха я изпъдили от къщата ѝ, лишили от всичко, опозорили. Тя току-що бе преживяла най-голямото унижение и всички нещастия. Но това не ѝ пречеше да вечеря с чудесна охота и весело да отговаря на шегите на Делобел относно призванието ѝ и бъдещите ѝ успехи. Тя се чувстваше лека, щастлива, заминала за Бохемия, нейната истинска родина. Какво ли щеше да ѝ се случи още? От колко високи и ниски положения щеше да се състои нейното ново, непредвидено и своенравно съществуване? Тя мислеше за това, докато заспиваше в голямото кресло на Дезире; но мислеше също и за отмъщението си, своето скъпо отмъщение, което тя държеше в ръката си, съвсем готово, тъй сигурно и тъй свирепо!

IV

НОВИЯТ СЛУЖАЩ В ТЪРГОВСКАТА КЪЩА ФРОМОН

Беше се съмнало отдавна, когато Фромон млади се събуди. Цялата нощ той бе спал като заклан между драмата, която се разиграваше под него, и веселбата, която гърмеше горе, с оня дълбок и тежък сън, който спят престъпниците в навечерието на изпълнението на присъдата и победените генерали в нощта след поражението — сън, от който човек би желал да не се събуди и в който смъртта като че се предвкуса поради отсъствието на всяко чувство.

Силната светлина, проникваща през завесите на леглото му, удвоени от дебелия пласт сняг, с който бяха покрити градината и околните покриви, събуди чувството му за действителността. Той почувства разтърсване на цялото си същество и дори преди да почне да мисли, онова неопределено впечатление на тъга, която забравените нещастия оставят на мястото си в душата. Всичките познати шумове на фабриката, задъханото и глухо дишане на машините бяха в пълен ход. Значи светът съществуваше още! И малко по малко понятието за отговорност се събуди в него.

— Та това е за днес... — си каза той с неволно движение към сянката на леглото, като че желаше да потъне отново в своя дълъг сън.

Камбаната на фабриката удари, после други съседни камбани, после се чу звънът за утринна.

— Обяд... Вече... Колко съм спал!...

Той почувства малко угризение на съвестта и голямо облекчение при мисълта, че драмата на обявяване в несъстоятелност бе минала без него. Какво бяха направили долу? Защо не го бяха предупредили? Той стана, полуразтвори завесите и забеляза Рислер стари и Сигизмунд да разговарят в градината. А те тъй отдавна не си говореха вече! Какво се бе случило?... Като се приготви да слезе, Клер се озова на вратата на стаята му.

— Не трябва да излизаш, — му каза тя.

— Защо?

— Остани тук... Ще ти обясня.

— Но какво има? Идваха ли от банката?

— Да, идваха... дълговете са платени.

— Платени?

— Рислер намери пари... Тича с Планус от сутринта... Изглежда, че жена му е имала великолепни скъпоценности... Само брилянтовата огърлица била продадена за двадесет хиляди франка... Продад е и тяхната аниерска къща с всичко, съдържащо се в нея, но, понеже трябвало време, за да се извади нотариалния акт, Планус и сестра му дали парите си на заем...

Като казваше това, тя отвърщаше погледа си от него. Той, от своя страна, навеждаше глава, за да избегне погледа ѝ.

— Рислер е честен човек, — продължи тя, — и когато научи от кого е произхождал всичкия разкош на жена му...

— Как? — каза Жорж ужасен. — Той знае?...

— Всичко... — отговори Клер, като понижи гласа си.

Нещастникът побледня, избъбра няколко думи:

— Но тогава... ти?

— О, аз знаех всичко преди Рислер! Вчера, като се завърнах, спомни си, аз ти казах, че там, в Савиньи, чух много жестоки неща и че бих дала десет години от живота си, за да избегнех това пътуване.

— Клер!

Той почувства силен порив на нежност и престъпи една крачка, за да се приближи до жена си; но лицето ѝ имаше тъй студено, тъй тъжно и решително изражение, отчаянието ѝ се четеше тъй ясно в строгото равнодушие на цялата ѝ личност, че той не посмя да я притисне до сърцето си, както му се искаше, и само прошепна:

— Прости!... Прости!...

— Навярно мислиш, че съм много спокойна, — каза храбрата жена; — то е, защото вчера изплаках всичките си сълзи. Може да си мислиш, че е било заради нашето разорение, но си се лъгал. Докато човек е млад и силен, както сме ние, тая слабост не е позволена. Ние сме въоръжени против нищетата и можем да я сразим лице срещу лице... Не. Аз плаках за нашето унищожено щастие, за тебе, за твоето безумие, което те накара да загубиш своята единствена, своята истинска приятелка...

Като говореше така, тя беше хубава, толкова хубава, колкото Сидони никога не е била, озарена от чиста светлина, която като че

падеше от много високо над нея, като светлините на дълбокото и безоблачно небе, докато изтърканите черти на Сидони като че бяха заели своя блясък, своята своенравна и дръзка прелест от изкуственото осветление на някоя сцена на малък театър. Онова, което беше по-рано малко студено и неподвижно в лицето на Клер, се бе оживило от безпокойствата, съмненията и всички видове мъчения на любовта; и, както златните късчета добиват цена само, когато монетата сложи върху им своя отпечатък, така това хубаво женско лице, отбелязано с клеймото на страданието, бе запазило от снощи едно неизгладимо изражение, което допълваше хубостта му.

Жорж я гледаше с възхищение. Тя му се струваше по-жива, по-женствена и по-прелестна поради всичките прегради и пречки, които той чувстваше сега между тях. Угризението на съвестта, отчаянието, срамът проникваха в сърцето му заедно с тая нова любов и той пожела да падне на колене пред нея.

— Не, не, стани, — му каза Клер. — Ако ти би знаел какво ми напомняш, ако би знаел какво лъжливо и пълно с омраза лице видях в краката си тази нощ!

— О, аз не лъжа!..., — отговори Жорж, треперейки. — Клер, моля те настойчиво, в името на нашето дете...

В тоя миг някой почука на вратата.

— Стани де! Виждаш, че животът ни зове..., — му каза тя тихо, с горчива усмивка.

После се осведоми какво искаха от тях. Господин Рислер молел господаря да слезе долу, в канцеларията.

— Добре, — отговори тя, — кажете, че ще слезе.

Жорж направи една крачка, за да излезе, но тя го спря.

— Не, остави ме аз да отида. Той не трябва да те вижда още.

— Но, все пак...

— Да, аз искам така. Ти не знаеш с какво негодувание и гняв е изпълнен този нещастник, когото сте лъгали. Ако го беше видял нощес как стискаше ръцете на жена си...

Тя му казваше това в очите, с жестоко за себе си любопитство; но Жорж не се смути и се задоволи да отговори:

— Моят живот принадлежи на тоя човек.

— Той принадлежи и на мене и аз не искам да слизаш. Стига толкова скандали в дома на баща ми. Мисли, че цялата фабрика е в

течение на онова, което става. Нас ни следят, дебнат ни. Нужна бе всичката строгост на главните майстори, за да се заработи днес и да накарат да се сведат над работата всичките тия любопитни погледи.

— Но ще изглежда, че се крия.

— Пък и така да бъде! Гледай ги ти мъжете! Те не отстъпват пред най-големите престъпления: да лъжат жените си, да лъжат приятелите си, но мисълта, че биха могли ад ги обвинят в страхливост, ги трогва повече от всичко... Впрочем, слушай: Сидони си отиде, отиде си завинаги; и ако излезеш от тук, ще помисля, че отиваш при нея.

— Добре, ще остана, — каза Жорж, — ще направя всичко, каквото искаш.

Клер влезе в канцеларията на Планус. Ако някой видеше Рислер стари да се разхожда напред и назад, с ръце на гърба, тъй спокоен, както обикновено, не би подозрял никога какво се бе случило в живота му от снощи. Колкото до Сигизмунд, той сияеше, виждайки във всичко това само навреме изплатения дълг и запазената чест на общото дело.

Когато госпожа Фромон се яви, Рислер се усмихна тъжно и поклати глава.

— Знаех, че вие ще поискате да слезете вместо него, но аз нямам работа с вас. Безусловно нужно е да го видя, да му говоря. Тая сутрин ние устояхме на срока; най-тежкото мина; но трябва да се посъветваме по още много неща.

— Рислер, приятелю мой, моля ви, почакайте още малко.

— Защо, госпожо Шорш? Не трябва да се губи нито минута... О, подозирам, че се боите да не би да не сдържа гнева си!... Успокойте се!... Успокойте се!... Знаете какво ви казах: има една чест, която ме занимава повече от моята — това е честта на търговската къща Фромон. Аз я изложих с грешката си. Трябва преди всичко да поправя злото, което извърших и допуснах да се извърши.

— Мили ми Рислер, вашето поведение към нас е отлично, аз зная това.

— О, госпожо!... ако го бяхте видели!... Той е светец..., — каза клетият Сигизмунд, който, като не смееше вече да говори на приятеля си, искаше поне да му засвидетелства разкаянието си.

Клер продължи:

— Но нима не се боите?... Човешките сили имат граница... Може би в присъствието на тоя, който ви е причинил толкова зло...

Рислер хвана двете ѝ ръце и загледа в дъното на очите ѝ със сериозно възхищение:

— Мило създание, вие говорите само за злото, което са причинили на мене... Нима не знаете, че аз мразя това зло не по-малко заради измяната спрямо вас?... Но нищо от това не съществува за мен в тоя миг. Пред вас стои само търговец, който иска да се споразумее със своя съдружник за благото на търговската къща. Прочее, нека слезе без всякакъв страх; а ако се боите, че ще се увлека, останете с нас. За мене би било достатъчно да погледна дъщерята на моя бивш господар, за да си спомня дадената дума и дълга си.

— Вярвам ви, приятелю мой, — каза Клер и отиде да повика мъжа си.

Първата минута на свиждането беше ужасна. Жорж беше бледен, развълнуван, унижен. Той би предпочел сто пъти да стои на двадесет крачки от револвера на тоя човек, очаквайки изстрела му, отколкото да се яви пред него като ненаказан престъпник и да бъде принуден да съдържа чувствата си, свеждайки ги до буржоазното спокойствие при паричен и търговски разговор.

Рислер се мъчеше да не го гледа, продължаваше да ходи с големи крачки и казваше:

— ... Нашата фирма преживява ужасна криза... Ние избегнахме днешната разруха, но това на е последната полица за изплащане... Това проклето изобретение отдавна ме е отклонило от работите. За щастие, сега съм свободен и мога да се заема с тях. Но и вие ще трябва да се заемете. Работниците и служащите са следвали отчасти примера на господарите си. Навсякъде се забелязва крайна небрежност и разпуснатост. Тая сутрин за пръв път през тая година се заловиха за работа в определения час. Разчитам на вас, за да тръгне всичко в ред. Колкото до мене, аз ще се заловя пак за рисунките си. Нашите образци ас остарели. За новите машини са нужни нови образци. Много се надявам на нашата *печатница*. Опитите надминаха очакванията ми. Имам с какво да повдигнем търговията си. Не съм казвал това по-рано, защото исках да ви изненадам; но сега няма какво да крием един от друг, нали, Шорш?

Гласът му зазвуча с такава горчива подигравка, че Клер трепна от страх от избухване; но той продължи съвсем естествено:

— Да, мисля, че мога да кажа с увереност, че *печатната машина Рислер* ще започне да дава великолепни резултати. Само че тия шест месеца ще бъдат много тежки. Ще трябва да се ограничим, да намалим разходите и да направим всички възможни спестявания. Имахме пет художника, сега ще имаме само двама. Натоварвам се да заместя другите, като работя нощем. Освен това, от тоя месец аз се отказвам от съдружническия си дял. Ще получавам заплатата на главен майстор, както по-рано, и нищо повече.

Фромон млади поиска да каже нещо, но жена му го въздържа с движение на ръката и Рислер стари продължи:

— Аз не съм вече ваш съдружник. Ставам отново чиновник, каквото винаги би трябвало да остана. От днес нашето съдружничество се унищожава. Аз искам това, разбирате ме добре, аз го искам! Ще останем в такива отношения един към друг до тогава, докато предприятието ни стъпи на крака и аз бъда в състояние да... Но какво ще направя тогава, засяга само мене... Ето какво исках да ви кажа, Шорш. Трябва да се заловите дейно за фабриката, да ви виждат, да ви чувстват като истински господар и мисля, че между всичките ни нещастия има и поправими.

През последвалото мълчание се чу шум от колела в градината две големи товарни коли се спряха пред външната стълба.

— Моля, извинете, — каза Рислер, — трябва да ви оставя за малко. Това са колите на едно покупно дружество, дошли да вземат всичко, което имам горе.

— Как, вие продавате и покъщината си?... — попита госпожа Фромон.

— Разбира се... до последната... Връщам ги на предприятието. Те са негови.

— Но това е невъзможно... — каза Жорж. — Не мога да допусна това.

Рислер се обърна възмутен:

— Какво казвате? Какво не можете да допуснете?

Клер го спря с умолително движение:

— Наистина... наистина... — прошепна той и излезе много бързо, за да не се поддаде на изкушението да излее най-последния си гняв.

Вторият етаж опустя. Слугите, освободени и разплатени още от сутринта, бяха напуснали жилището в безредието на следбално утро; и то наистина имаше присъщия вид на местата, дето току-що е станала драма и които остават като че спрени между станалите събития и тия, които ще станат.

Отворените врати, натрупаните килими в ъглите, покритите с чаши подноси, приготовленията за вечерята, наредената и още непокътната маса, прахът от танците по всичките мебели, уханията на бала, смесени с миризмата на пунш, на увехнали цветя и на оризова пудра, — всичките тия подробности поразиха Рислер още при влизането му.

В разбърканата гостна пианото беше отворено, с вакханалията на *Орфей в ада* върху нотника му, и ярките завеси, спуснати над всичко това безредие, прекатурените, като че уплашени столове произвеждаха впечатление на гостна на параход по време на корабокрушение, в тревожната нощ, когато се научават внезапно, всред увеселението на парахода, че някакъв удар е пробил отстрани туловището му и че водата нахлува от всички страни. Започнаха да изнасят мебелите. Рислер гледаше преносвачите разсеяно, като че се намираше в чужда къща. Тоя разкош, който някога го изпълваше с щастие и гордост, сега му внушаваше непреодолимо отвращение. Все пак, когато влезе в стаята на жена си, той изпита смътно вълнение.

Това беше голяма стая, облечена със син атлаз, покрит с бяла дантела. Истинско гнездо на лека жена. Навсякъде се влачеха разкъсани и смачкани тюлени къдри, връзки и изкуствени цветя. Свещите на огледалото бяха догорели така, че дупките на свещниците се бяха пукнали; и леглото, закрито с дантели и сини, големи завеси, вдигнати и изтеглени, непокътнато всред това безредие, изглеждаше легло на мъртва, парадно ложе, в което никой нямаше вече да спи.

Първото чувство, което Рислер изпита, влизайки тук, беше чувство на ужасен гняв, желание да се хвърли върху тия неща, всичко да разкъса, всичко да смачка и изпотроши. Защото нищо не напомня така жената, както нейната стая. Дори когато я няма, образът ѝ се усмихва още в огледалата, които са го отразявали. Нещичко от нея, от любимия ѝ парфюм, остава във всичко, до което се е докосвала. Положенията ѝ остават върху възглавниците на канапето; между рисунките на килимите като че се виждат следите от ходенето ѝ от

огледалото до мивката. Тук най-много напомняше за Сидони етажерката с детските дребни украшения, с дребни и незначителни китайски предметчета: микроскопични ветрила, кукленски съдове, позлатени обувчици, малки овчари и малки овчарки, стоящи едни срещу други, разменяйки си бляскави и студени порцеланови погледи. На тая етажерка беше душата на Сидони и нейните винаги блудкави, дребни, суетни и празни мисли приличаха на тия празни неща. Да, наистина, ако тая нощ Рислер, в яростта си бе строшил тая малка крехка глава, от нея биха се търколили, вместо мозък, цял куп от дребните украшения на етажерката.

Клетият човек мислеше тъжно за всичко това всред шума на чуковете и сноването на преносвачите, когато чу зад себе си дребни, предпазливи и важни стъпки; беше господин Шеб, съвсем дребничък, червен, задъхан и пламенен господин Шеб. Както обикновено, той заговори със зет си много надменно:

— Какво е това? Какво чувам? А-ха, значи се местите?

— Аз не се местя, господин Шеб... продавам.

Малкият човек подскочи като попарен шаран.

— Продавате? И какво?

— Продавам всичко, — каза Рислер с глух глас, без дори да го погледне.

— Слушай, зетко, бъди благоразумен. Боже мой, не казвам, че поведението на Сидони... Впрочем, аз не зная нищо. И никога не съм искал да зная нещо... Напомням ви само да пазите достойнството си. Мръсните дрехи се перат в къщи, дявол да го вземе! Никой не ги излага пред хората, както правите вие от сутринта. Погледнете всичките тия хора по прозорците и по вратите!... Та вие сте в устата на целия квартал, драги ми.

— Толкова по-добре! Безчестието беше публично, нека и възмездието бъде публично!

Това външно спокойствие, това равнодушие към всичките му забележки раздражиха крайно господин Шеб. Той промени изведнъж държанието си и заговори със зет си със сериозен и недопускащ възражение глас, с който говорят на децата или на лудите.

— Но не! Ние нямате право да вземате от тук каквото и да е. Аз ще се противопоставя изрично на това с всичката си сила на мъж и на бащинската си власт. Мислите ли, че ще позволя да изхвърлите детето

ми на улицата?... О, не!... О, не!... Стига с тия безумства! Нищо повече не ще излезе от това жилище.

И като затвори вратата, господин Шеб остана до нея с героично ръкомахане. Ах, дявол да го вземе, това засягаше и неговите интереси! Щом детето му бъде изхвърлено на улицата, както казваше, и самият той рискуваше много да не остане на меко в къщи. Той беше великолепен в стойката си на възмутен баща, но не я запази за дълго. Две ръце, две клещи хванаха ръцете му и той се озова всред стаята, като остави вратата свободна за преносвачите.

— Шеб, мое момче, слушайте ме добре, — казваше Рислер, наведен над него. — Изгубих търпение... Още от сутринта правя нечувани усилия, за да се сдържам; но сега малко е нужно, за да избухне гневът ми, и тежко на оня, върху когото се излее. Аз съм способен да убия човек... Хайде, вървете си бързо!...

Тия думи бяха изречени с такъв глас и начинът, по който разтърсваше тъста си, беше така красноречив, че господин Шеб се укроти веднага. Забъбри дори извинения. Без съмнение, Рислер имал причини да постъпи така. Всички честни хора щели да бъдат на негова страна... И постепенно отстъпваше към вратата. Като стигна до нея, той попита боязливо дали малката пенсия на госпожа Шеб ще продължава.

— Да, — отговори Рислер, — само че не харчете повече, защото моето положение тук вече не е същото. Аз не съм вече съдружник на фирмата.

Господин Шеб опули очи учудено и придоби онова идиотско изражение на лицето, което караше мнозина да мислят, че той не е измислил злополуката, която го бе сполетяла, — знаете, същата, каквато се бе случила и с Орлеанския херцог, — но той не посмя да направи ни най-малката забележка. Положително бяха променили зет му. Нима това е Рислер, оня тигър, който настръхваше при най-малката дума и казваше, ни повече, ни по-малко, че ще убие човек?

Той се измъкна, придоби самоувереността си едва долу, на стълбата, и прекоси двора с победоносен вид. Когато всичките стаи бяха опразнени, Рислер ги обиколи за последен път, после взе ключа и слезе при Планус, за да го предаде на госпожа Жорж.

— Бихте могли да дадете етажа под наем, — каза той, — това ще бъде още един доход за фабриката.

— Ами вие, приятелю мой?

— О, на мене не ми трябва много: едно желязно легло горе на тавана. Това е всичко, което е нужно на един служащ. Защото, повтарям ви, аз не съм нищо друго вече, освен един служащ. Един добър служащ, без съмнение, усърден и верен, от когото няма да се оплаквате, заклевам ви се.

Жорж, който правеше сметките с Планус, почувства такова вълнение, като чу тия думи на нещастния Рислер, че бързо — бързо напусна стаята; хлипания го задушаваша. Клер също се развълнува много и, като приближи до новия чиновник на търговската къща Фромон, му каза:

— Рислер, благодаря ви от името на баща ми.

— За него мисля постоянно, госпожо, — отговори много просто той.

В тая минута влезе чичо Ашил, носещ пощата. Рислер взе тая купчина писма, отваряше ги спокойно едно по едно и постепенно ги предаваше на Сигизмунд.

— Ето една поръчка от Лион... Защо не сте отговорили на Сент-Етиен?

Той се вгълбяваше с всичките си сили в тия делови подробности и в това влагаше ясен ум, който дължеше тъкмо на това постоянно напрежение на духа към спокойствие и забрава. Изведнъж между тия големи пликове, с напечатани върху тях търговски имена, чиято хартия и сгъване напомняха канцеларията и бързината на изпращането, той видя един по-малък, запечатан грижливо и тъй предателски плъзнал се между другите, че отначало той не го забеляза. Позна веднага тънкия, дълъг и твърд почерк. „*До господин Рислер. — Лично.*“ Това беше почеркът на Сидони. Като го видя, той изпита същото чувство, каквото току-що бе изпитал горе в стаята ѝ.

Всичката му любов, всичкият му гняв на излъган мъж се надигнаха в душата му с оная сила на негодуванието, която създава убийците. Какво му пишеше? Каква лъжа бе измислила още? Поиска да отвори писмото, но се спря. Разбра, че ако го прочете, всичкото му мъжество ще пропадне; и, като се наведе над касиера, му каза съвсем ниско:

— Сигизмунд, приятелю мой, искаш ли да ми направиш една услуга?

— Как не!... — отвърна с възторг добрият човек. Той беше тъй щастлив, като чу, че приятелят му му заговори с добродушния си глас от предишните дни.

— Слушай, ето едно писмо, което са ми писали и което не искам да чета сега. Уверен съм, че то ще ми попречи да мисля и да живея. Ще ми го запазиш, и това също...

Той извади от джоба си едно малко, грижливо завързано пакетче и му го подаде през решетката.

— Това е всичко, което ми остава от миналото, всичко, което ми остава от тая жена... Решен съм да не я виждам вече, да не виждам нищо, което може да ми я напомня, преди да свърша работата си тук, и добре да я свърша... Имам нужда от всичкия си ум, разбираш... Ти ще изплащаш пенсията на Шебови... Ако тя самата поиска нещо, ще направиш нужното... Но никога няма да ми я споменаваш... Ще пазиш грижливо тия неща, докато ти ги поискам обратно.

Сигизмунд заключи писмото и пакета в тайното чекмедже на писалищната си маса заедно с другите ценни книжа. Рислер продължи да чете писмата си, но през всичкото време той виждаше да се удължават пред очите му дългите букви на английския почерк, написани от малката ръчица, която тъй често и тъй горещо бе притискал до сърцето си.

V

КАФЕ ШАНТАНЪТ

Колко рядко добросъвестен служащ беше новият служител на търговската къща Фромон! Всеки ден неговата лампа се запалваше първа и угасваше последна във фабричните прозорци. Бяха го настанили горе, под покрива, в една малка стаичка, съвсем прилична на оная, която обитаваше някога с Франц, истинска калугерска стая с железно легло и бяла дървена маса, турена под портрета на брат му. Той водеше също такъв деен, редовен и затворен живот, както по онова време.

Рислер работеше постоянно и поръчваше да му носят храна от неговата предишна малка гостилница. Но уви! Загубените завинаги младост и надежда отнемаха всяка прелест на спомените му. За щастие, оставаха му още Франц и госпожа Шорш, двете единствени същества, за които можеше да мисли без тъга. Госпожа Шорш бе винаги налице, готова да се грижи за него и да го утеши; и Франц му пишеше често, и, чудно, никога не споменаваше за Сидони. Рислер мислеше, че някой го е уведомил за сполетелите го нещастия и самият той избягваше в писмата си всяко загатване по тоя въпрос. „О, кога ще мога да го върна?“ Това беше неговият блян, единственият му честолюбив стремеж: да възстанови фабриката и да повика брат си.

Междувременно еднообразните дни се нижеха един след друг в дейния шум на търговията и покъртителната самота на скръбта му. Всяка сутрин той слизаше и обикаляше работилниците, дето дълбоката почит, която внушаваше, строгото и мълчаливо изражение на лицето му бяха възстановили нарушения временно ред. Отначало много бяха бърбрили и различно тълкували заминаването на Сидони. Едни казваха, че избягала с един любовник, други, че Рислер я бил изпъдил. Но всичките предположения се проваляха вследствие държанието на съдружниците един към друг, което бе тъй естествено, както преди. Понякога обаче, когато си говореха насаме в канцеларията, Рислер се стресваше изведнъж, като че пред него минаваше видението на

извършената изневяра. Той мислеше, че тия очи, които го гледаха, тия уста, цялото това лице го бе лъгало в хилядите си изражения.

Тогава го обхващаше желание да се хвърли върху тоя негодник, да го хване за гърлото, да го удуши безмилостно; но винаги мисълта за госпожа Шорш го спираше. Нима той ще покаже по-малко мъжество и самообладание от тая жена?... Нито Клер, нито Фромон не подозираха какво ставаше в него. В поведението му се долавяше необичайна за него суровост и непреклонност. Сега Рислер стари се налагаше властно над работниците; и ония от тях, които не чувстваха почит към побелелите му в една нощ коси, към отслабналото му и застаряло лице, трепереха пред особения поглед на синкаво — черните му очи, прилични на стоманено оръжие. Винаги много добър и много кротък с работниците, той бе станал страшен за най-малкото нарушение на наредбите. Би казал човек, че си отмъщаваше за някаква минала, сляпа и престъпна снизходителност, в която се обвиняваше.

Безспорно, чудесен служащ беше той нов служител на търговската къща Фромон.

Благодарение на фабричната камбана, въпреки треперещия й старчески и пресипнал глас, тя много бързо възстанови авторитета си и оня, който водеше цялата работа, не се щадеше ни най-малко. Сдържан като чирак, той оставяше трите четвърти от заплатата си на Планус за пенсията на Шебови, но никога не питаше за тях. В последния ден на месеца малкият човечец се явяваше редовно, за да получи своя малък доход, като се държеше с Планус отвисоко и важно, както подобава на един рентиер. Госпожа Шеб се бе опитала да проникне до своя зет, когото жалеше и обичаше, но само появата на шала й с палмите на вратата караше мъжа на Сидони да избяга.

Работата е в това, че всичкото мъжество, с което той се бе въоръжил, беше повече привидно, отколкото действително. Споменът за жена му не го напускаше никога. Каква беше станала? Какво правеше? Той почти се сърдеше на Планус, задето не му говореше за нея. Това писмо особено, това писмо, което бе имал мъжеството да не отвори, го вълнуваше. Постоянно мислеше за него. О, да би посмял, как би го поискал от Сигизмунд!

Един ден изкушението беше много силно. Той бе останал сам долу, в канцеларията. Старият касиер беше отишъл да обядва и бе оставил като никога ключа на чекмеджето си. Рислер не можа да се

удържи. Той отвори чекмеджето, започна да търси, прерови книжата. Писмото не беше вече там; навярно Сигизмунд го бе скрил погрижливо, защото може би е предвиждал това, което се случи в тая минута. Всъщност, Рислер нямаше нищо против тая несполука, защото чувстваше добре, че ако би намерил писмото, би настъпил краят на онова дейно примирение, което си налагаше тъй мъчително.

През седмицата всичко вървеше все пак добре. Животът му беше поносим, погълнат от хиляди грижи за предприятието и тъй уморителен, че щом настъпеше нощта, Рислер падаше върху леглото като бездушен труп. Но неделята беше за него дълга и мъчителна. Тишината на дворовете и на пустите работилници откриваше пошироко поле за мисълта му. Опитваше се да работи, но му липсваше насърчаващата работа на другите. Само той биваше зает в тая голяма, почиваща фабрика, чийто дъх дори спираше. Заключените врати, затворените прозорци, звучният глас на чичо Ашил, който си играеше с кучето в опустелите дворове, — всичко му говореше за самота. И кварталът му произвеждаше това впечатление. В широките улици, дето минавачите бяха спокойни и редки, шумът на камбаните, биещи за вечерня, падаше тъжно и понякога ехото на парижкия шум, на движещи се колела, някой закъснял орган, щракането на щипците на някоя баничарка нарушаваха тая тишина, като че за да я увеличат още повече.

Рислер търсеше съчетания на цветове и на листа и, докато работеше с молива си, мисълта му, която не намираще тук достатъчно приложение, му избягваше, отлиташе към миналото щастие, към незабравимите злополуки, измъчваше се, после, връщайки се, питаше клетия лунатик, все още седящ до масата: „Какво направи в мое отсъствие?“ Уви, той не бе направил нищо!

О, дълги, тъжни, жестоки недели! Помислете, че към всичко това в душата му се примесваше народния предразсъдък за празничните дни и за хубавата едnodневна почивка, която възобновява мъжеството и силите. Ако излезеше навън, видът на някой работник, придружен от жена си и детето си, би го разплакал, но калугерското му затворничество му причиняваше други страдания: отчаянието на самотните, техните ужасни бунтове, когато богът, на когото са се посветили, не отговаря на техните жертви. А богът на Рислер беше

работата и, понеже той не намираще вече в нея нито успокоение, нито ведрина, не вярваше вече в него и го проклинаше.

Често, в тия часове на борба, вратата на рисуналната стая се отваряше тихо и Клер Фромон се появяваше. Уединението на клетия човек през тия неделни следобеди ѝ внушаваше съжаление и тя отиваше при него заедно с момиченцето си, защото тя знаеше от опит колко заразителна е детската кротост. Малката, която сега ходеше сама, се изплъзваше от ръцете на майка си и изтичваше при своя приятел. Рислер чуваше малките ѝ бързи стъпки. Той чувстваше лекото ѝ дишане зад себе си и това му произвеждаше веднага съживително и успокоително впечатление. Тя тъй драговошно обвиваше шията му с пълните си ръчички, смееше се тъй простодушно и безпричинно, като го целуваше с красивата си уста, която никога не бе лъгала. Клер Фромон, права до вратата, се усмихваше, гледайки ги.

— Рислер, приятелю мой, — му казваше тя, — трябва да слезете за малко в градината... Прекалено работите. Ще се разболеете.

— Не, не, госпожо... напротив, работата ме спасява... Пречи ми да мисля...

След дълго мълчание тя започваше отново:

— Хайде, добри ми Рислер, трябва да се помъчите да забравите.

Рислер клатеше глава.

— Да забравя... Възможно ли е?... Има неща свръх силите ни. Човек прощава, но не забравя.

Почти винаги накрая детето го завличаше в градината. Ще не ще, трябваше да играе с него на топка или в пясъка; но несръчността и слабото увлечение на играча скоро поразяваха малкото момиченце. Тогавато се усмиряваше и се задоволяваше да се разхожда важно между редиците чимшир, хванало за ръка своя приятел. След малко Рислер забравяше за присъствието му, но сам не забелязваше, че топлината на тая малка ръчичка действуваше магнетично успокоително на огорчената му душа.

Човек прощава, но не забравя!...

Клетата Клер също разбираше това; защото тя нищо не бе забравила, въпреки голямото си мъжество и понятието си за дълг. За нея, както за Рислер, средата, в която живееше, напомняше постоянно нещастията ѝ. Предметите, които я обикаляха, човъркаха безмилостно раната ѝ, готова да се затвори. Стълбата, градината, дворът, всички тия

свидетели, тия неми съучастници в греховната любов, придобиваха в някои дни неумолимо изражение. Самите грижи и предпазните мерки, които вземаше мъжът ѝ, за да я избави от мъчителните спомени, пресиленото му усърдие да не излиза вечер и да ѝ разказва къде е ходил през деня, — всичко това още повече ѝ напомняше вината му. Понякога чувстваше желание да поиска милост от него и да му каже: „Не прекалявай...“ Вярата ѝ бе разколебана и ужасното страдание на свещеника, който се съмнява и все пак иска да остане верен на своя обет, прозираше в нейната горчива усмивка, в нейната студенина и никога не оплакваща се кротост.

Жорж беше много нещастен. Сега той обичаше жена си. Величието на нейната природа го бе победило. В любовта му имаше възхищение и, защо да не кажем? Скръбта заместваше у Клер кокетството, което не беше в характера ѝ и което винаги ѝ бе липсвало в очите на мъжа ѝ. Той беше от ония чудни мъже, които обичат да завладяват жените. Своенравната и студена Сидони отговаряше на тоя негов сърдечен недостатък. След най-нежна раздяла, на другия ден той я намираше равнодушна и разсеяна и тая вечна нужда да я завладява наново му заместваше истинската страст. Спокойната любов го уморяваше, както пътуването без бури уморява моряка. Тоя път той беше с жена си много близо до корабокрушение и в тоя час дори опасността не бе още съвсем минала. Той знаеше, че Клер се бе отдалечила от него и цяла се бе отдала на детето, което бе единствената връзка от сега помежду им. Това отдалечаване правеше да му се вижда тя по-хубава и по-желана и, за да я завладее отново, той употребяваше всичкото си изкуство да се хареса. Той чувстваше, че това ще бъде много мъчно и че нямаше работа с простовата душа. Все пак не се отчайваше. Понякога в глъбината на тоя мек и наглед тъй равнодушен поглед, който гледаше усилията му, неясен блясък му казваше, че може да се надява.

Колкото до Сидони, той не мислеше вече за нея. И нека никой не се учудва на това бързо душевно скъсване. Тия две повърхностни същества не притежаваха нищо, което би могло да ги привърже дълбоко един към друг. Жорж беше неспособен да изпита трайни впечатления, освен ако те не се подновяваха непрекъснато. Сидони, от своя страна, не можеше да внуши нищо здраво и силно. Това беше любов между лека жена и фронт, изтъкана от суета и честолюбиви

търкания, не внушаваща ни преданост, ни постоянство, но съпроводена от трагични приключения, дуели и самоубийства, от която почти винаги се избавят и лекуват. Може би, ако я срещнеше пак, отново би го обзела болката, но вихърът на бягството бе отнесъл Сидони бързо и много далеч, та връщането ѝ не бе възможно. Във всеки случай за него беше голямо облекчение, че можеше да живее, без да лъже; и новият живот, който водеше, изпълнен с труд и лишения, с далечна цел за успех, не го отблъскваше. И е за щастие, че беше така, защото мъжеството и волята на двамата съдружници бяха много нужни за повдигането на предприятието.

Тая клета търговска къща Фромон беше много затънала. Затова чичо Планус прекара още много лоши нощи, измъчван от кошмара за срочното изплащане, от злокобния призрак на синьото човече. Но, благодарение на пестеливостта, винаги сполучваха да изплащат.

Скоро четири *печатни машини Рислер* бяха окончателно настанени и започнаха да действат във фабриката. Появата им предизвика вълнение в тапетната търговия. Лион, Каен и Риксхайм, тия големи промишлени средища, се обезпокоиха много от тая чудесна „въртяща се и дванадесетоъгълна“ машина. После, в един прекрасен ден, Прошасонови се явиха и предложиха триста хиляди франка само за да участват в правото на патента.

— Какво да правим?... — попита Фромон млади Рислер стари.

Последният вдигна рамене равнодушно.

— Решавайте сами... Това не е моя работа. Аз съм само служащ.

Тия думи, изказани студено и без гняв, паднаха върху лекомислената радост на Фромон и му припомниха сериозността на положението, което той беше винаги готов да забрави.

Обаче, като остана сам с госпожа Шорш, Рислер я посъветва да не приемат предложението на Прошасонови:

— Почакайте... не бързайте; по-късно ще го продадете по-скъпо.

Той говореше само за тях в тая сделка, която му носеше толкова голяма слава. Чувстваше се, че той се отделяше предварително от тяхното бъдеще.

Между това поръчките пристигаха и се трупаха. Качеството на тапетите и ниските цени, следствие на лесното производство, правеха невъзможна всяка конкуренция. Нямаше никакво съмнение, че Фромони щяха да придобият грамадно богатство. Фабриката си

беше възвърнала отново своя цъфтящ вид и напомняше бръмчащ кошер. Дейност кипеше във всичките й здания и стотици работници ги изпълваха. Чичо Планус не вдигаше нос от бюрото си; виждаха го от малката градина, наведен върху своите големи приходни тефтери, дето бяха нанесени с великолепно написани числа печалбите от *Печатницата*.

Рислер все продължаваше да работи без развлечение и без почивка. Възвърналият се разцвет не промени затворническите му навици; и само от най-високото прозорче на последния етаж той чуваше дейния шум на неговите машини. Но не ставаше ни по-малко мрачен, ни по-малко мълчалив. Един ден научиха във фабриката, че *Печатната машина*, един образец от която бяха изпратили на голямото изложение в Манчестър, току-що получила там златен медал, като окончателно доказателство за пълен успех. Госпожа Шорш повика Рислер в градината през време на обяда, за да му съобщи сама тая хубава новина.

Тоя път горда усмивка осветли неговото остаряло и мрачно лице. Неговото самолюбие на изобретател, гордостта за славата му, а главно мисълта, че е поправил отлично злото, причинено от жена му на предприятието, му доставиха един миг на истинско щастие. Той стисна ръцете на Клер като в щастливите някогашни дни:

— Аз съм доволен... Аз съм доволен...

Но каква разлика в гласа! Това бе казано без увлечение и без надежда, със задоволство на изпълнен дълги и нищо повече. Камбаната призова отново работниците и Рислер се изкачи спокойно и се залови за работата си, както в другите дни.

След малко той слезе пак. Въпреки всичко, тая новина го бе развълнувала повече, отколкото искаше да покаже. Той бродеше из градината, ходеше около масата, като се усмихваше тъжно на чичо Планус през прозореца.

— Какво му е? — се питаше старият добряк, — за какво съм му потрябвал?

Най-после, надвечер, когато канцеларията се затваряше, Рислер се реши да влезе и да му каже:

— Драги ми Планус, бих желал...

Той се поколеба малко.

— Бих желал да ми дадеш... писмото, знаеш, малкото писмо и вързопчето.

Сигизмунд го погледна изумен. Той си бе въобразявал простидушното, че Рислер не мислеше вече за Сидони, че я бе съвсем забравил.

— Как!... нима искаш?...

— О, слушай, заслужи си го. Сега мога да помисля и за себе си. Достатъчно мислих за другите.

— Имаш право, — каза Планус. — Добре, ето какво ще направим. Писмото и вързопчето са у дома, в Монруж. Ако искаш, ще вечеряме заедно в Пале-Роял, спомняш си, както в хубавото време. Аз ще те нагостя... Ще полеем твоя медал със запечатано вино, нещо извънредно!... После ще отидем заедно у дома. Ще вземем твоите нещица и, ако бъде късно за връщане, госпожица Планус, сестра ми, ще ти приготви едно легло и ще спиш у нас... Там е хубаво... като на село... Утре сутринта, в седем часа, ще се завърнем заедно във фабриката с първия омнибус... Хайде, земляко, направи ми това удоволствие. Инак ще помисля, че още се сърдиш на твоя стар Сигизмунд!...

Рислер се съгласи. Той съвсем не мислеше да отпразнува своя медал, но да отвори няколко часа по-рано това малко писмо, за прочитането на което си бе извоювал правото. Трябваше да се облече. Това беше мъчна работа, тъй като от шест месеца той ходеше с работническа куртка. И какво събитие във фабриката! Веднага съобщиха на госпожа Фромон:

— Госпожо, госпожо... Гледайте, господин Рислер излиза.

Клер го погледна от прозореца и това прегърбено от скръб голямо тяло ѝ причини дълбоко, необикновено вълнение, което тя си спомняше винаги отпосле. По улицата хората поздравяваха Рислер съчувствено. Това стопляше сърцето му. Той имаше такава нужда от благосклонност! Но шумът на колите го замайваше малко.

— Главата ми се замайва... — казваше той на Планус.

— Облегни се по-добре на мене, приятелю мой... не се бой.

И добрият Планус се изправяше, водейки приятеля си с простидушна и фанатична гордост на южен селянин, носещ светеца на селото си.

Най-последно стигнаха до Пале-Роял. Градината беше пълна с хора. Бяха дошли да слушат музика; сред праха и шума на столовете, всеки търсеше място да седне. Двамата влязоха бързо в гостилницата, за да избегнат всичкият този шум. Те се настаниха в един от ония големи салони на първия етаж, откъдето се виждаха зелените дървета, разхождащите се и водоскока между две цветни лехи. За Сигизмунд тази зала в гостилницата представляше най-големия разкош, с позлата навсякъде, около огледалата, по полилеите и дори по тапетите от набърчена хартия. Белите кърпи за ядене, малките хлебчета, картата за вечеря при определени цени го изпълваха с радост.

— Добре сме тук, нали?... — казваше той на Рислер.

После, при всяко ястие на това угощение за два франка и половина, той се възхищаваше и насила пълнеше чинията на приятеля си.

— Яж от това... хубаво е.

Рислер, въпреки желанието си да направи чест на трапезата, изглеждаше загрижен и гледаше непрекъснато през прозореца.

— Спомняш ли си, Сигизмунд?... — попита той най-последно.

Старият касиер, потънал в някогашните си спомени за първите крачки на Рислер във фабриката, отговори:

— Как да не помня! Първият път, когато вечеряхме заедно в Пале-Роял, беше през февруари, в градината, когато направиха плоските дъски във фабриката.

Рислер поклати глава.

— О, не... аз говоря за преди три години!... Вечеряхме ей там, отсреща, в оная паметна вечер.

Той му показваше големите прозорци на салона Вефур, които блестяха на зник-слънце, като полилеите на сватбено угощение.

— Да, наистина... — прошепна Сигизмунд, малко смутен. Колко нещастна бе мисълта му да доведе приятеля си на едно място, което му напомняше тъй мъчителни неща!

Като не искаше да помрачи вечерята, Рислер вдигна бързо чашата си.

— Хайде, за твоё здраве, стари ми приятелю!

Той се опита да промени разговора, но след малко сам го доведе на същата тема и попита Сигизмунд съвсем ниско, сякаш се срамуваше:

— Виждал ли си я?

— Твоята жена?... Не, никога.

— Не е писала вече?

— Не... никак.

— Но навярно знаеш нещо за нея. Какво е правила през тия шест месеца? С родителите си ли живее?

— Не.

Рислер пребледня. Той се надяваше, че се е върнала при майка си, че работи като него, за да забрави и изкупи миналото. Той често бе мислил, че според онова, което ще научи за нея, той ще нареди своя бъдещ живот и в едно от ония далечни видения на бъдещето, които са неопределени като сън, той се виждаше понякога с Шебови в някаква неизвестна страна, дето нищо не би му напомняло миналия позор. Това, разбира се, не беше решено, но то живееше в дъното на душата му като надежда и се дължеше на свойствената на всяко същество нужда да пресъздаде отново щастиято си.

— В Париж ли е тя?... — попита той след неколкоминутно размишление.

— Не, заминала е преди три месеца. Не се знае къде е отишла.

Сигизмунд не прибави, че тя беше заминала със своя Казабони, чието име бе взела сега, че те обикаляха провинциалните градове, че майка ѝ беше неутешима, не я виждаше вече и получаваше новини за нея само чрез Делобел. Сигизмунд мислеше, че не трябва да говори нищо за всичко това и, след като каза, че е заминала, той замлъкна.

Рислер, от своя страна, не смееше да попита нищо повече.

В това време, когато седяха там, един срещу друг, доста стеснени от дългото мълчание, военната музика гръмна под дърветата на градината. Свиреха една от ония увертюри от италианска опера, които сякаш са създадени за открито небе на градските разходки, защото многобройните им звуци, които се извисяват във въздуха, се смесват със зова на лястовичките и с бисерния устрем на водоскока. Тия гръмки тръби освежават, карат да се чувства меката хладина в края на летния ден, тъй уморителен и тъй дълъг в Париж и ти се струва, че чуваш само тях. Далечните колелета, виковете на играещите деца и стъпките на разхождащите се отнасят от тия звучни, бликащи и освежителни вълни, които са толкова полезни за парижаните, колкото всекидневното поливане на местата за разходките им. Около

уморените цветя, побелелите от прах дървета, побледнелите от горещината лица, всичките скърби и неволи на големия град, прегърбени и замислени по градинските пейки, получават отпечатъка на облекчение и подкрепа. Въздухът се движи и подновява от тия акорди, които го прорязват, като го изпълват с хармония.

Клетият Рислер изпита като че отпускане на всичките си нерви.

— Хубаво е малко музика... — каза той с бляскави очи.

И прибави, като понижи гласа си:

— Тежко ми е на сърцето, стари приятелю... Да знаеш...

Те седяха мълком, облакътени на прозореца, когато им поднасяха кафе. После музиката замлъкна и градината опустя. Светлината, задържана в ъглите, се издигна към покривите, сложи последните си лъчи по най-високите прозорци, последвана от птичките, от лястовиците, които, от капчука, дето се притискаха една до друга, поздравяваха с последното си чуруликане свършващия ден.

— Е, къде да отидем? — каза Планус на излизане от гостилницата.

— Където искаш...

Съвсем наблизко, на първия етаж на улица Монпасие, имаше един кафе — шантан, дето се виждаше да влизат много хора.

— Да влезем ли и ние?... — попита Планус, който искаше да разсее на всяка цена тъгата на своя приятел. — Пивото е превъзходно.

Рислер се остави да го води; от шест месеца не бе пил бира... Това беше бивша гостилница, превърнатата в концертна зала. Три големи стаи, чиито прегради бяха премахнати, се редеха една след друга, поддържани и разделени с позлатени колони и ярко — червени и бледо — сини мавритански декорации, с малки полумесеци и завити чалми във вид на украшения.

Макар да бе още рано, всички места бяха заети и човек се задушаваше дори преди още да влезе, само при вида на натрупаните хора, насядали около масите и съвсем в дъното, полузакрити от редицата колони, струпаните върху една естрада жени, в бели рокли, всред топлината и блясъка на светилния газ.

Нашите двама приятели с голяма мъка можаха да се настанят зад една колона, откъдето можеха да виждат само половината от естрадата, заета в тоя миг от един великолепен господин в черен фрак и с жълти

ръкавици, накъдрен, напомаден и излъскан, който пееше с треперещ глас:

*Хубави мои лъвове с гриви златни
С кръвта на стада ми напоени,
Назад! Аз съм тук сентинело!...*

Публиката, дребни търговци от квартала с жените и дъщерите си, изглеждаше възхитена, особено жените. Тоя великолепен овчар от пустинята, който говореше на лъвовете с такъв авторитет и пазеше стадото си в бално облекло, беше истински идеал в техните бакалски въображения. Така, въпреки буржоазните им обноски, скромните им облекла и блудкавата им усмивка, усвоена на тезгяха, всичките тия жени повдигаха своите човеци към въдицата на чувството и въртяха в изтома очи към певеца. Смешно беше, когато и тоя техен поглед към естрадата се преобразяваше изведнъж и ставаше презрителен и свиреп, щом се насочваше към съпруга, към клетия съпруг, пиещ спокойно пивото си срещу жена си: „А ти не си способен да бъдеш *сентинело* под носа на лъвовете, и при това в черен фрак и с жълти ръкавици...“. И очите на съпруга като че отговаряха: „Ех, да Бога ми, не съм като него юначина“.

Доста равнодушни към тоя род героизъм, Рислер и Сигизмунд пиеха пивото си, без да обръщат голямо внимание на музиката, когато, след свършване на романса, в сред последвалите ръкопляскания, викове и врява, чичо Планус възкликна:

— Я виж ти! Чудно... като че... ами да, не се лъжа... Той е, Делобел!

И наистина, знаменитият артист седеше там, на първия ред, до естрадата. Посивялата му глава се виждаше косо. Той се облягаше небрежно на една колона, с шапка в ръка, в празничното облекло на премиерите: ослепително бяла риза, накъдрена коса и черен фрак с камелия в петлика, като орден. Той поглеждаше от време на време публиката с най-високомерен вид, но най-често се обръщаше към естрадата с любезни изражения на лицето, с насърчителни усмивчици, с привидни безшумни ръкопляскания, отнасящи се до някого, когото чичо Планус не можеше да види от мястото си.

Присъствието на знаменития Делобел в един кафе — шантан не беше никак чудно, понеже той прекарваше всичките си вечери навън; но старият касиер изпита известно смущение, особено когато забеляза на същия ред на зрителите една синя шапка и стоманени очи. Това беше госпожа Добсон, сантименталната учителка по пеене. Всред дима на лулите и безредната тълпа, тия две близки едно до друго лица произведоха на Сигизмунд впечатление на две видения, напомнящи съвпаденията в лош сън. Той се уплаши за приятеля си, без да знае точно защо; и веднага му дойде на ум мисълта да го изведе:

— Да си вървим, Рислер... Тук може да умре човек от горещина.

Тъкмо когато ставаха, защото на Рислер му беше съвсем безразлично да останат или да си отидат, оркестърът, състоящ се от пиано и няколко цигулки, засвири някакъв странен напев. В залата се раздвижиха с любопитство. Викаха: „Шшт!... Шшт!... Седнете!“

Те бяха принудени да заемат отново местата си. Впрочем Рислер започваше да се вълнува.

„Познавам тая мелодия“, — си казваше той. — „Къде съм я чувал?“

Гръм от ръкопляскания и едно възклицание на Планус го накараха да вдигне очи.

— Ела, ела... да излезем... — казваше касиерът, като се мъчеше да го завлече навън.

Но беше много късно. Рислер беше видял вече как жена му пристъпва към края на естрадата и се покланя на зрителите, усмихвайки се като танцовачка.

Тя беше в бяла рокля, както в нощта на бала, но цялото ѝ облекло сега не бе тъй богато и се отличаваше с биещата в очи небрежност. Роклята едва се държеше на плещите ѝ, косите се веяха над очите ѝ като рус облак, а на врата ѝ имаше огърлица от бисери, много едри, та не можеха да бъдат истински със своята евтина лъскавина. Делобел имаше право: на нея ѝ бе нужен бохемски живот. Хубостта ѝ бе придобила сега някакво безгрижно изражение, което я характеризираше като тип на жена, изплъзнала се, предоставена на всякакви случайности и слизаща постепенно до дъното на парижкия ад, откъдето нищо на света не би могло да я възвърне към чистия въздух и към светлината.

И как леко се чувстваше тя на тая долнокачествена сцена! С каква самоувереност вървеше по естрадата! О, да можеше да види отчаяния и ужасен поглед, устремен в нея от залата, скрит зад колоната, усмивката ѝ не би била тъй безсъвестно спокойна, гласът ѝ не би намерил тия подмилкващи се и чезнещи приливи, за да изгугука единствения романс, който госпожа Добсон бе могла да я научи:

*Клетата госпожица Зизи,
От любов главата ѝ се върти.*

Рислер стана, въпреки усилията на Планус.

— Седнете... седнете... — му викаха.

Нещастният не чуваше нищо. Той гледаше жена си.

„От любов главата ѝ се върти“, повтаряше Сидони превзето.

За миг той се попита дали да не скокне на естрадата и да убие всички. Пред очите му се мяркаха червени светкавици, заслепение от ярост. После изведнъж срам и отвращение го обхванаха и той се втурна стремглаво навън, като прекатурваше столовете и масите, преследван от ужаса и проклятията на възмутените буржоа.

VI ОТМЪЩЕНИЕТО НА СИДОНИ

В продължение на двадесетте години, откак живееше в Монруж, ни веднъж Сигизмунд не беше се връщал тъй късно, без да предупреди сестра си. Ето защо госпожица Планус се безпокоеше силно. Като живееше с брат си в пълна общност на мислите и на интересите му и имаше само една душа за себе си и за него, старата мома от няколко месеца вече служеше за отзвук на всичките безпокойства и възмущения на касиера; поради това тя и до сега много често трепереше и се вълнуваше. При най-малкото закъснение на Сигизмунд мислеше:

„Ах, Боже мой!... Стига да не се е случило нещо във фабриката!“

Ето защо тая вечер, след като кокошките бяха накацали и бяха заспали, а вечерята бе вдигната непобутната, госпожица Планус седна в малката ниска стая и зачака неспокойно.

Най-после, към единадесет часа, се позвъни. Едно боязливо и тъжно позвъняване, което съвсем не приличаше на силното почукване на Сигизмунд.

— Вие ли сте, господин Планус?... — попита старата мома от горния край на стълбата.

Той беше, но не се връщаше сам. След него вървеше висок, прегърбен старец, който, като влезе, поздрави бавно. Едва тогава госпожица Планус позна Рислер стари, когото не беше виждала от посещенията по Новата година, тоест малко преди разигралите се във фабриката драми. Тя едва възкликна от съжаление, но като видя сериозната мълчаливост на двамата мъже, разбра, че трябваше да мълчи.

— Госпожице Планус, моя сестро, постелете чисти чаршафи на леглото ми. Нашият приятел Рислер ни прави честта да спи у нас тази нощ.

Старата мома отиде бързо — бързо да приготви стаята с почти нежна грижливост, защото знае се, че освен господин Планус, моят

брат, Рислер беше единственият мъж, изключен от осъждането, с което тя се отнасяше изобщо към мъжете.

Като излезе от кафе — шантана, мъжът на Сидони беше отначало страшно възбуден. Той вървеше под ръка с Планус, потрепервайки с цялото си тяло. Сега не ставаше вече въпрос да отидат в Монруж да търсят писмото и вързопчето.

— Остави ме... върви си... — казваше той на Сигизмунд, — имам нужда да бъда сам...

Но Планус не се решаваше да го остави сам с неговото отчаяние. Без Рислер да забележи, той го завличаше все по-далече от фабриката и, по внушение на сърцето си, разбираше какво трябваше да говори на приятеля си; през целия път старият касиер му говори само за Франц, за неговия мил Франц, когото той толкова много обичаше.

„Ето това беше истинска, здрава привързаност... Човек няма защо да се бои от измяната на такива сърца!...“

Като разговаряха, те напуснаха шумния, средищен Париж. Вървяха сега по крайбрежието, край Зоологическата градина и се вдълбочиха в предградието Сен Марсо. Рислер се оставяше да го водят. Думите на Планус му действуваха тъй благотворно!

Така те дойдоха до Биевр, заобиколен на това място с кожарски фабрики, чиито големи сушилни с разредени летви пъстреха със сини резки дъното на небето; после минаха широките равнини на Монсури, обширно пространство земя, изгорена и оголяла от огнения дъх, който Париж разлива при всекидневната си работа, като исполински дракон, чието дишане на дим е пара не допуска наоколо си никаква растителност.

От Монсури до укрепленията на Монруж има само няколко крачки. Веднъж стигнали там, на Планус не бе мъчно да завлече своя приятел у дома си. Той мислеше основателно, че неговата спокойна обстановка и видът на тихото и предано братско приятелство ще даде на тоя нещастник възможност да предвкуси щастието, което го очакваше близо до брат му Франц. И наистина, едва бяха влезли, и чарът на малката къща действуваше вече.

— Да, да, имаш право, приятелю, — казваше Рислер, като ходеше с големи крачки в ниската стая, — не трябва да мисля вече за тая жена. Тя е като мъртва за мене сега. Остава ми вече в света само милият ми Франц... Не зная още дали ще го доведе тук или аз ще

отида при него; но несъмнено е, че ще бъдем заедно... Аз тъй желях да имам син! Сега тоя син е намерен. Не искам друг. Когато помисля, че по едно време исках да умра... Хайде де! Та тая госпожа би била много щастлива от това! Напротив, искам да живея, да живея с моя Франц и само за него!

— Браво! — каза Сигизмунд. — Така те искам.

В тоя миг дойде госпожица Планус, за да събщи, че стаята е готова. Рислер се извини за безпокойството, което й причиняваше.

— Вие сте тъй добре, тъй щастливи тук... Жалко е наистина да ви донасям тъгата си.

— Ех, приятелю, и ти можеш да си създадеш подобно на нашето щастие, — каза добрият Сигизмунд, сияещ. — ... Аз имам сестра, ти имаш брат. Какво ти липсва?

Рислер се усмихна смътно. Той се виждаше вече настанен с Франц в една малка, спокойна квакерска къща като тая. Положително, на чичо Планус бе хрумнала добра мисъл.

— Ела да си легнеш, — каза той тържествуващ. — ... Ще ти покажа стаята.

Стаята на Сигизмунд Планус се намираще на приземния етаж, голяма и проста стая, но с чиста покъщнина: памучни завеси на прозорците и на балдахина над леглото, а на блестящия под пред столовете бяха постлани малки четириъгълни килимчета. Самата стара госпожа Фромон не би могла да каже нищо против реда и чистотата на това място. Върху библиотечни полици бяха наредени няколко книги: *Ръководство за въдичаря*, *Образцовата селска домакия*, *Сметките на Барема*. Това съставяше цялата образователна част на жилището.

Чичо Планус гледаше гордо наоколо си. Чашата за вода стоеше на мястото си върху ореховата маса, кутията с бръснача — върху тоалетката.

— Виждаш, Рислер... Тук има всичко нужно... Впрочем, ако ти липсва нещо, ключовете стоят на местата си... трябва само да отвориш... И гледай какъв хубав изглед има от тук... Малко тъмно е сега; но утре сутринта, като се събудиш, ще видиш, че е великолепно.

Той отвори прозореца. Едри капки дъжд започна да вали и прорязващи тъмнината светкавици осветяваха дългата мълчалива редица от ровове, които се простираха надалеч, с редки телеграфни стълбове или тъмна врата на каземат. От време на време стъпките на

патрул по околния път, тракането на пушка или на сабя напомняха, че тук е военна област. Това беше толкова хвалената гледка на Планус, гледка, колкото трябва тъжна.

— А сега, лека нощ... Спи добре.

Но тъкмо старият касиер щеше да излезе, приятелят му го повика:

— Сигизмунд?

— Тук съм... — каза добрият човек и почака.

Рислер се изчерви леко, помръдна устни като човек, който се готви да заговори; после, като направи голямо усилие над себе си, каза:

— Не, не... Лека нощ, приятелю.

Братът и сестрата разговаряха още дълго време с нисък глас в трапезарията. Планус разказваше за ужасното събитие през вечерта, за срещата със Сидони и можете да си представите колко пъти се чува възклицанията: „О, тия жени!...“ и „О, тия мъже!...“ Най-после, когато заключиха градинската врата, госпожица Планус се изкачи в стаята си, а Сигизмунд се настани, както можа, в малката съседна стая. Към полунощ касиерът бе разбуден внезапно от сестра си, която го викаше тихо, но много уплашено:

— Какво?

— Чухте ли?

— Не... Какво?

— О, това беше ужасно!... Нещо като дълбока въздишка, но тъй силна и тъй тъжна... Тя идеше от долната стая.

Те се вслушаха. Вън валеше проливен дъжд и удряше листата с оня шум, който в полето произвежда такова пълно впечатление на самота и простор.

— Това е вятърът, — каза Планус.

— Аз съм уверена, че не... Шшт!... Слушайте...

В шума на бурята се разнесе вопъл, като хълцане, през което се изричаше мъчително едно име:

— Франц!... Франц!...

То беше зловец и жално. Когато разпънатият на кръста Христос е надал в простора към пустото небе своя отчаян вик: „Ели, Ели, лама сабахтани“^[1], ония, които са го чули, трябва да са изпитали също такъв суеверен страх, който обхвана изведнъж госпожица Планус.

— Страх ме е, — прошепна тя. — ... Да бяхте отишли да видите.

— Не, не, да го оставим. Той мисли за брат си... Клетият човек! Само тая мисъл може да му действа благотворно.

И старият касиер заспа отново. На другия ден той се събуди, както винаги, когато свиреше зора в укрепленията; защото малката къща, обиколена от казарми, уреждаше целия си живот според военните сигнали. Сестрата, станала вече, хранеше кокошките. Като видя Сигизмунд, тя отиде при него малко развълнувана.

— Чудно, — каза тя, — не чувам никакъв шум у господин Рислер... А пък прозорецът е съвсем отворен.

Сигизмунд, много учуден, отиде да почука на вратата на приятеля си:

— Рислер!... Рислер!...

Той викаше с известно безпокойство.

— Рислер! Тук ли си?... Спиш ли?

Никой не отговаряше. Той отвори вратата.

В стаята беше студено. Чувстваше се, че външната влага бе прониквала през цялата нощ през отворения прозорец. При първия бегъл поглед, хвърлен върху леглото, Планус помисли: „Той не си е лягал...“ Наистина, завивките бяха непобутнати и най-малките подробности в стаята издаваха неспокойно будуване: димящата още лампа, която бяха забравили да угасят, каната с вода, изпразнена до дъно в трескавата безсъница; но най-много се ужаси касиерът от това, че намери съвсем отворено чекмеджето на скрина, дето бе сложил грижливо писмото и вързопчето, които приятелят му му беше поверил.

Писмото го нямаше вече. Разтвореното вързопче стоеше на масата и в него се виждаше една снимка: портретът на Сидони на петнадесет години. В рокля с нагръдник, с непокорни коси, разделени на челото, в стеснителната стойка на още несръчно момиченце, малката Шеб, някогашната Шеб, ученичка на госпожица Льо Мир, не приличаше никак на сегашната Сидони. И тъкмо за това Рислер бе запазил тая снимка, като спомен не от жена му, а от „малката“.

Сигизмунд остана поразен.

„Аз съм виновен...“, си казваше той, „би трябвало да извадя ключовете. Но кой би допуснал, че още мисли за нея?... Той тъй ми се кле, че тая жена не съществувала вече за него!“

В тоя миг госпожица Планус влезе със съкрушено лице.

— Господин Рислер си е отишъл... — каза тя.

— Отишъл?... Та вратата на градината не беше ли затворена?

— Прескочил е през стената... Виждат се следи.

Те се спогледаха ужасени.

Планус помисли: „Писмото!...“

Очевидно това писмо на жена му се е сторило на Рислер нещо извънредно и, за да не събужда своите хазяи, той е избягал безшумно, през прозореца, като крадец. Защо? С каква цел?

— Ще видите, сестро, — казваше клетият Планус, докато завършваше набързо обличането си, — ще видите, че оная проклетница му е изиграла пак някоя игра.

И понеже старата мома се опита да го успокои, добрият човек повтаряше своето любимо предположение:

— Нямам доферие!... — И щом се облече, втурна се навън.

По измокрената от обилния нощен дъжд земя стъпките на Рислер личеха до вратата на малката градина. Навярно си бе отишъл преди разсъмване, защото зеленчуковите лехи и цветните крайнини бяха смачкани наслуки от дълбоки следи, разделени с големи крачки; по стената в дъното имаше бели драскотини и леко срутване на ръба. Братът и сестрата излязоха на окръжния път. Тук беше невъзможно да се разпознаят следите. Обаче вижда се се, че Рислер бе отишъл по посока на Орлеанския път.

— Всъщност, — каза госпожица Планус, — ние съвсем напразно се безпокоим; може просто да се е завърнал във фабриката.

Сигизмунд поклати глава. О, ако бе казал всичко, което мислеше!

— Хайде, приберете се, сестро... Аз ще отида да видя...

И старият „нямам доферие“ се втурна като вятър, при което бялата му коса настръхна още повече от обикновено.

В тоя час по околоръстния път сновяха непрестанно насам — натам войници, градинари, караулната смяна, офицерски коне, които развеждаха, продавачи с колите си, шум, всичкото движение, което става сутрин около укрепленията. Планус вървеше с големи крачки сред всичкия тоя шум, когато изведнъж се спря. Вляво, в подножието на насипа, пред едно малко четвъртито здание, дето на варосаната стена се четеше:

ГРАД ПАРИЖ

ВХОД ЗА КАРИЕРИТЕ

Той забеляза насъбрала се тълпа от войници, митничари, смесени с измачканите и оцапани блузи на скитниците край бариерите. Старецът се приближи инстинктивно. Под кръгъл крепостен прозорец с желязна решетка седеше, на каменно стъпало, един митничар и говореше с големи ръкомахания, като че показваше нещо:

— Той беше тук, дето съм аз сега, — казваше той. — ... Той се бе обесил седнал, като дръпнал с всички сили въжето... ето така... И трябва да вярваме, че бе твърдо решил да умре, защото намерих в джоба му един бръснач, с който би си послужил, в случай че въжето би се скъсало.

Един глас от тълпата каза: „Клетият!...“ После друг, но треперещ, задавен от възмущение, попита свенливо:

— Уверени ли са, че е мъртъв?

Всички започнаха да се смеят, като гледаха Планус.

— Ето ти един стар глупак, — каза митничарят. — Казвам ви, че той беше цял посинял тая сутрин, като го сnehме, за да го занесем в казармата на стрелковия полк.

Тая казарма не беше далече и все пак Сигизмунд Планус с голяма мъка се дотътри до нея. Напразно си казваше, че самоубийствата не са редки в Париж, особено по тия места, че не минава ден да не вдигнат някой труп по дългата линия на укрепленията, като по брега на опасно море, нищо не можеше да разсее ужасното предчувствие, което от сутринта свиваше сърцето му.

— А, дошли сте за обесения, — му каза ординарецът при вратата на казармата, — елате! Той е там.

Бяха положили тялото в някакъв заслон, върху маса на подложки. Един кавалерийски шинел, хвърлен върху му, го покриваше цял, падаше с гънките на саван, които суровата смърт образува навсякъде наоколо си. Група офицери и няколко войници с платнени панталони гледаха отдалече, разговаряха с тих глас като в черква; а на ръба на един висок прозорец помощникът на полковия лекар пишеше доклад за установяване на смъртта. Сигизмунд се обърна към него.

— Бих искал да го видя, — помоли той тихо.

— Вижте.

Той приближи до масата, поколеба се за минута, после, като се осмели, откри едно подуто лице, едно голямо тяло, неподвижно, в измокрени от дъжда дрехи...

— Тя те уби най-после, стари ми приятелю, — прошепна Планус.

И падна на колене, зариди. Офицерите се приближиха с любопитство, за да видят мъртвеца, останал открит.

— Гледайте, докторе, — каза един от тях. — ... Той е стиснал ръка, като да има нещо в нея.

— Наистина, — отговори докторът, като се приближи. — Това се случва понякога в последните гърчове... Спомняте ли си при Солферино? Майор Борди държеше така медальона на дъщеря си. Не беше лесно да го извадим.

Като казваше това, той се опита да отвори тая клета, свита и мъртва ръка.

— Ах, — каза той, — той стискал тъй силно едно писмо.

И се готвеше да го прочете, но един от офицерите го взе от ръцете му и го даде на все още коленичилият Сигизмунд.

— Вижте, господине, — каза той, — то може да съдържа последната воля на умрелия.

Сигизмунд Планус стана. Тъй като стаята беше тъмна, той се приближи до прозореца, олюлявайки се и прочете със замъглени от сълзи очи:

„... Е, да, аз те обичам, обичам те!... Повече от всякога и завинаги... Защо да се борим и съпротивяваме?... Нашето престъпление е по-силно от нас.“

Беше писмото, което Франц беше написал на снаха си преди една година и което Сидони беше изпратила на мъжа си на другия ден след скарването им, за да си отмъсти едновременно и на него, и на брат му. Рислер би могъл да преживее измяната на жена си, но измяната на брат му го бе убила изведнъж.

Когато Сигизмунд разбра каква е работата, той остана като гръмнат... Стоеше с писмото в ръка и гледаше машинално през широко отворения прозорец. Часът удари шест. Там, над Париж, който не се виждаше, но шумът му се чуваше, се издигаше тежка, бавно движеща се пара, с червени и черни ресни по краищата, също като барутен облак над бойно поле... Малко по малко камбанарии, бели фасади, едно златисто кубе се очертаваха в мъглата и блясваха в утринно великолепие. После, по посока на вятъра хиляди фабрични комини, издигащи се над неравната купчина от сближени покриви, започнаха да пъхтят едновременно с тяхната задъхваща се пара, наподобяващи дейността на заминаващ параход... Животът започваше отново... Напред, машино! И горко на оня, който остане по пътя!

Тогава старият Планус почувства прилив на ужасно негодувание:
— Ах, негоднице!... Негоднице!... — извика той, заплашвайки с пестник.

И не се знаеше дали на жената или на столицата говореше.

[1] Боже, Боже, защо ме остави — бележка на преводача. ↑

Издание:

Алфонс Доде

Фромон млади и Рислер стари

Награден от Френската академия

Световни автори

Издателство „Мозайка от знаменити съвременни романи“

София, бул „Толбухин“ №34 (36)

1946 г.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.